

Ontstaan, verval en herstel van een historisch stadsdeel in Den Haag

Dwarsweg-weg

Ontstaan, verval en herstel van een historisch stadsdeel
in Den Haag

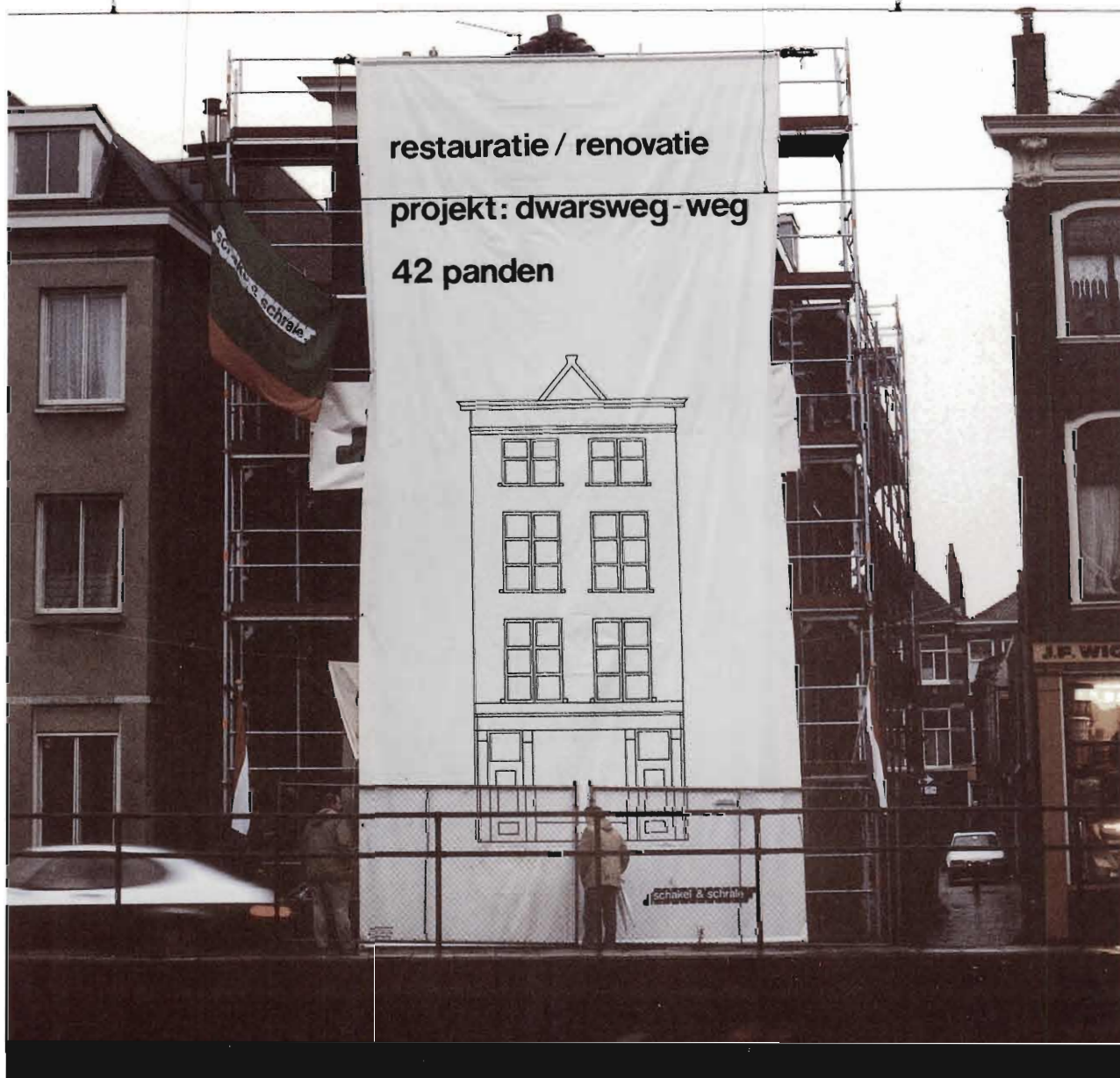
ir. R.J. de Booij
ing. C.J. Doornenbal, architect
ir. K. Sant
drs. C.J.J. Stal
drs. M.M.A. van Veen
ing. H.F. Wijnman

onder redactie van
drs. H.P.R. Rosenberg en ir. R.J. de Booij

VOM-reeks 1992 nummer 3

Gemeente Den Haag, Dienst Ruimtelijke en Economische
Ontwikkeling, afdeling Monumentenzorg

ISBN 90-73166-13-6

Start Dwarsweg-weg
Steigers bij Spui 263

Voorwoord

Dwarsweg-weg is een naam die zou kunnen doen vermoeden dat het hier gaat om iets negatiefs. In werkelijkheid vindt men in deze aflevering uit de VOM-reeks het verhaal van een stadsvernieuwingsproject, dat gestalte kon krijgen door het verzet van velen tegen de teloorgang van een waardevol gedeelte van de historische Haagse binnenstad.

Het besluit om een dwarsweg aan te leggen werd genomen in een periode die ver achter ons lijkt te liggen. De verkeersstromen zouden - dwars door een zeventiende-eeuwse stadswijk - vanaf het Prins Bernhardviaduct om het centrum geleid worden. Het was de tijd waarin nauwelijks over de zorg voor het leefmilieu werd gesproken, wanneer het ging om beslissingen om de stad te vernieuwen en aan nieuwe eisen aan te passen. Monumentenzorg had in Den Haag toen bepaald geen hoge prioriteit: als er gerestaureerd werd, was dat voornamelijk aan initiatieven van de rijksoverheid te danken. De kentering kwam in het begin van de jaren zeventig: de gemeente begon met de restauratie van het oude Stadhuis aan de Groenmarkt, wat later werden Stadsberstel en het Monumentenfonds opgericht en in 1977 kwam er een Gemeentelijk Bureau Monumentenzorg.

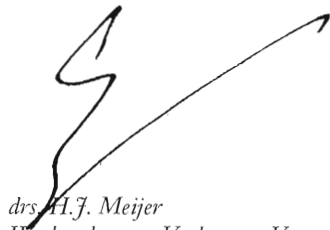
Het duurde nog enige tijd voor het besef doorbrak, dat een buurt als Het Oude Centrum te waardevol was om haar verder aan verkrotting, verpaupering, kaalslag en nieuwbouw over te laten. Aanvankelijk zag het er naar uit dat niet meer dan enkele algemeen bekende monumenten als Nieuwe Kerk, Heilige Geestboffe en Hof van Wouw behouden zouden blijven in een stadsdeel waarin verder van de historische structuur weinig over zou zijn gebleven.

Het Dwarsweg-wegproject heeft er echter toe geleid, dat 42 karakteristieke historische woonhuispanden gerestaureerd werden. De gaten, ontstaan als gevolg van de kaalslag, werden gevuld met nieuwbouw die in schaal, vormgeving en materiaalbehandeling aansluit op het patroon van de zeventiende-eeuwse wijk.

De realisering van dit project is een bewijs temeer dat het de gemeente Den Haag ernst is met haar streven de historisch gebouwde omgeving zoveel mogelijk in stand te houden. Het restaureren ten koste van veel geld en moeite van de grote "topmonumenten" heeft weinig zin als tegelijkertijd de historische context, waarin zij tot hun recht komen, aan verval wordt prijsgegeven.

Het Dwarsweg-weg project, dat zijns gelijke in ons land nauwelijks heeft, verdient het in een publicatie als deze uitvoerig belicht te worden. De aflevering in de VOM-reeks die nu voor u ligt, zet uiteen waarom de 42 historische panden behouden bleven en gerestaureerd werden en hoe dat gebeurde. Tevens geeft zij een schat aan informatie over de vroegere bewoners en de architectuurhistorische kwaliteiten van de huizen.

Den Haag is rijk aan historische bouwkunst. Na Amsterdam is het onbetwist de belangrijkste monumentenstad in ons land. Dat schept verplichtingen. Het vraagt van de gemeenschap financiële offers om dit bouwkundig erfgoed voor de toekomst te bewaren. In het Oude Centrum is dat gelukt. Dit gedeelte van de oude binnenstad heeft zijn identiteit behouden, een verbeugende ontwikkeling die enkele decennia geleden niemand voor mogelijk had gehouden. Het succes van een project als Dwarsweg-weg toont aan, dat bij de stadsvernieuwing de inbreng van Monumentenzorg onontbeerlijk is. Alleen zo kunnen wij de herkenbaarheid van onze historische binnensteden veilig stellen.

*drs. H.J. Meijer
Wethouder van Verkeer en Vervoer,
Binnenstad en Monumenten*

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van Schakel & Schrale B.V., restauratiemaatschappij te Amsterdam.

Inhoud

1 Het verkeer, leven en dood voor Het Oude Centrum 6

Groei van de stad aan de landzijde
Havens en kaden
Een nieuwe wijk
Nijverheid
Veranderingen na 1850
Dempingen: begin van het verval
Een marginale positie
De verkeersdoorbraken

2 Stadsvernieuwing 14

Opkomst van de stadsvernieuwing
Uitgangspunten van de stadsvernieuwing

3 Dwarsweg-weg 16

Bewonersactie
Aangekochte panden
Organisatie van het project Dwarsweg-weg
Subsidiëring
Vier opdrachtgevers
Uitgangspunten bij de restauraties

4 De straten met haar panden 23

Overzichtskaart van het gebied

Amsterdamse Veerkade

nr. 35 (gemeentelijk monument) •

Bierstraat

nr. 25 •

nr. 27 •

Dunne Bierkade

nr. 22 (gemeentelijk monument) •

Kranestraat

nr. 54 •

nr. 56 •

nr. 59 •

Nieuwe Molstraat

nr. 16 •

Paviljoensgracht

nr. 60 (gemeentelijk monument) •

Spui

nr. 227 (gemeentelijk monument) •

nr. 229 (gemeentelijk monument) •

nr. 237 (rijksmonument) •

nr. 263 (gemeentelijk monument)

Stille Veerkade

nr. 2-2a •

nr. 2d-4 •

nr. 7 •

nr. 9 •

nr. 11-13 •

nr. 18 •

nr. 19-21 •

nr. 20 •

nr. 22 •

nr. 23-25-27 (gemeentelijk monument) •

nr. 26 •

nr. 30 (gemeentelijk monument) •

nr. 31 (gemeentelijk monument) •

nr. 46 •

Wagenstraat

nr. 104 •

nr. 115 (rijksmonument) •

nr. 125 •

nr. 141 •

nr. 143 •

nr. 145-147 •

nr. 169 (gemeentelijk monument) •

Zuidwal

nr. 4-4c

nr. 4d-4f

nr. 5

Verklarende woordenlijst 91

Betrokkenen 92

Verantwoording van de afbeeldingen 94

*De Amsterdamse Veerkade,
met activiteit op het water,
omstreeks 1890.*

1 Het verkeer, leven en dood voor Het Oude Centrum

drs. C.J.J. Stal
ir. K. Sant

Het Oude Centrum is de stadswijk die omsloten wordt door de Prinsegracht, Grote Marktstraat, Spui, Bierkade, Dunne Bierkade, Zuidwal en Buitenvoort.

Het Spui, de Wagenstraat, de Veerkaden en de Paviljoensgracht liggen in een oude stadswijk die in onze eeuw ten prooi viel aan een sluipend proces van verloedering. Het moderne snelverkeer wordt daarbij beschouwd als een van de belangrijkste boosdoeners. Het is dan ook opmerkelijk dat juist het verkeer hier in het verleden een onmiskenbaar positieve invloed uitoefende. Het bracht dynamiek en vitaliteit.

Groei van de stad aan de landzijde

De wijk stamt voor het grootste deel uit de eerste helft van de zeventiende eeuw, toen de jonge Republiek der Verenigde Nederlanden een periode van ongekende bloei en welvaart tegemoet ging. Ook Den Haag, dat sinds 1585 regeringszetel was, profiteerde daarvan, zodat het dorp in korte tijd uitgroeide tot een echte stad. Die groei was vooral zichtbaar aan de zuid-oostelijke kant. Want daar lagen de verbindingen met het binnenland: het Spui, toen nog een gracht die via de Vliet op Delft en Leiden aansloot, en de Wagenstraat, die via de Rijswijkseweg richting Delft voerde. Voor de bouw van huizen was de drassige grond er minder geschikt, maar de ligging was gunstig voor het ontstaan van allerlei economische activiteiten.

Havens en kaden

De aanleg van de nieuwe stadswijk had vooral met de ontwikkeling van het waterverkeer te maken, want als verkeersader was het Spui veel belangrijker dan de weg over land. Scheepvaartverkeer was favoriet in het waterrijke Holland, omdat vervoer per schuit relatief weinig energie vergde. Voor passagiers was het daarbij veel comfortabeler dan een tocht met slecht verende wagens over onbestrate, hobbelige wegen. In de zeventiende eeuw ontstond in Holland dan ook een uitgebreid netwerk van waterverbindingen en strak gereglementeerde veerdiensten. Het Spui was niet alleen een belangrijke vaarroute, maar deed tegelijk als haven dienst. Met de groei van het waterverkeer raakte de gracht al snel overbelast, zodat aan weerszijden nieuwe zijhavens werden aangelegd. Achtereenvolgens ontstonden zo de Schedeldoekshaven, de Turfmarkt en de Amsterdamse Veerkade. Maar ook de grachten die in de jaren 1613-1616 ter verdediging rond Den Haag waren

gegraven, werden als haven gebruikt. Dit was het geval met de Bierkaden, die zoals de naam al zegt, uitdrukkelijk bestemd waren voor het lossen van bier.

De Amsterdamse Veerkade ontstond pas een tiental jaren na het graven van de Bierkaden, in 1625, op het toen nog braakliggende terrein tussen de grachtengordel en de bebouwde kom. De nieuwe kade werd speciaal bedoeld voor de veerscheperen die de verbinding met Delft, Amsterdam en Rotterdam onderhielden. Vijftien jaar later werd deze gracht nog eens verlengd in de richting van de Paviljoensgracht met de Stille Veerkade. Het water van de Paviljoensgracht maakte een verbinding met de groentemarkt in het centrum mogelijk.

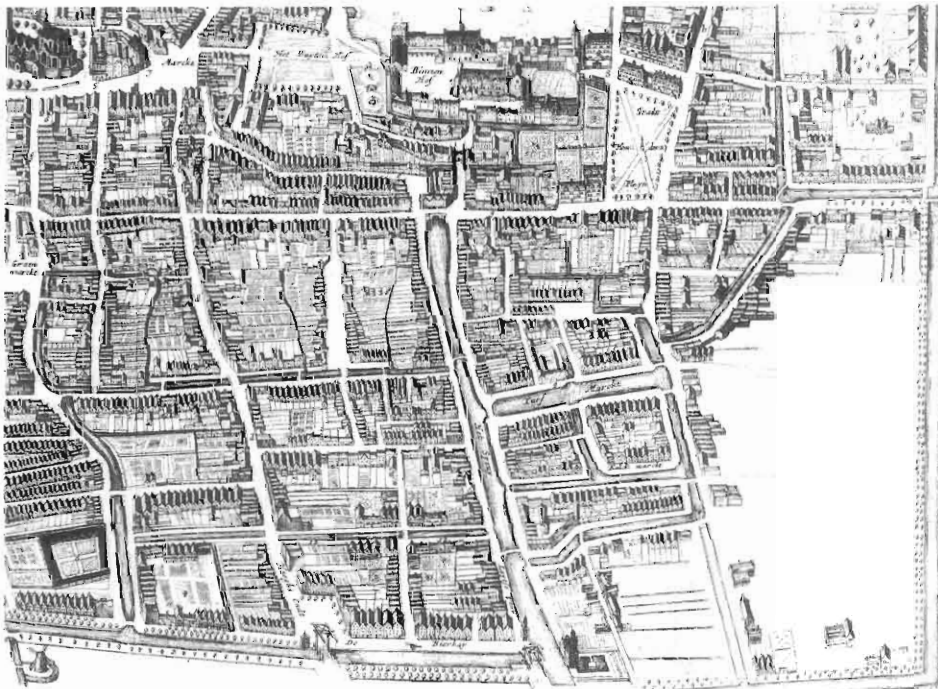
Een nieuwe wijk

Deze kaden waren niet alleen als haven van belang. Samen met het Spui en de Wagenstraat vormden ze ook het patroon van de toen op gang gebrachte stadsuitbreiding. De drainerende werking van de grachten maakte de veengrond daarbij geschikt voor bebouwing. In 1610 reikte die bebouwing nog niet veel verder dan de St. Jacobstraat, maar tegen 1650 was het hele gebied tot aan de grachten-singel volgebouwd. Voorlopig was daarmee aan deze kant van de stad een eind aan de groei gekomen, zodat de Bierkade tot halverwege de vorige eeuw nog de grens vormde van de bebouwde kom.

Het plaatselijk bestuur was er veel aan gelegen dat die bebouwing een fraai en deftig karakter kreeg. Voorschriften met betrekking tot de minimumhoogte en -breedte zorgden er daarom voor dat er alleen huizen van een zekere omvang en standing werden gebouwd. Al bij al ontstond een gevarieerde wijk, die levendig maar ook deftig was. Het Spui, de Amsterdamse Veerkade en de Bierkade werden plaatsen vol bedrijvigheid. Er werden goederen geladen en gelost en reizigers dromden samen bij de aanlegplaatsen voor de veerschuiter op Amsterdam, Rotterdam en Delft. Bij het Spui kwamen veel logementen en neringen die profijt trokken van de gunstige verkeerssituatie. In de richting van de Wagenstraat ontstond niet, zoals aan de andere zijde van het Spui, een wijk die men als een typische havenbuurt zou omschrijven. De Veerkaden, het Spui en de Bierkaden werden fraai aangelegde en lommerrijke grachten, waar welgestelde burgers hun woning hadden. De Amsterdamse Veerkade telde onder haar bewoners de architect Pieter Post (1608 – 1669), de bouwer van het Huis ten Bosch, en de geneesheer Hendrik van Deventer (1651 – 1724), die toen vooral als verloskundige bekendheid genoot, ook internationaal. En aan de stadsrand, langs Dunne Bierkade, woonden gerenommeerde schilders als Dirck Dalens, Jan Steen, Paulus Potter en Jan van Goyen.

Stadsplattegrond in C. Bos en J.J. van Harn (1618, fragment).

Stadsplattegrond in Joan Blaeu (1650, fragment).

Nijverheid

Behalve handel en verkeer trof men in de wijk ook veel nijverheid aan. Dit is op zichzelf niet opmerkelijk. Ambachten werden in het pre-industriële tijdperk verspreid over de stad uitgeoefend, en wonen en werken waren activiteiten die overal met elkaar vermengd waren. Van een uitgesproken industriewijk kunnen we daarom niet spreken. Het gebied rond het Spui en de Wagenstraat onderscheidde zich van de rest van de stad in de eerste plaats door de centrale rol die het verkeer en het vervoer er speelden. De beschikbare ruimte en het feit dat grondstoffen hier gemakkelijk over water konden worden aangevoerd, maakte

de wijk daarbij aantrekkelijk voor bedrijven. Zo was op de hoek van de Wagenstraat en de Stille Veerkade rond 1700 een steenhouwerij gevestigd die de lastig te vervoeren natuursteen uit het buitenland betrok. Daarbij kwam dat bedrijven die gevaar of hinder konden opleveren zoveel mogelijk uit het dichtbevolkte centrum en aristocratische buurten als het Voorhout geweerd werden en bij voorkeur in de wijken aan de rand van de stad terecht kwamen. Al bij de aanleg had het stadsbestuur de noordzijde van de Amsterdamse Veerkade dan ook toebedacht aan de pistool- en harnasmakers, terwijl aan de Dunne Bierkade een zeepziederij en een glasblazerij kwamen.

*Vue & Perspective du Quai de Delft
après le Taberne de ville Sur le pont
de la Chapelle & d'ailleurs à la Haye. 1765.*

CHES L'ESCOFFIER À LA HAYE

*Gezicht van het Delftsche Veer
bij de Stads herberg naa de Kapel
brug, enz. te zien in Schaghe. 1765.*

BY J. BESCHET IN SCHAGHE.

Het Zieken, gezien richting
centrum.
Gravure uit 1765.

Veranderingen na 1850

De verhouding tussen wonen en werken veranderde drastisch in de loop van de negentiende eeuw. Dat had in de eerste plaats te maken met de explosieve groei die Den Haag na 1850 doormaakte: de bevolking verviervoudigde binnen een halve eeuw en rondom de oude stad verrezen nieuwe woonwijken. De oude stadsdelen veranderden daardoor van karakter. Want de bewoners van de nieuwe buitenwijken bleven hun inkopen en zaken in het centrum doen, waar vanouds nu eenmaal winkels, markten en overheidsinstellingen waren. Vanzelfsprekend trok de toevloed van klanten weer nieuwe bedrijven aan.

Daarbij kwam dat ook het reizigers- en goederenvervoer van buiten de stad fors toenam. Zo kwamen er in 1881 niet minder dan 30.842 schepen Den Haag binnen.

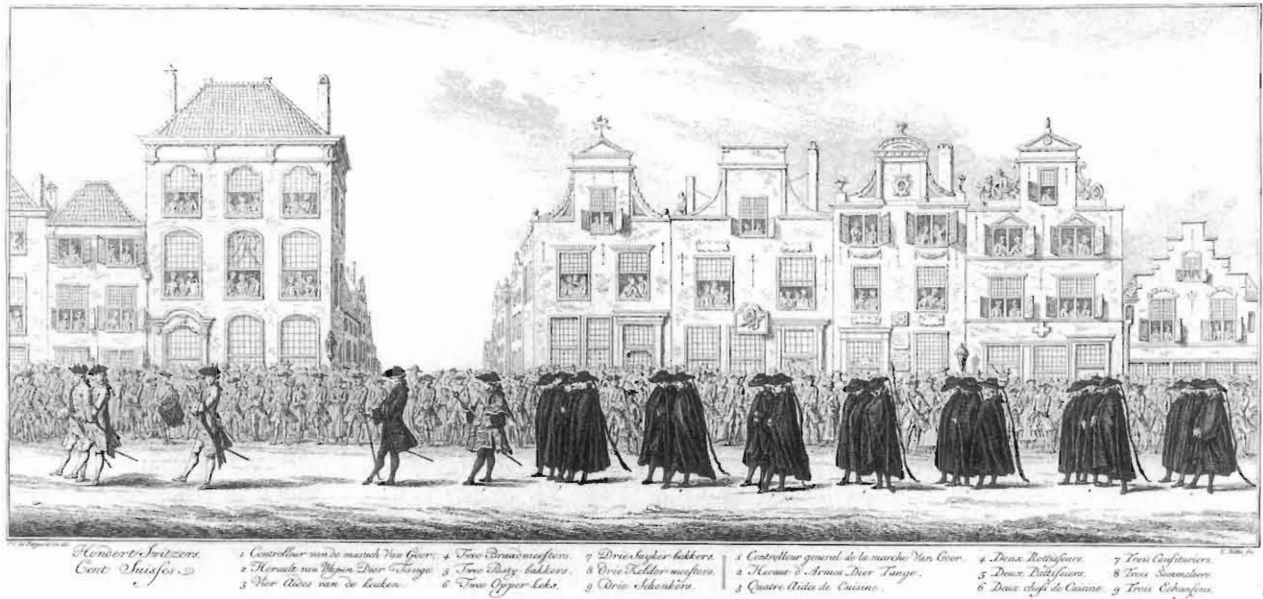
Rond Spui en Wagenstraat werd het drukker en drukker: commerciële activiteiten slokten steeds meer ruimte op en het aantal werkplaatsen en winkels nam hand over hand toe, vaak ten koste van de woonruimte. Het Spui en vooral de Wagenstraat werden uitgesproken winkelstraten.

De opkomst van de Wagenstraat als winkelcentrum had ook te maken met de toegenomen betekenis van het landverkeer. Door de verbetering van wegen en vervoermiddelen kreeg het in de loop van de negentiende eeuw de overhand op het verkeer te water. Van groot belang was hierbij komst van de spoorwegen. Het trage vervoer over water boette dan ook sterk aan betekenis in, zeker voor het reizigersverkeer.

De Wagenstraat, die nog lange tijd de enige toegangsweg vanuit het binnenland bleef, werd hierdoor gaandeweg een druk belopen en bereden straat. Reizigers die op het in 1843 geopende station Hollandse Spoor uitstapten of met de diligence arriveerden, vormden de clientèle voor het groeiend aantal winkels en koffiehuisen. En dat was ook het geval met de bewoners van de nieuwe Schilderswijk, voor wie de Wagenstraat een belangrijke verbinding met het centrum vormde. De brug bij de Paviljoensgracht werd namelijk pas in 1902 gebouwd.

Dempingen: begin van het verval

Het werd in de wijk levendig als nooit tevoren. Echter, de groei die nu op alle terreinen doorzette, luidde tegelijk een onafwendbaar verval in. De zeventiende-eeuwse maten van grachten, kaden en straten waren eenvoudig niet berekend op het intensieve gebruik dat de dicht opeen levende bevolking en het verkeer er nu van maakten. Evenmin waren zij geschikt voor de grotere schepen die in gebruik kwamen. De problemen werden al pijnlijk merkbaar op het gebied van de afwatering. Van oudsher hadden de Hagenaars hun afval zonder al te veel problemen op de grachten geloosd. Dit werd nu anders. Het toch al slecht doorstromende water verspreidde een stank die een regelrechte aanslag vormde op het leefmilieu. Er kwam een radicale oplossing: een voor een werden de grachten gedempt, ondanks de

De Wagenstraat met het pand
nr. 115.
Gravure van S. Fokke, voorstel-
lende de begrafenis van Anna
van Hannover (23 februari
1759).

vlamme protesten van de schippers. Want het gemeen-
tebestuur had allang begrepen dat de grachten niet meer als
haven voor een grote stad konden dienen en was intussen
 bezig met de aanleg van een nieuwe haven: de Laakhaven,
 waar de grote binnenvaartschepen zonder problemen kon-
 den komen en aanmeren. Die bood ook plaats voor de
 grootschalige bedrijven waar de moderne tijd om vroeg.
 De aanleg van de Laakhaven ging van start in 1897. De
 dichtst bij het centrum gelegen delen van het Spui en de
 Paviljoensgracht, die van minder belang voor de scheep-
 vaart waren, waren al in de jaren 1860-1862 gedempt. In
 1901-1903 volgde de rest: Spui, Paviljoensgracht en Veer-
 kaden veranderden onherkenbaar. Niet alleen verdween
 het water, maar ook de karakteristieke beplanting met
 bomen. Dat dit het einde van heel wat stadsschoon bete-
 kende, moest menigeen met leedwezen constateren.
 Maar bovenal betekenden de dempingen het einde van de
 centrale functie die het Spuigebied tot dan toe voor handel
 en verkeer had vervuld. Gedurende enige jaren kwam er
 nog veel scheepvaartverkeer naar de singelgrachten, maar
 na de opening van de Laakhaven kwam ook hier een eind
 aan.
 De toenemende schaalvergroting bracht ook met zich mee
 dat expansief groeiende bedrijven zoals Esveha naar de
 rand van de stad verhuisden. Het waren vooral kleine en
 marginale bedrijven en bedrijfjes die bleven.

Een marginale positie

Ook de Wagenstraat verloor haar betekenis als verkeersa-
 der. Een belangrijke oorzaak lag in de aanleg van de Grote
 Marktstraat. Met deze doorbraak – die in de jaren twintig
 plaatsvond – sloeg het gemeentebestuur twee vliegen in een
 klap: het bereikte daarmee niet alleen de opruiming van
 een beruchte krottenwijk, maar ook de oplossing van een
 klemmend verkeersprobleem. Immers, de nauwe binnen-

stadsstraten waren bij lange na niet meer in staat de stroom
 van wagens, rijtuigen, handkarren, fietsers en voetgangers
 te verwerken. De nieuwe Grote Marktstraat vormde samen
 met het Spui en de Prinsegracht – die beide immers waren
 gedempt – en de doorbraken van de Hofweg en de Jan
 Hendrikstraat tenslotte een aaneengesloten wegensstelsel
 dat het gemotoriseerde verkeer op een efficiënte wijze om
 het stadshart heen leidde.

Terwijl zich in dat stadshart een intensief bewinkeld voet-
 gangersgebied ontwikkelde, werd het daarbuiten relatief
 stil, zoals in het deel van de Wagenstraat aan de andere
 zijde van de Grote Marktstraat. Daarbij kwam dat de nieu-
 we grootwinkelbedrijven die op de braak gekomen terrei-
 nen aan de Grote Marktstraat verrezen, een duchtige con-
 currentie gingen vormen voor de kleine winkeliers in de
 directe omgeving. Voor de winkels die niet zo gunstig meer
 gelegen waren betekende dit op den duur een bij voorbaat
 verloren strijd.

Wat ooit een dynamische buurt was geweest verloor lang-
 zaam maar zeker zijn vitaliteit. De wijk was gebouwd in een
 tijd waarin levendig maar relatief langzaam verkeer, wonen
 en werken harmonieus konden samengaan. Door de schaal-
 vergroting in handel, verkeer en industrie kon daarvan
 geen sprake meer zijn. Voor de bewoners had het gebied
 nu veel van zijn oorspronkelijke charme verloren. Het
 doorgaande snelverkeer dat over het Spui en de Veerkaden
 raasde, bracht geen echt leven in de wijk: het tastte alleen
 maar het woonklimaat aan. Meer en meer gaven de beter
 gesitueerde de voorkeur aan de moderne en comfortabele
 nieuwbouwwijken. Dynamisch groeiende bedrijven kamp-
 ten er al snel met gebrek aan ruimte en een slechte bereik-
 baarheid en zagen zich gedwongen naar de stadstrand te
 verhuizen. Winkeliers constateerden met lede ogen hoe de
 klanten wegbleven en zochten hun heil elders, op strategi-
 scher plekken.

In de jaren zestig was het verlies van de historisch bepaalde functies van grachten en straten maar al te duidelijk aan het uiterlijk af te lezen. Leegstaande en verwaarloosde panden boden een trieste aanblik.

De verkeersdoorbraken

Midden zeventiger jaren kregen de gemeentelijke plannen voor een nog betere ontsluiting van de Haagse binnenstad concreet vorm. De plannen waren al vastgelegd in nota's van begin vijftiger jaren. De feitelijke uitvoering liet lang op zich wachten, maar geleidelijk werden panden verworven en vaak gesloopt. Het geplande tracé voor een grote verkeersader om de binnenstad werd daardoor zichtbaar. Een aanzienlijk deel van de Haagse binnenstad verpauperde nog verder.

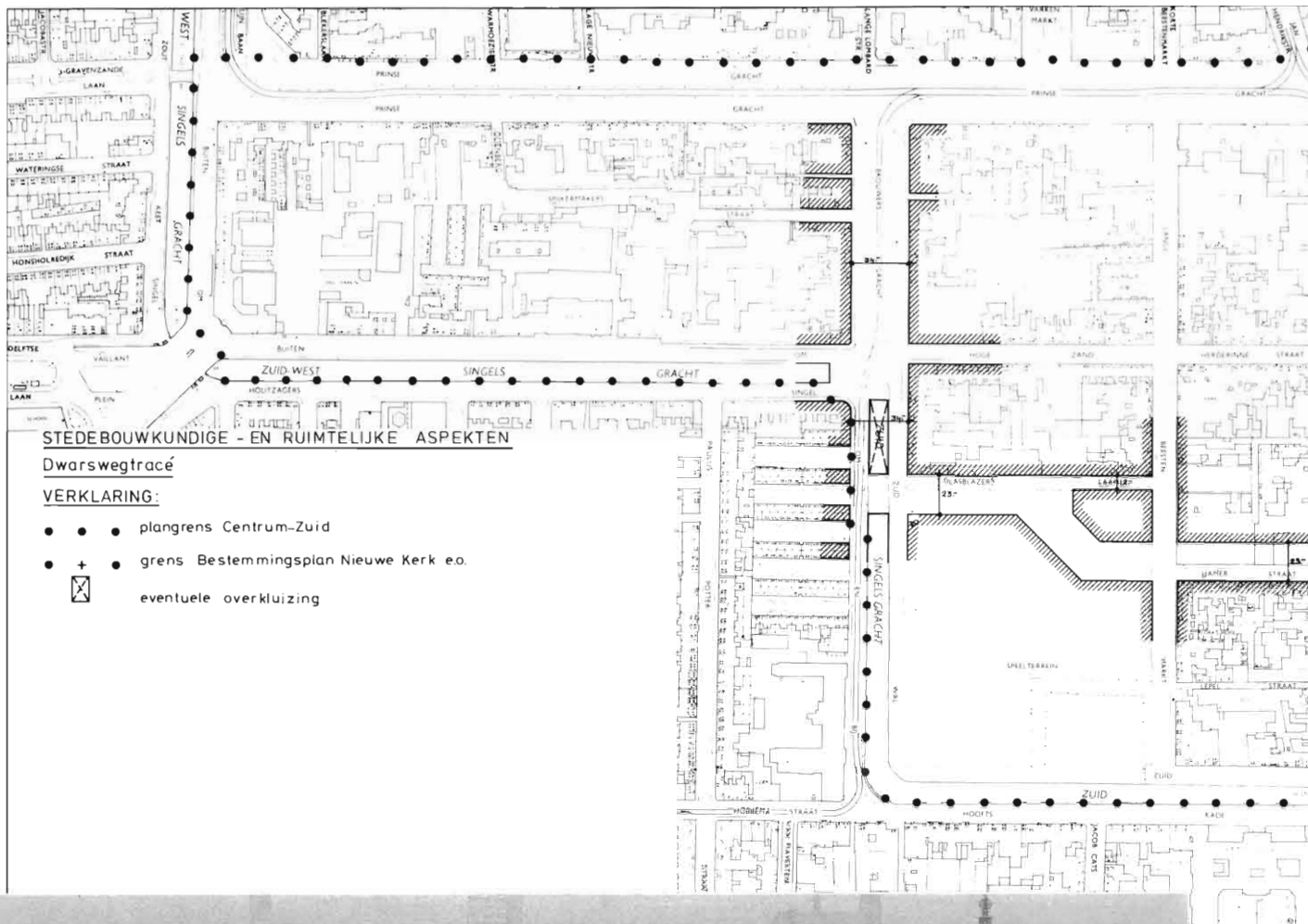
De grote visuele aanzet van de dwarswegen was de aanleg van het Prins Bernardviaduct, de verbinding tussen de nieuwe Utrechtsebaan, over het Centraal Station naar het Spui. Het verdere verloop van de geplande rond- of dwarsweg werd zichtbaar door de dichtgespijkerde panden en braak liggende kavels.

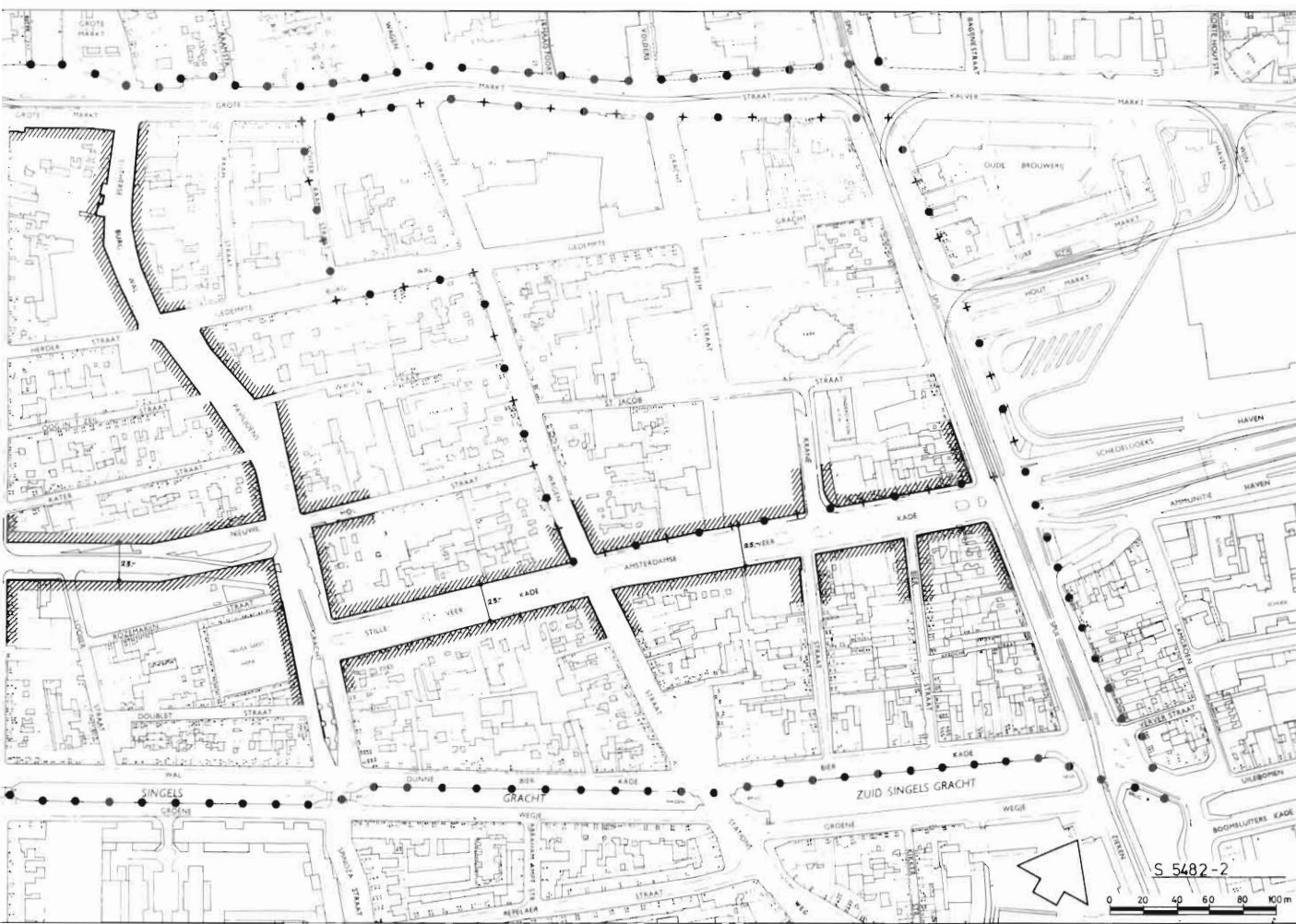
Het tracé liep over de huidige Veerkades, schuin over de Nieuwe Molstraat (toen nog Mollenbergstraat) en de Hamerstraat om verder via de Glasblazerslaan en de Zuidwal uit te komen op de Brouwersgracht. Daar zou vervolgens de aansluiting met de Prinsegracht tot stand komen. Grote delen van het tracé zijn nog herkenbaar aan nieuwbouwlocaties in Het Oude Centrum.

De geplande verkeersstructuur rondom het Haagse centrum is nooit tot stand gekomen. De veranderende opvattingen over hoe er met een oude binnenstad moet worden omgegaan, resulteerden vanaf midden zeventiger jaren in toenemende en gemotiveerde protesten tegen deze dwarswegen, hetgeen een nieuwe aanpak tot gevolg had. De plannen voor de grote verbindingswegen werden geschrapt en de verpaupering werd een halt toegeroepen.

De Stille Veerkade vlak na de demping in het begin van de twintigste eeuw.

Boven:
Kaart van het bijgestelde
Dwarsweg-tracé, februari 1985.

Links:
De aanleg van het
Prins Bernhard viaduct,
januari 1975.

2. Stadsvernieuwing

ir. K. Sant

De opkomst van de stadsvernieuwing eind jaren zestig kan niet los worden gezien van een aantal belangrijke maatschappelijke veranderingen.

De voortdurende groei van de na-oorlogse consumptiemaatschappij was eind jaren zestig voorbij, toen de motivatie om op dezelfde wijze door te gaan begon te ontbreken bij een nieuwe generatie, die geen directe emotionele banden had met de Tweede Wereldoorlog. Bestaande machtsstructuren waren niet meer vanzelfsprekend, over maatschappelijke doelstellingen werd anders gedacht.

De opkomst van de stadsvernieuwing

Eind jaren zeventig werden de democratiseringsacties gevoerd, zowel op de universiteiten en hogescholen als binnen de politieke partijen en de vakbonden.

Maatschappelijk werd het veranderende denken over de stad opgenomen in deze - voor Nederlandse begrippen bijna revolutionaire - democratiseringsbeweging. Kortom, maatschappelijk ontstond de erkenning van het belang van de basisbewegingen van bijvoorbeeld actievoerende bewoners en ondernemers die strijden voor het behoud van hun eigen positie.

Daarnaast werd duidelijk dat sloop/nieuwbouw niet automatisch garant stond voor verbetering. Tevens bleek dat sloop/nieuwbouw in de meeste gevallen gepaard ging met functiewijziging. Functiewijziging die ten nadele van de zittende bewoners en ondernemers uitpakte.

Bedrijven werden uitgeplaatst naar andere stadsdelen, bewoners konden de nieuwe woningen niet betalen en moesten eveneens hun heil zoeken in andere delen van de stad.

Amsterdamse Veerkade, gezien vanaf Kranestraat richting Spui; totale verloederings, 1978.

Grootschalige ingrepen en functiewijziging in bestaand stedelijk gebied waren hierdoor in een slecht daglicht komen te staan. Het toekennen van waarde aan het bestaande begon meer en meer terrein te winnen.

Ten aanzien van de stad brak het denken door dat uitgaat van behoud van de bestaande structuren en gebouwen, van de kleinschalige ingrepen, rekening houdend met het karakter van het geheel en van renovatie in plaats van sloop/nieuwbouw.

Voor de discussie over de stad betekende dit het afscheid van de grootschalige plannen gebaseerd op kaalslag en functiewijziging, zoals de kaalslagplannen voor de Schilderswijk.

Het nieuwe denken ging uit van verbetering waar mogelijk en van ingrepen, waar de betrokken bewoners en ondernemers volledig achter stonden.

Het nieuwe denken organiseerde de stadsvernieuwing als een verbeterproces vanuit de wijken. Bouwen voor de Buurt was een ideologisch uitgangspunt, evenals medezeggenschap van de wijkbewoners.

De uitgangspunten van de stadsvernieuwing.

De stadsvernieuwing had een aantal procedurele en inhoudelijke uitgangspunten, die tezamen vorm moesten geven aan de nieuwe ideologische inhoud van het begrip.

Procedureel is de stadsvernieuwing bepaald door de Verordening Stadsvernieuwing, welke in 1979 de organisatie en de gemeentelijke besluitvormingslijnen heeft vastgelegd. Hierin is, als basis, gekozen voor een projectorganisatie per wijk waarin ambtenaren, bewoners, ondernemers en woningbouwvereniging samenwerken aan plannen voor de verbetering van de wijk.

Deze samenwerking krijgt vorm in de "projectgroep", waaraan alle genoemde partijen deelnemen.

De organisatie is de taling van het streven om in de wijk in harmonie met alle betrokkenen plannen te ontwikkelen. Bestuurlijk krijgt deze samenwerking gestalte in de oprichting van de Project Organisatie Stadsvernieuwing (POS) als aparte gemeentelijk afdeling, door de instelling van een wethoudersportefeuille Stadsvernieuwing en door de instelling van een raadscommissie voor de Stadsvernieuwing.

Plannen worden opgesteld onder leiding van een in de wijk kantoorhoudende projectstaf, die de samenwerking tussen diensten, woningbouwvereniging, buurtbewoners en ondernemers coördineert.

Hiertoe worden per plan werkgroepen ingesteld, waarin opnieuw alle partijen zijn vertegenwoordigd.

Als belangrijkste machtsmiddel voor bewoners en ondernemers in de projectgroep dient een conflictprocedure, waarmee bewoners en ondernemers via de projectgroep het recht krijgen om een alternatief voorstel te laten opstellen, dat bij het uitblijven van overeenstemming aan de raadscommissie wordt voorgelegd ter besluitvorming. Hiervan wordt regelmatig gebruik gemaakt.

Inhoudelijk is de stadsvernieuwing in Het Oude Centrum bepaald door de inhoud van twee bestemmingsplannen waarin het gewijzigde denken over de wijk eind jaren zeventig is vastgelegd. Dit zijn het bestemmingsplan Nieuwe Kerk e.o., in oktober 1979 door de Gemeenteraad vastgesteld, en het bestemmingsplan Centrum-Zuid, dat in augustus 1981 is vastgesteld.

Beide bestemmingsplannen zijn gedetailleerd en leggen voor grote delen van het gebied de functies en bebouwingsmogelijkheden per perceel vast. Daarnaast zijn globaal bestemde gedeelten als nader uit te werken opgenomen. Ook voor deze gebieden worden regels gesteld aan eventuele nieuwe bebouwing.

In de bestemmingsplannen is in hoofdlijnen het beleid vastgelegd om te behouden waar mogelijk en om de bestaande structuren als uitgangspunt te nemen voor eventuele nieuwe ontwikkelingen.

3. Dwarsweg-weg

ir. K. Sant
ir. R.J. de Booij

De voorbereidingen voor de aanleg van het Dwarsweg-tracé betekenden voor Het Oude Centrum een lange periode van toenemende kaalslag en verpaupering.

Naast de vele andere problemen in de wijk, vormde dit dé aanleiding waaromheen ondernemers en bewoners hun protest tegen de gemeente konden uiten.

De Dwarsweg-discussie stond symbool voor alle andere problemen, zoals de prostitutie, de verkeersoverlast, de verpaupering, de economische achteruitgang, het gebrek aan erkenning, etc.

beslissingen die genomen werden over ingrepen in de wijk. Het einde van de jarenlang geplande dwarswegen kwam kort na het aantreden van de nieuwe wethouder stadsvernieuwing Duijvestein in het najaar van 1980. Toen besloot het bestuur dat er geen dwarswegen door de binnenstad zouden komen, dat er woningbouw kon komen op de reeds goeddeels braakliggende terreinen en dat de nog bestaande bebouwing gehandhaafd kon blijven. De Dwarsweg was weg.

De aangekochte panden

Voor de realisering van het Dwarsweg-tracé waren al veel aankopen verricht. Op vele plaatsen was al tot sloop overgegaan.

Door de lange duur van de discussie was de onderhoudstoestand van de nog overeind staande panden slecht. In afwachting van sloop was geen onderhoud meer verricht. Panden waren gekraakt, nadat de oorspronkelijke bewoners - al of niet met steun van de gemeente - waren vertrokken. Al snel bleek dat het eenvoudiger is braakliggende terreinen te bebouwen dan verspreid liggende verpauperde panden te renoveren.

De nieuwbouw, o.a. in de Nieuwe Molstraat/Hamerstraat, leverde in de periode 1982-1984 ongeveer 740 woningen op, merendeels gesitueerd op de kaalslag van het Dwarsweg-tracé en gebouwd in de oude rooilijnen. De eerste renovatie ging later van start.

Tussen 1983 en 1985 zijn een aantal panden in de zogenaamde "Eerste verbeterstroom" gerenoveerd. Die aanpak, gebaseerd op een renovatie-aanpak voor de laat 19de-eeuwse en vroeg 20ste-eeuwse bebouwing van de Schilderswijk, voldeed in de ogen van de bewoners en buurt niet voor de historische panden in het Oude Centrum. Het historische karakter van de panden en de specifieke eisen van bewoners kwamen onvoldoende uit de verf.

Het conflict dat hiervan het gevolg was, heeft aanleiding gegeven tot veel onderzoek en overleg.

Uiteindelijk is in 1985 een aanpak gedefinieerd die ieders instemming kon krijgen. De aanpak ging nu uit van de wensen van de zittende bewoners, terwijl het behoud van monumentale elementen - ook binnenin de, in totaal 42, panden - tot uitgangspunt was verkozen.

Dit project kreeg de naam "Dwarsweg-weg" omdat meer dan tien jaar strijd uiteindelijk resulteerde in renovatie van panden, waarbij het monumentale karakter werd gerespecteerd en de wensen van de zittende bewoners in de plannen een vertaling kregen.

De oude doelstelling om te streven naar behoud van het bestaande werd nu eindelijk verwezenlijkt.

De strijd tegen de Dwarsweg leverde zijn resultaat op.

Bewonersactie

De bewonersactie kreeg steun van de linkse politieke partijen die - politiek - vorm gaven aan de maatschappelijke omslag en streefden naar vergaande democratisering, ook op gemeentelijk en wijkniveau.

De wijken moesten veel meer betrokken worden bij de

Wethouder Adri Duivestein verwijdt persoonlijk het laatste stukje Dwarsweg, 1981.

De organisatie van het project Dwarsweg-weg

De stadsvernieuwing ontstond in Het Oude Centrum vanuit de strijd tegen de Dwarsweg.

Na het schrappen van de Dwarsweg, kon de stadsvernieuwing zowel organisatorisch als daadwerkelijk in Het Oude Centrum beginnen.

Op 8 oktober 1981 werd de projectgroep stadsvernieuwing Het Oude Centrum geïnstalleerd.

Het renovatieproject Dwarsweg-weg is georganiseerd vanuit de projectgroep Het Oude Centrum.

Binnen de projectgroep wensten de vertegenwoordigers van bewoners en bedrijven (Buurtoverleg Het Oude Centrum) voor dit renovatieproject een geheel andere aanpak dan de "Eerste Verbeterstroom".

Het conflict over de wijze van renoveren heeft geleid tot een onderzoek door de Stichting Bouwhulp, uitgevoerd in 1985.

!Dit onderzoek vormt, tezamen met voorstellen van het architectenburo Rappange en van de dienst Volkshuisvesting, het startdocument voor het Verbeterproject Dwarsweg-weg.

De Stichting Bouwhulp definieerde de procedure en werkwijze, samengevat in een voorstel van januari 1986 aan de projectgroep. In april 1986 werd in de projectgroep de werkwijze vastgesteld.

Het project werd georganiseerd rond het verbeterteam en stond onder leiding van de POS. Deelnemers waren de Dienst Volkshuisvesting (als opdrachtgever), de Dienst Stadsontwikkeling/Grondzaken (afdelingen stedenbouw en bedrijfshuisvesting), het Gemeentelijk Bureau Monumentenzorg, bewonersorganisatie, vertegenwoordigers van de zittende bewoners en van de bedrijven en adviseurs (zoals bijvoorbeeld de architect).

Het verbeterteam hield zich in de eerste plaats bezig met het beoordelen van haalbaarheidsstudies naar alle 42 panden, zoals die waren uitgevoerd door Rappange en van kos-

teninformatie voorzien door de stichting Bouwhulp.

Na de haalbaarheidsstudies werd overlegd over de principe-financiering, de huurberekeningen, de aannemerskeuze en de stukken die gingen dienen voor de subsidieaanvraag. In februari 1988 werd het projectgebied aangewezen als actieggebied, waarna men actief kon starten met het uitplaatsen van bewoners en bedrijven. Medio 1988 werd restauratiebedrijf Schakel en Schrale als aannemer geselecteerd.

De subsidieaanvraag werd uiteindelijk onder grote druk ingediend in september 1988. De laatste discussies voor de indiening gingen over de huurberekeningen.

Op het moment dat, begin 1988, uitvoering van het project in zicht kwam, werd de organisatie uitgebouwd.

De uitplaatsing van bewoners en bedrijven werd ondergebracht in een "Knelpuntenoverleg", dat onder voorzitterschap van de POS alle relevante knelpunten ten aanzien van herhuisvesting en bedrijfsverplaatsing besprak met de daarvoor verantwoordelijke mensen. Deelnemers waren, behalve de POS, de Dienst Volkshuisvesting (herhuisvesting), de Dienst Stadsontwikkeling/Grondzaken (bedrijfsverplaatsing), de bewonersorganisatie en de bedrijvenorganisatie, en de sociale begeleiding stadsvernieuwing (een POS-medewerker). Later werd hieraan toegevoegd de Dienst Stadsbeheer in verband met de coördinatie van de bodemsanering.

In de loop van het proces werd het Knelpuntenoverleg gebruikt om de vergaderingen van het verbeterteam goed voor te bereiden.

De bouwtechnische coördinatie en het overleg tussen opdrachtgever, subsidieverleners en aannemer vond vanaf eind 1988 plaats in de bouwvergadering.

Los van de besluitvormingsorganisatie betekent een project als de Dwarsweg-weg een continue logistieke puzzel. Het renoveren van 42 panden, verspreid over de wijk gedurende een uitvoeringstraject van zo'n drie jaar, heeft tot gevolg

*De Darsweg met veel kaalslag
er omheen in 1979.*

dat alle stappen - van herhuisvesting naar ontmantelen, naar bodemsaneren, naar bouwen en opleveren - op elkaar moeten zijn afgestemd in de tijd.

Een vastlopende discussie over de herhuisvesting van een bedrijf betekent een verstoring van de totale planning.

Deze verstoringen zijn regelmatig aan de orde geweest.

De bedrijfsherhuisvesting was dan ook een continue bron van zorg en aandacht.

Op gelijke wijze betekent het - pas na leegkomen - bekend worden van definitieve gegevens over de panden dat de wijze van funderen en van saneren eerst tijdens het proces definitief kan worden vastgesteld.

Indien moest worden afgeweken van eerder gemaakte inschattingen ontregelde ook dit het proces.

De samenwerking tussen alle betrokkenen en de wil om continu praktische oplossingen te vinden zijn voor een dergelijk project dan ook van levensbelang.

Conflicten tussen de verschillende partijen zijn een normaal onderdeel van het proces.

Belangrijk daarin is dat behalve de uitvoerders ook de verantwoordelijken in de diensten dezelfde opstelling ten aanzien van het project tonen. De complexe organisatie van de gemeente heeft veel bilateraal overleg tot gevolg.

Dat het project tot een goed einde is gebracht, is voor alle betrokkenen een resultaat van soms moeilijke, maar waardevolle samenwerking.

De subsidiëring

Voor een project als de Dwarsweg-weg is ook de financiering complex. Een combinatie van woningsubsidies, bedrijfs-subsidies en monumentensubsidies is de kurk waarop de uiteindelijke financiering van het project drijft.

De Dienst Volkshuisvesting maakte gebruik van de normale renovatieregeling voor woningen van toegelaten instellingen en gemeenten.

De kosten voor de bedrijfsruimten werden gesubsidieerd door het Bureau Bedrijfshuisvesting.

Voor de extra kosten, verbonden aan het behoud van monumentale aspecten van de panden, heeft het Gemeentelijk Bureau Monumentenzorg subsidie gegeven.

Naast deze drie financiële pijlers van het project is gebruik gemaakt van funderingssubsidie daar waar funderingsherstel noodzakelijk was en van subsidiëring van sloopkosten daar waar delen van panden werden gesloopt en niet meer werden teruggebouwd. Kosten voor sanering, bedrijfsverplaatsing en herhuisvesting zijn bestreden uit de daarvoor geldende regelingen die niet op het project drukken.

De drie financiële hoofdstromen betekenden in de opdrachtsfeer, dat er formeel sprake was van drie opdracht-

gevers, met hun eigen budgetverantwoordelijkheid. De Dienst Volkshuisvesting trad in de uitvoering op namens de drie partijen.

Vier opdrachtgevers

Het project kan gezien worden als het resultaat van een nauwe samenwerking tussen de vier verschillende opdrachtgevers met hun onderling vaak tegenstrijdige wensen en de architect.

Ten eerste zijn er de huurders. Uitgangspunt bij de restauraties was het recht van de zittende huurder. De bewoners en de huurders van de bedrijfsruimten hadden het recht om terug te keren naar hun vroegere woning c.q. bedrijfsruimte. Het waren ook de bewoners die uiteindelijk akkoord moesten gaan met een "hoog niveau renovatie" en de bijbehorende huurverhoging of een "laag niveau renovatie" welke geen of slechts weinig huurverhoging tot gevolg had. In beide gevallen worden bouwtechnische gebreken verholpen, maar in het geval van hoog niveau renovatie voldoet de woning na gereedkoming aan de moderne eisen van wooncomfort zoals een nieuwe keuken en badkamer en strenge geluids- en warmte-isolatie-normen. Bovendien kan een bewoner extra wensen die buiten het gesubsidieerde pakket vallen, op eigen kosten meteen door de aannemer laten maken, wat in veel gevallen de woning een aanzienlijke meerwaarde geeft.

De tweede opdrachtgever was de Dienst Volkshuisvesting van de gemeente (tegenwoordig de sector Wonen van de Dienst Bouwen en Wonen). De Dienst toetste de plannen aan de richtlijnen door het Rijk verstrekt. Er waren richtlijnen voor minimum oppervlaktes van woonruimten met bijbehorende subsidies en eisen ten aanzien van wooncomfort. Ook trad een vertegenwoordiger van de Dienst op als projectleider.

Als derde opdrachtgever besliste het Bureau Bedrijfshuisvesting van de Dienst Stadsontwikkeling en Grondzaken mee (tegenwoordig Bureau Onroerend Goed van de Dienst Ruimtelijke en Economische Ontwikkeling). Een renovatie was voor de bedrijven vaak alleen maar erg lastig. Tijdelijke verplaatsing kostte veel tijd en geld. Het Bureau wilde, voor de toch aanzienlijke bijdrage die het moest leveren in deze bedrijfskosten, zeer efficiënte bedrijfsruimten die gemakkelijk voor/door nieuwe huurders aangepast konden worden.

De vierde opdrachtgever was het Gemeentelijk Bureau Monumentenzorg van de secretarie-afdeling Verkeer, Openbare werken en Monumentenzorg (tegenwoordig de afdeling Monumentenzorg van de Dienst Ruimtelijke en Economische Ontwikkeling). Behoud en herstel van de panden stond voorop. Dit betrof voor Monumentenzorg

niet alleen de gevels maar juist ook het interieur. De structuur van een pand, voor- en achterhuis, en fraaie onderdelen als plafonds en trappen speelden een voorname rol bij het uiteindelijke ontwerp.

Uitgangspunten bij de restauratie

Het project Dwarsweg-weg geeft zeer veel verschillende aspecten van woonhuisrestauraties te zien. De bouwperiode van de panden varieert van 1640 tot 1910; er zijn panden met zeventiende-eeuwse balklagen maar ook komen we glas-in-loodramen tegen met Art Nouveau kenmerken. De mate van herstel is in enkele gevallen niet meer dan het vervangen van lekkende goten en het vernieuwen van het schilderwerk. In zeer veel gevallen echter werden indeling drastisch gewijzigd. Soms restte er na de ontmanteling van het oorspronkelijke pand niet veel meer dan de bouwmuuren en vloeren. Hierbinnen zijn dan volledig nieuwe woningen gerealiseerd.

De meeste panden uit het Oude Centrum zijn reeds eeuwenlang in gebruik. De vele wijzigingen die een pand onderging in verschillende perioden, verwijzen even zovele malen naar de levenswijze van die tijd, en zijn derhalve van belang om bewaard te blijven als tastbaar resultaat van een bepaalde wooncultuur.

Het wijzigen kon op verschillende manieren gebeuren: Zaken werden gesloopt, vervangen of toegevoegd. Het wijzigen zelf gebeurde om bouwtechnische, gebruikstechnische of esthetische redenen. Vanzelfsprekend bepaalden de financiën van een eigenaar in grote mate het eindresultaat. Dezelfde historische achtergronden voor wijzigingen speelden ook nu bij deze restauraties een rol.

Voor er tot het maken van plannen werd overgegaan, vond er eerst een inventarisatie en beoordeling plaats van de bestaande toestand. Ten aanzien van de bouwtechnische beoordeling werden belangrijke gebreken signaleerd zoals funderingsscheuren, maar ook het onoordeelkundig slopen van dragende delen als spanten of nieuw gemetselde muren op de verdieping, die slechts half op een onderliggende muur steunden.

Bij de gebruikstechnische beoordeling waren het bijvoorbeeld primitieve keukens met een te laag en te smal aanrechtblad, het ontbreken van badkamers en buitenruimte, die als te vervangen of aan te brengen werden genoteerd. Bij de architectonische/historische beoordeling werden fraai gestucte plafonds en soms een primitieve keuken, naast zaken als schuiframen met roede-verdeling beschouwd als te handhaven c.q. te herstellen onderdelen.

Het resultaat van deze inventarisaties was een aantal, vaak tegenstrijdige, eisen.

Bouwtechnisch moest het pand weer in orde zijn. Discussiepunt vormde vaak de fundering. Indien in een gevelwand één pand ineens zo solide gefundeerd wordt dat het geen millimeter meer zakken kan, ontstaan er vaak scheuren bij de aansluiting met het buurpand waar de fundering op de veenlagen na eeuwen toch nog kleine verzakkingen van enkele millimeters te zien kan geven. Heel lichte bewegingen in panden werden dan ook geaccepteerd, en er kwamen alleen palen onder wanneer er sprake was van aanzienlijke verzakkingen of belastingwijzigingen. Om scheurvorming te voorkomen werd soms het buurpand meegefundeerd of werd het pand losgesneden van zijn burens.

De gebruikstechnische eisen, gesteld vanuit de Dienst Volkshuisvesting en de wensen van de bewoners, werden in principe gehonoreerd. De wensen van monumentenzorg waren hier dan vaak strijdig mee en extra inspanning was noodzakelijk om die twee met elkaar in overeenstemming te brengen.

Indien er twee woningen boven elkaar zitten, is er een flinke geluidsisolatie nodig. Een enkele keer werd dit gehaald uit een “zwevende” vloerconstructie, d.w.z. een stijve vloer op de bestaande, met een verende isolatielaag ertussen. Het voordeel hiervan is dat het oude plafond van de verdieping eronder “in het zicht” kon worden gelaten. In de gevallen waar dit niet kon is er naar gestreefd nieuwe vrijhangende plafonds zo hoog mogelijk aan te brengen, waardoor zo veel mogelijk van de vroegere, hoge ruimten voelbaar blijft.

Ook de isolatie-eisen, zowel warmtetechnisch als akoestisch, waren in strijd met het monumentale uitgangspunt: het behoud van het gevelbeeld met zijn raampartijen van enkel glas. Dubbel glas zou er voor gezorgd hebben dat de bestaande glasroede vervangen moest worden door een veel zwaardere. De oplossing lijkt simpel. Een extra raam erachter met een luchtspouw tussen de beide glasvlakken die voldoende isoleert. Daarenboven moeten de ruimten echter ook 's nachts ventileren zonder dat straatlawaai doordringt. Speciale roosters hiervoor (“suskasten”) werden toegepast om dit probleem op te lossen.

Uitgangspunt bij het stellen van de architectonische/historische eisen was behoud en herstel van het bestaande met speciale aandacht voor de als waardevol aangemerkte delen. Problemen deden zich voornamelijk voor bij het interieur. Behoud van de structuur, voor- achterhuis, plaats van de trap, was vaak eenvoudig omdat handhaven hiervan het goedkoopst was. Er kwamen vrijwel altijd meerdere woningen in een pand, die elk een eigen opgang moesten krijgen. Vaak werd de oplossing gevonden door het oorspronkelijke trappenhuis als gemeenschappelijke opgang te beschouwen waarbij elke woning zijn voordeur aan dit trappenhuis kreeg. Deze financiële noodzaak van meerdere woningen in één pand, had ook tot gevolg dat overal zware eisen aan brand-

werendheid en geluidsisolatie gesteld werden. Vooral monumentale stucplafonds of balklagen van moer- en kin-derbint moesten het hierbij ontgelden en werden in veel gevallen bij de restauratie aan het zicht onttrokken.

Voor het interieur was het een kwestie van belangenafweging tussen de verschillende opdrachtgevers. Voor de gevels speelden weer andere problemen.

Een zeventiende-eeuws pand heeft oorspronkelijk ongetwijfeld kruiskozijnen gehad. Deze werden in de achttiende eeuw vervangen door schuiframen met fijne roedeverdeling (of er kwam een geheel nieuwe gevel met schuiframen in) en deze werden op hun beurt aan het eind van de negentiende eeuw weer vervangen door T-vensters (schuiframen met een bovenraam zonder indeling en een onderraam met één middenstijl). In de loop van de twintigste eeuw werden veel van de T-vensters vervangen door ramen zonder middenstijl.

Indien ramen bij de restauratie vervangen moesten worden, werd niet in alle gevallen gekozen voor een nieuwe detaillering en indeling overeenkomstig de bestaande. Indien er verschillende raamindelingen in een pand zaten, werd vaak teruggegrepen naar de oudste nog in de gevel aanwezige raamindeling. Dit gebeurde uit architectonische overwegingen.

Een enkele maal werd er doelbewust gekozen voor een raamindeling die nergens meer in de gevel aanwezig was. Dit gebeurde indien een gevel nog zoveel kenmerken uit een bepaalde bouwperiode bezat, dat sprake zou zijn van een fraai voorbeeld indien ook voor de raampartijen werd teruggegrepen naar dit tijdsbeeld.

Ten aanzien van de onderpuien werden veel negentiende-eeuwse puien weer tevoorschijn gehaald, door allerlei plaatmateriaal uit recentere jaren te verwijderen.

4. De straten met haar panden

ing. H.F. Wijnman
ing. C.J. Doornenbal, architect
drs. C.J.J. Stal
drs. M.M.A. van Veen

Gekozen is voor een korte historische inleiding per pand met aansluitend een beschrijving van het pand en de restauratie.*

Twee panden worden uitgebreider belicht.

Amsterdamse Veerkade 35, omdat dit statige pand een geschiedenis heeft met veel bewoners uit de gegoe-de burgerij. Het is kenmerkend voor de deftige allure die indertijd, naast de bedrijvigheid, de sfeer bepaalde in dit deel van de stad.

De geschiedenis van de panden Stille Veerkade 2-4 wordt beheerst door het grote aantal bedrijfjes van de meest uiteenlopende aard, die er gehuisvest waren.

Overzichtskaart van het gebied

* Historische aantekeningen panden

De gegevens over de besproken panden zijn voornamelijk ontleend aan de kadastrale administratie, bevolkingsregisters en adresboeken, transportregisters in het oud rechterlijk archief, het archief van Bouw- en Woningtoezicht en het archief van de gemeentesecretarie over de betrokken periode. Exacte bronvermeldingen vindt men terug in de aantekeningen die op het gemeentearchief berusten.

De Amsterdamse Veerkade

In 1625 werd een begin gemaakt met het graven van de gracht. De kade werd voorbestemd voor de veerschepen op Amsterdam en Rotterdam, ter ontlasting van het Spui. In de tweede helft van de negentiende eeuw vestigden zich hier veel nieuwe bedrijven. In 1901 begon men met de demping.

De Amsterdamse Veerkade voor de demping, in 1901.

1. Geschiedenis Amsterdamse Veerkade 35

Rond 1625 werd begonnen met het graven van de Amsterdamse Veerkade. Zoals de naam al aangeeft was zij bestemd tot aanlegplaats van de veerschuiten die onder meer de verbinding met Amsterdam verzorgden. Daarnaast vormde de nieuwe gracht een fase van de toen op gang gebrachte stadsuitbreiding.

De meeste bouwterreinen moeten er rond 1630 zijn uitgegeven. Het erf op nr. 35 kwam in handen van Leendert Crispijns van Soowijck, een man die als biersteker en schipper beroepsmatig sterke banden met deze buurt onder-

hield: aan de Bierkade, het Spui en in de Kranestraat had hij al diverse percelen weten te verwerven. We mogen aannemen dat hij het erf op de Veerkade kort na 1630 bebouwde. Hij stichtte hier twee huizen: een op nr. 37, dat hij zelf bewoonde, en een op 35, dat hij verhuurde voor een jaarlijkse som van 60 gulden. Dit huis behoorde niet tot de duurste, want het buurpand op nr. 33 bezat een huurwaarde van 100 gulden.

Van Soowijcks weduwe verkocht het huis in 1660 aan de kruidenier Dirck Laurens van der Rijt, een kleine middenstander die zijn nieuwe bezit zelf ging bewonen, maar ook enkele kamers aan derden verhuurde, zoals aan de officiersweduwe Sebille Pallavesio en de koetsier Van Hessel.

Amsterdamse Veerkade 35, de restauratie

Dit pand aan de Amsterdamse Veerkade bestaat uit een voor-, een tussen- en een achterhuis, waarbij het achterhuis even groot is als het voorhuis.

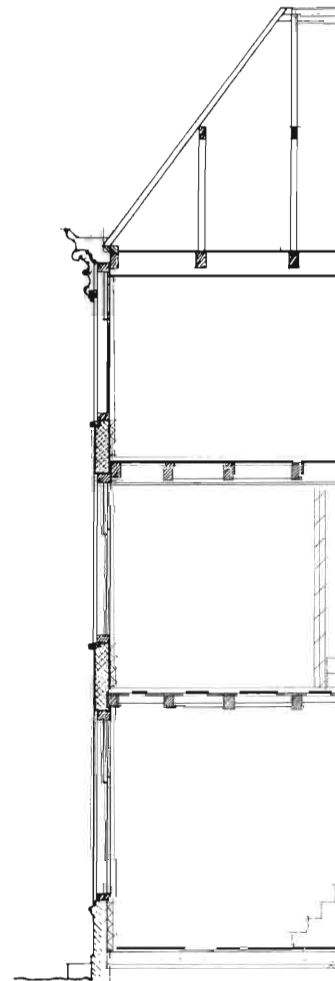
Bij de restauratie is een aantal wijzigingen uit deze eeuw ongedaan gemaakt, zoals de twee deuren in de voorgevel en de trap direct achter de voorgevel. Hierdoor werd het mogelijk de voorgevel weer zijn 18de-eeuwse indeling terug te geven met de monumentale entreepartij. De ramen en kozijnen in de voorgevel hebben getoogde (gebogen) bovendorpels. De ramen in deze kozijnen zijn bij

de restauratie voorzien van een in de 18de eeuw gebruikelijke roedeverdeling. De ramen, die open schuiven door een contragewicht dat via een touw in het binnenste van het kozijn hangt, kunnen in elke gewenste stand blijven staan. Typisch voor veel Haagse panden is de positie van het raam in het kozijn. De ramen staan in de kozijnen ver naar voren, om die reden zijn de uitsparingen voor de raamgewichten niet aan de binnenzijde maar in de dagkant van het kozijn aangebracht. Deze zijde is echter alleen bereikbaar als het onderraam naar boven is geschoven. Omdat het raam niet zo ver omhoog kan schuiven, bestaan de loden gewichten uit twee delen die ten opzichte van elkaar kunnen scharnieren, waardoor ze zonder veel moeite uitgenomen kunnen worden om b.v. de koorden te vervangen.

Op de begane grond is nog de uit de eerste helft van de 18de eeuw daterende gang aanwezig met in de linkerwand muurnissen ter decoratie. Bij herstelwerkzaamheden aan de muurnissen bleek dat deze later aangebracht zijn. De bouwmuur werd ongeveer 8 cm weggehakt en van een klamplaat voorzien, waardoor het mogelijk werd over de gehele lengte de nissen te formeren.

Boven: het pand na restauratie; de voorgevel heeft weer zijn 18de-eeuwse indeling teruggekregen met de monumentale entreepartij. Rechts: de situatie voor restauratie.

De muurnissen voor de restauratie.

De deuren die uitkomen op de gang op de begane grond, stammen uit dezelfde tijd als de muurnissen. Deze van eikehout gemaakte deuren zijn aan de bovenzijde getoogd en slechts 3 cm dik.

In het tussenhuis bevindt zich het trappenhuis waarvan één trap nog aanwezig is: de eiken trap van de eerste- naar de tweede verdieping. Hij heeft echter geen functie meer. Van de trap van de begane grond naar de eerste verdieping zijn alleen sporen aangetroffen, die de oorspronkelijke plaats markeerden in het tussenhuis. De nieuwe trap naar de eerste verdieping werd verplaatst naar de hoofdentree, aan het begin van de monumentale gang, en is uitgevoerd in eikehout met dezelfde profilering als de bestaande eiken trap.

Onder het achterste deel van het voorhuis aan de Amsterdamse Veerkade 35 bevond zich een –inmiddels gesloopte– kelder die met een trap vanuit het tussenhuis te bereiken was. De kelder was een bak, die compleet los stond van de bouwmuuren. Hij is diep gefundeerd (onder de veenlaag) en de rest van het pand kon ondiep gefundeerd worden zonder dat het tot scheurvorming zou leiden. Opmerkelijk bij de kelder was, dat er een stucplafond tussen de balken aangebracht was, net zo als dat bij Spui 237 het geval was.

Doorsnede Amsterdamse
Veerkade 35 na restauratie.

De dubbele kap van het achterhuis.

De gang van de begane grond na restauratie: de eiken deuren zijn aan de bovenzijde getoogd en vormen een symmetrie met de muurnissen.

De nieuwe trap naar de eerste verdieping werd verplaatst naar de hoofdentree, aan het begin van de monumentale gang, en is uitgevoerd in eikehout met dezelfde profilering als de bestaande eiken trap.

Rechts: het nieuwe trappenhuis, noodzakelijk door de nieuwe indeling.

De balken hadden in de zijkanten over de gehele lengte een sponning, waarin tussen de balken latten opgelegd waren, die dienden als ondergrond voor het stucplafond. Het plafond functioneerde als warmte-isolatie voor de verdieping erboven.

De kelder had een hoogte van $\pm 1,80$ m tot de onderkant van de balken, met een vloer van rode plavuizen. De keldervloer is naderhand 40 cm opgehoogd en gedekt met gele plavuizen, waarschijnlijk omdat de kelder niet waterdicht was.

De vloer van het voorste gedeelte van het voorhuis bestond uit een gemetselde vlijlaag waarop houten ribben (balkhout van kleine afmeting) lagen met daarop brede vloerdelen. Deze ribben waren weggerot.

In het voorste deel van het achterhuis bevonden zich de oude keuken en de plee. Beide hebben hun functie kunnen behouden.

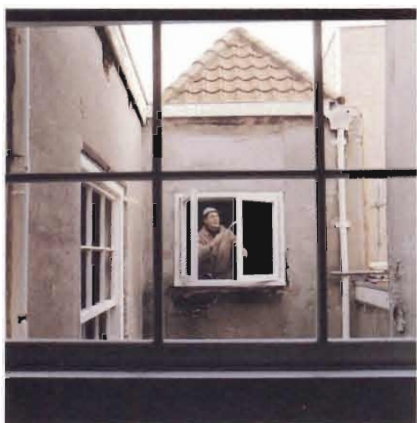
De plee-ruimte is geheel betegeld met zogenaamde witjes (tegeltjes) en had een houten plafond op ongeveer 2 meter hoogte. De keuken, waarvan de oorspronkelijke met hout betimmerde schouw behouden werd, was vroeger eveneens geheel met witjes betegeld. De restanten hiervan zijn tussen de balken, boven het verlaagde plafond, teruggevonden. In de vloer lagen bij de schouw nog enkele zwarte plavuizen.

Het achterhuis wordt verder gekenmerkt door een, in het midden geplaatste, steens dikke (± 18 cm) gemetselde muur, evenwijdig aan de voorgevel, die dit achterhuis per verdieping in twee gelijke ruimten opdeelt. In Den Haag wordt, in de 17de- en 18de- eeuwse panden, veelvuldig een dergelijke middenbouwmuur aangetroffen. De feitelijke functie van deze middenbouwmuur is niet geheel duidelijk, omdat een halfsteensmuur voldoende zou zijn als kamerscheiding. Voor de hand ligt een constructieve verklaring: de wand vormt een stabiliteitsschijf voor het pand.

De woonkamer met het rooster voor ventilatie. De buitenlucht wordt aangezogen door een vrijwel onzichtbare sleuf onder het kozijn in de voorgevel.

De lichthof gezien vanuit het voorhuis, tweede verdieping.

De serre aan het achterhuis is pas in de 19de eeuw aangebouwd. Bij de jongste verbouwing zijn hierboven twee balkons voor de bovenwoningen gemaakt.

Bij de restauratie is er zoveel mogelijk naar gestreefd de bestaande structuur te handhaven, toch moesten er drie woningen in gerealiseerd worden. Zoals eerder al is beschreven had dit tot gevolg dat er in het voorhuis een nieuw trappenhuis gemaakt moest worden.

Doordat het achtergebied te weinig woonkwaliteit heeft om aan die zijde woonkamers te situeren, is er voor gekozen om per laag een woning te realiseren met de woonkamer aan de straatzijde.

Onder de plafonds zit erg veel "leidingwerk".

Links: Het funderingsherstel en de weggebroken negentiende-eeuwse serre.

Rechts: De serre met de nieuw gemaakte balkons.

De Bierstraat

De Bierstraat ontstond rond 1620 en dankt haar naam evenals de Bierkaden aan het feit, dat het bier dat van elders werd aangevoerd hier gelost werd en verhandeld.

De Bierstraat in 1946.

2. Geschiedenis Bierstraat 25

Het pand werd rond 1865 gebouwd en deed oorspronkelijk louter als woning dienst. In 1902 werd het verbouwd tot een pakhuis met bovenwoning. Het was later onder meer de werkplaats van het aannemers- en timmerbedrijf L. Mosselman en zonen.

Bierstraat 25, de restauratie

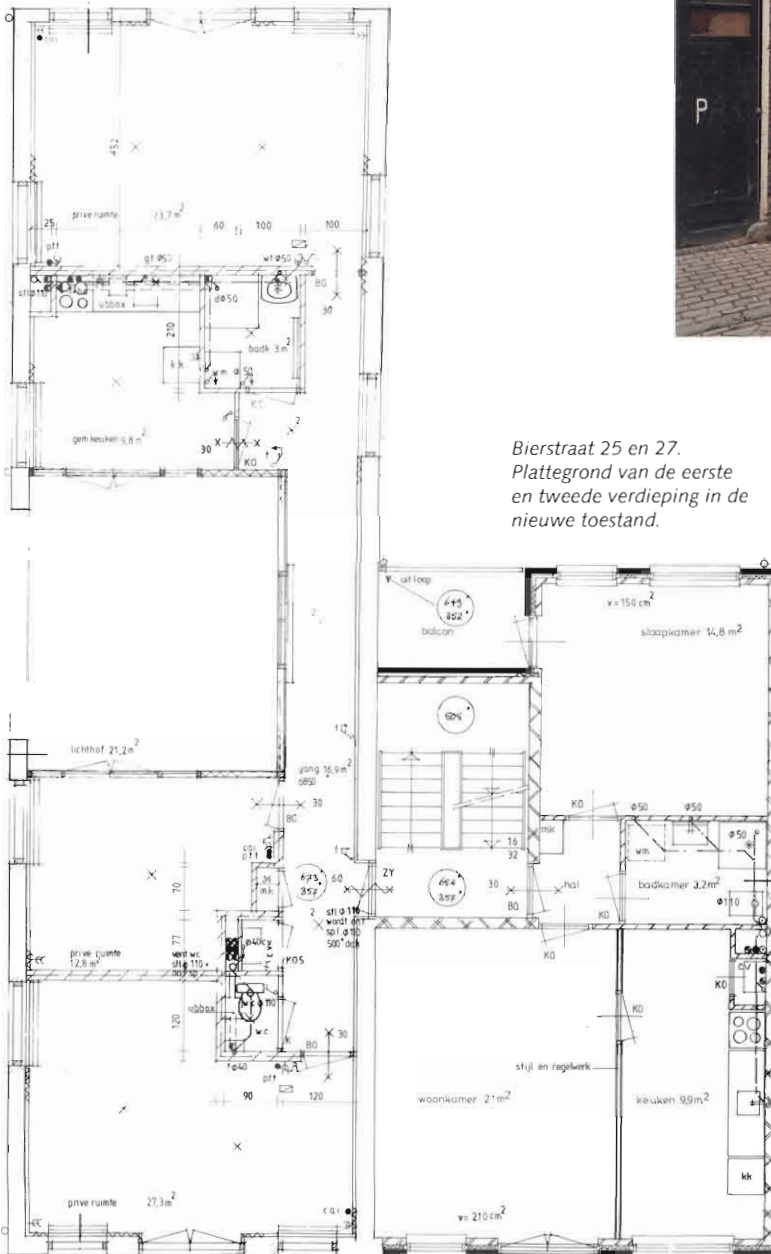
Dit pand bevond zich in een dermate slechte staat, dat herstel te hoge kosten met zich mee zou brengen. De vervangende nieuwbouw is voor een deel geïnspireerd op het pakhuiskarakter van de belending op nr. 27.

Deze twee panden konden daardoor integraal worden aangepakt. In de nieuwbouwplannen van nr. 25 bleek het goed mogelijk één trappenhuis aan te brengen, dat beide panden (6 woningen) kon ontsluiten.

De nieuwbouw is voor een deel geïnspireerd op het pakhuiskarakter van het pand op nr. 27.

Onder: de oude situatie.

*Bierstraat 25 en 27.
Plattegrond van de eerste
en tweede verdieping in de
nieuwe toestand.*

3. Geschiedenis Bierstraat 27

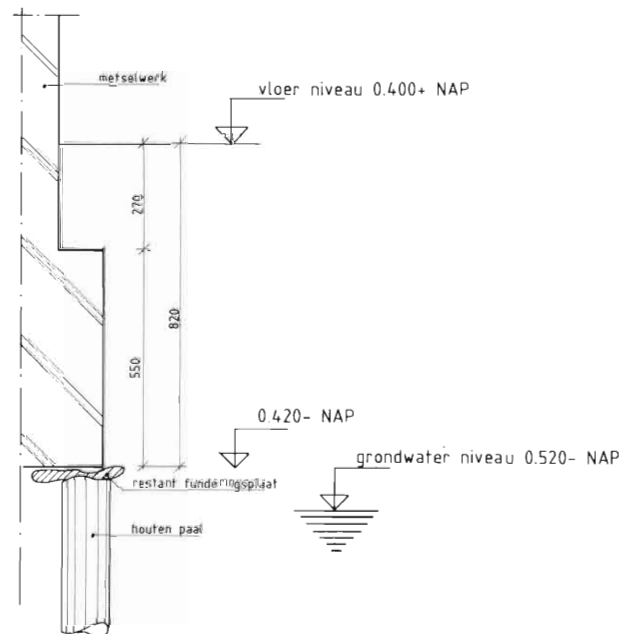
Oorspronkelijk stond hier een paardestal, in de eerste helft van de vorige eeuw in gebruik bij koetsiers en logementhouders. In de jaren tachtig van die eeuw door allerlei aanbouwen vergroot, werd het complex in 1903 geheel opnieuw opgetrokken. Kort daarna vonden nog andere verbouwingen plaats. Het geheel was tot na de laatste wereldoorlog eigendom van de expediteur en verhuizer L. Muezerie.

Bierstraat 27, de restauratie

Dit als pakhuis gebouwde pand bestaat uit drie bouwlagen met een plat dak en heeft een langgerekte rechthoekige plattegrond. Aan de rechterzijde wordt dit pand geflankeerd door nr. 25, te linkerzijde staat het pand vrij door een steeg naar het achterterrein.

Het pakhuis heeft een fundering op houten palen.

Bij een funderingsonderzoek bleek dat alle paalkoppen, die langdurig boven het grondwaterpeil uitgestoken hadden, in uiterst slechte staat waren. Opmerkelijk aan de fundering was, dat de funderingsplaat (een platte balk van hout, waarop het metselwerk begint) slechts 2 cm dik was en dus onmogelijk het gewicht van de bouwmuur op de palen kon overbrengen. Geconcludeerd moet worden dat de grond-

Doorsnede linker bouwmuur voor restauratie. Daarboven een indruk van het funderingsherstel.

Bierstraat 27. Achtergevel na restauratie.

slag onder de fundering te zamen met de gebrekkige paalfundering toch redelijk draagkrachtig is geweest. Samen met Stille Veerkade 20 zijn dit de enige panden in het gehele project, waar een houten paalfundering is aangetroffen.

Tijdens de restauratie is er een geheel nieuwe fundering onder het pand aangelegd, die bestaat uit een vlakke betonplaat welke tevens dienst doet als vloer op de begane grond. Daartoe zijn in de bouwmuren en de gevels ter hoogte van deze plaat kassen (inkepingen) gehakt. Zij steken ruim 10 cm diep in de muur en zijn 50 cm breed. De plaat steekt door in deze kassen. Het gehele casco rust nu op de uitkragingen van deze plaat, die het totale gewicht op zijn beurt weer op de nieuw in de grond geheide stalen buispalen (gevuld met beton) overdraagt.

Op de begane grond zijn de bergingen gesitueerd voor zowel de woningen van nr. 25 als nr. 27. Aan de tuinzijde bevindt zich één tweekamerwoning, terwijl op de verdiepingen twee groepswoningen voor ieder drie personen zijn gebouwd.

Doordat het voormalige pakhuis een bouwdiepte heeft van bijna 22 meter, is er in het midden een lichteof gemaakt, opdat de hieraan grenzende ruimten verzekerd zijn van voldoende daglicht-toetreding.

Voorgevel Bierstraat 27 voor (links) en na renovatie, waarbij de gesloten pakhuisdeuren van glas werden voorzien.

De Dunne Bierkade

De gracht werd rond 1615 gegraven als onderdeel van de grachtengordel die Den Haag bescherming tegen onverhoedse aanvallen moest bieden. De Dunne Bierkade was speciaal bestemd voor het lossen van bier met een zeer laag alcoholgehalte (het dunnebier), een drank die bij gebrek aan betrouwbaar leidingwater indertijd een belangrijke volksdrank vormde en onder meer vanuit Delft werd aangevoerd. Concentratie van de handel aan de Bierkade betekende natuurlijk ook dat een scherpere controle op kwaliteit en accijnsen mogelijk was.

De Dunne Bierkade in 1922.

4. Geschiedenis Dunne Bierkade 22

De van oorsprong twee zeventiende-eeuwse huizen werden voor of in 1768 grondig verbouwd door eigenaar Pierre de la Croix. In de eerste helft van de vorige eeuw werd het statige pand onder meer bewoond door de aan het ministerie van Buitenlandse Zaken verbonden Anthony le Clerq. In 1887 werd het pand in drie aparte woningen opgesplitst. Het kreeg toen drie afzonderlijke voordeuren.

Voorzijde Dunne Bierkade 22 voor restauratie.

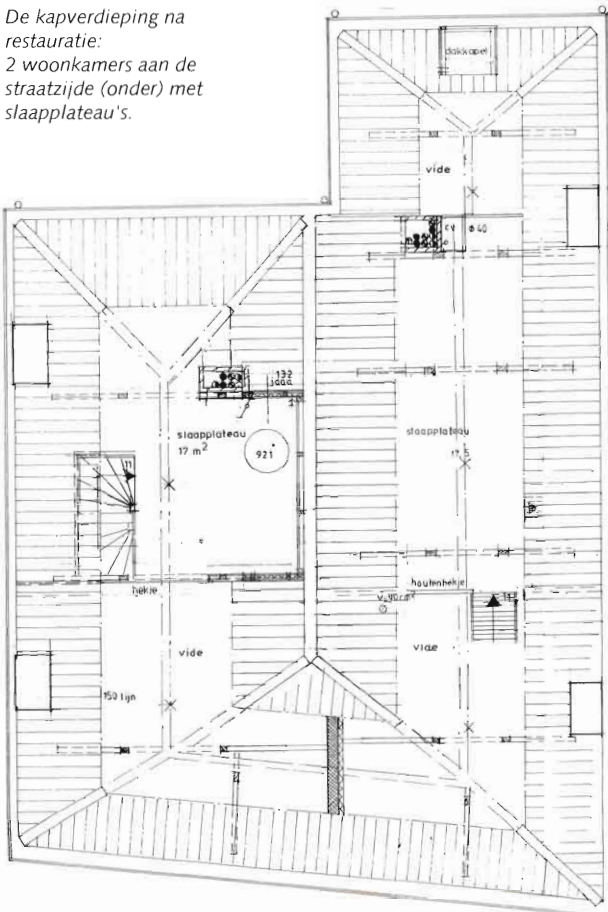
De zolder voor restauratie met de muurstijlen in gevel en bouwmuren.

Dunne Bierkade 22, de restauratie

Dunne Bierkade 22 is begin 1600 gebouwd als twee aparte panden, waarbij het linker perceel breder is dan het rechter. Van het linker bouwdeel resteert een uit die tijd daterend gedeelte van de moer- en kinderbinten.

Gezien de zettingsverschillen tussen voor- en achterzijde, was het noodzakelijk om een nieuwe fundering aan te brengen, die verdere zetting zou voorkomen. Er is daarbij gekozen voor een plaatfundering zoals bij Bierstraat 25 is omschreven. Bij het verwijderen van de bestaande vloeren kwam er een met duinzand gevulde kelder onder te voorschijn, waar overheen de steens dikke middenbouwmuur (zie omschrijving Amsterdamse Veerkade 35) doorliep. De muur werd ondervangen door een zware houten balk. De wanden van de kelder waren betegeld met groene en gele plavuizen (afm. 14 x 14 cm) die als schaakbord motief waren gezet.

De kapverdieping na restauratie: 2 woonkamers aan de straatzijde (onder) met slaapplateau's.

de voorkamer met insteek die fungeert als slaapplek.

De panden zijn in de 18de eeuw rigoureus verbouwd, waarbij ze met elkaar verbonden zijn en samen een geheel nieuwe voorgevel kregen. De bouwmuur tussen de twee panden bleef gehandhaafd op de oorspronkelijk plaats. Dit leverde problemen op voor de gevelindeling.

Deze kon niet symmetrisch worden omdat anders het middelste raam voor de bouwmuur kwam te staan. Dit is opgelost door de kozijnbreedte van het linker- en rechter bouwdeel verschillend van maat uit te voeren. Daardoor werd het mogelijk de afmetingen van de penanten (metselwerk tussen de kozijnen) gelijk te houden.

Het verschil in maat tussen de raamkozijnen bleek de vermoedens ten aanzien van de verdwenen 18de-eeuwse roe-verdeling te bevestigen. Een ruitje met bepaalde afmetingen past 4 maal in de smalle ramen en 5 maal in de bredere ramen.

Een ander probleem dat ontstond doordat de panden niet even breed waren, was de kap. Bij een gelijke helling van het dakvlak zou de nokhoogte gaan verschillen en bij het voorvlak niet goed zijn op te lossen. Om die reden heeft men de zakgoot niet op de tussenmuur goot geplaatst maar exact in het midden van de twee panden. Daardoor kwam de muurplaat die onder de goot ligt op de de spanten te liggen. De muurplaat moest daardoor erg zwaar uitgevoerd

*Detail van het nieuwe voor-
velkozijn met achterzetramen.*

worden, maar de noklijn kwam door deze oplossing rondom op één hoogte uit. Op de plaats van de middenbouwmuur staan standvinken met daar overheen een moerbalk ter ondersteuning van de balklaag van de kapverdieping. De standvinken vormen samen met de muurstijlen een houtskeletconstructie op de tweede verdieping, die het pand extra stabiliteit geeft. Ook bij de voor- en achtergevel waren muurstijlen aangebracht.

De kapbalklaag loopt in één stuk over de twee panden door en wordt in het midden ondersteund door de moerbalk. Bij de restauratie is zoveel mogelijk van de kap en het houtskelet in het zicht gehouden.

Dunne Bierkade 22 is door zijn grote gevellengte een monumentaal pand, waarin vijf woningen gerealiseerd zijn. Op de begane grond een ruime vierkamerwoning en op de verdiepingen vier tweekamerwoningen.

*Voorgevel Dunne Bierkade
22 na de renovatie met de
herstelde 18de-eeuwse
roedeverdeling.*

De Kranestraat

De Kranestraat werd tussen 1620 en 1630 bebouwd en dankt haar naam aan de hijskraan die tegenover deze straat aan de Bierkade stond.

De Kranestraat in 1935.

5. Geschiedenis Kranestraat 54

Het oorspronkelijke pand is rond de eeuwwisseling ingrijpend veranderd. Sinds 1891 exploiteerde Geert Bel er een "Burgerlogement", dat goedkope overnachtingsmogelijkheden bood. Het huis werd vergroot en kreeg in 1898 naar een tekening van architect B.P. Huurman onder meer een nieuwe gevel en trappehuis. Het logement telde 44 kamers en stond later bekend als café-restaurant-hotel "De Kroon".

Kranestraat 54, de restauratie

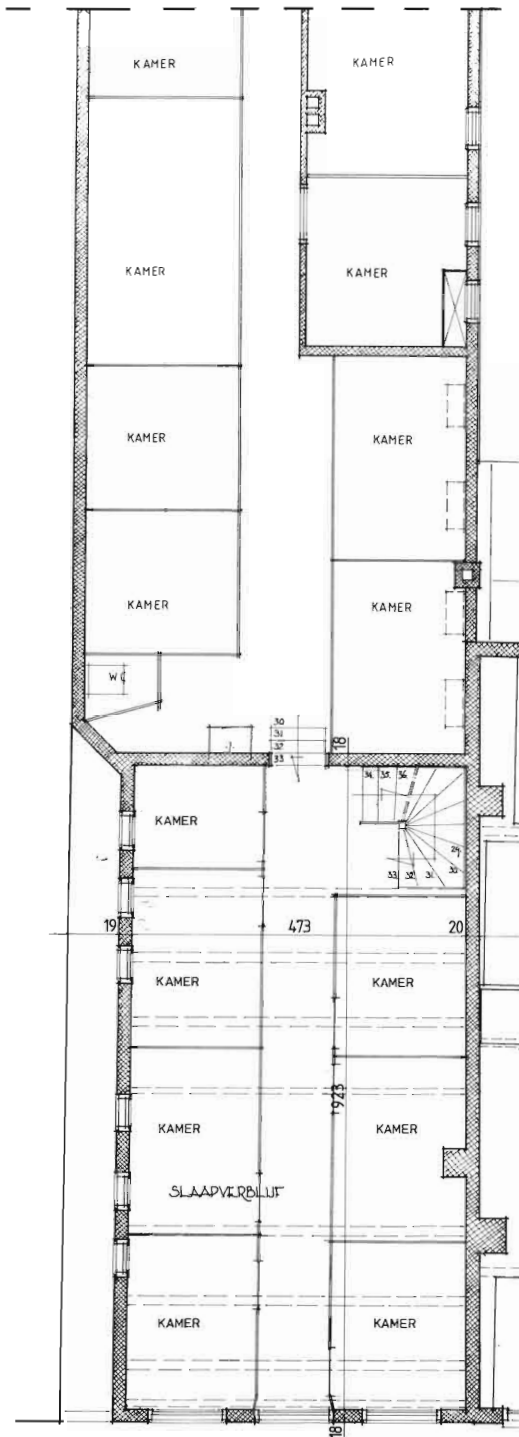
Voordat met de restauratie werd aangevangen, had het pand jarenlang leeg gestaan. Het had nog de oorspronkelijke indeling als pension met de 44 "kamers". De kamerscheidingen bestonden slechts uit getimmerde wanden van kraaldelen en geprofileerde latten die tezamen niet hoger waren dan 2 m. De houten wanden sloten niet aan tegen het plafond, hierdoor was er nauwelijks sprake van beslotenheid voor de gebruikers. De kamers waren niet groter

Voorgevel tijdens restauratie.

dan 2 x 2,5 meter, terwijl de meeste zelfs geen raam hadden. Op de gang waren een wastafel en een wc voor gemeenschappelijk gebruik.

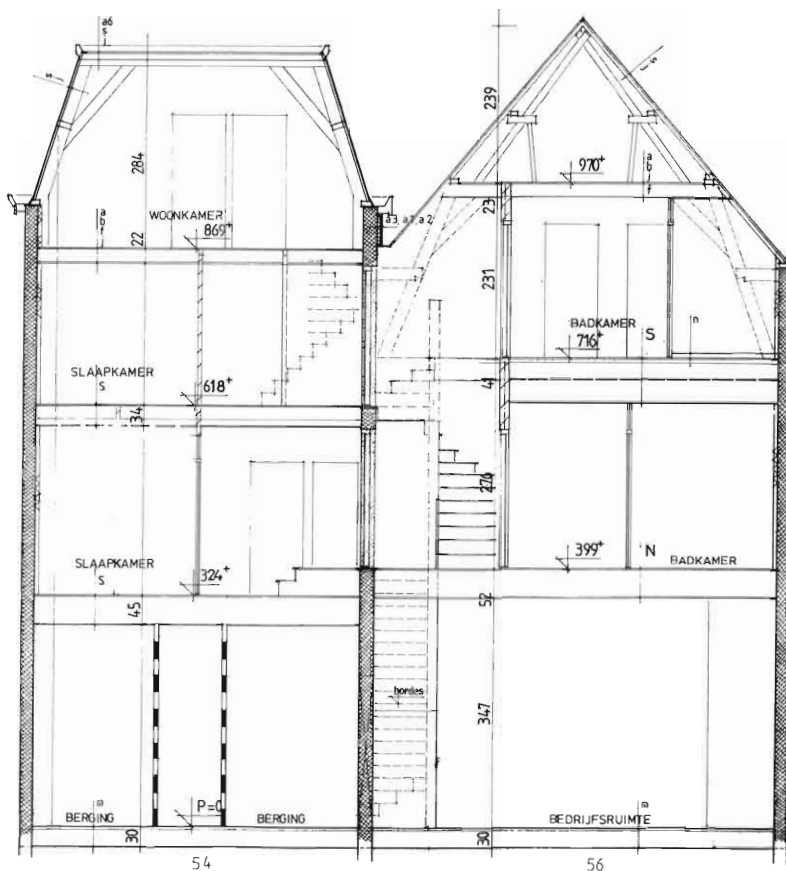
De bebouwing van perceel nr. 54 bestond uit een 18de-eeuws voorhuis met een voorgevel en een lang, maar wat lager, achterhuis uit 1898. Bij de restauratie viel er, t.b.v. de woningen, niet te ontkomen aan de sloop van de kamerscheidingen in het voorhuis. Het achterhuis belemmerde door de grote diepte van het perceel een goede inpassing van woningen. Mede gezien het ontbreken van een buitenruimte en de historisch geringe waarde van het achterhuis is eveneens besloten tot sloop hiervan. Door deze ingreep konden goede woningen tot stand komen met een tuin. Op de begane grond zijn de bergingen gesitueerd voor deze woningen, maar ook voor de woningen van nr. 56 en 59 en Amsterdamse Veerkade 35. Daarboven, op de eerste verdieping, bevindt zich een driekamerwoning, waarvan één slaapkamer op de begane grond gelegen is, die grenst aan de diepe tuin waar eerst het achterhuis stond. Op de tweede- en de kapverdieping is ook een driekamerwoning gerealiseerd. De kapverdieping is hoog en biedt ruimte aan de woonkamer, omdat de verdiepingshoogte van de tweede verdieping voor een woonkamer ontoereikend is.

Plattegrond Kranestraat 54 voor restauratie, met een deel van zijn 44 kamers.

Voorgevel Kranestraat 54 na restauratie.

Doorsnede Kranestraat 54 en 56 na restauratie, met een gemeenschappelijk nieuw trappenhuis voor beide panden.

Kranestraat 56: voorgevel voor restauratie (boven) en voorgevel na restauratie (onder).

6. Geschiedenis Kranestraat 56

De oorspronkelijke woning werd rond 1847 door de timmerman Willem Gout verbouwd tot een werkplaats met bovenhuis. De laatste decennia van de vorige eeuw stond het te boek als evangelisatiegebouw. Na 1902 was de benedenverdieping weer als werkplaats in gebruik, onder andere bij de ijzerhandel A. de Gruyter uit de Wagenstraat. In 1936 kwam er de firma Breco van A.J. Schneider, die zich op de bewerking van kurk toelegde, en in 1942 glashandel A. Schloesser.

Kranestraat 56, de restauratie

Op de kadastertekening van 1830 staan nog twee aparte percelen ingetekend. Waarschijnlijk zijn deze twee in 1847 tot één pand samengevoegd. Er zijn tijdens de restauratie echter geen sporen aangetroffen, die wijzen op aparte percelen.

De balklaag van de vloer op de eerste verdieping bleek tijdens het bouwkundig onderzoek te bestaan uit balken met een afmeting van 22 x 30 cm en is, vergeleken met de aangetroffen balklagen in de andere panden, erg zwaar gedimensioneerd. Timmerman Willem Gout heeft er een goed stukje werk van gemaakt.

De grote bedrijfshal op het achterste deel van het erf heeft tijdens de restauratie het veld moeten ruimen voor een grote tuin. Op de begane grond is wel de bedrijfsfunctie gehandhaafd.

Op de eerste verdieping en in de kap zijn nu twee woningen ondergebracht, waarvan de kapwoning een mooie hoge woonkamer heeft met de spanten zichtbaar tot in de nok. De woning op de eerste verdieping heeft daarentegen vanuit de keuken een trap, die toegang geeft tot de bij de woning behorende tuin.

*Kranestraat 54 en 56:
achtergevels na restauratie.*

7. Geschiedenis Kranestraat 59

Dit van oorsprong achttiende-eeuwse pakhuis werd in de jaren tachtig van de vorige eeuw gebruikt door de wijnhandelaar John Oelrichs & Co. Begin deze eeuw werd het verbouwd en bood toen onderdak aan de expeditie C.M. Klijweg, die zijn kantoor ernaast, op nummer 57, had.

Kranestraat 59, de restauratie

De voorgevel en de rechterbouwmuur zijn, na de restauratie, de enige oorspronkelijke onderdelen van dit 18de-eeuwse pand. De linkerbouwmuur en een gedeelte van de balklaag zijn tien jaar geleden reeds vervangen. Vanwege de uiterst slechte staat is ook het restant van de oude balklaag tijdens de laatste bouwactiviteiten vervangen.

Bij het eerste bouwkundig onderzoek in dit pand werd er in het achterhuis een ruimte aangetroffen die, naar later bleek, in dit gebied van de oude Haagse stadsuitleg tot in de jaren zeventig van deze eeuw veelvuldig voorkwam. Het betrof een paardestal. Een paard en/of pony werd in Den Haag gehouden als elk ander huisdier en kon daarbij ook nog ingezet worden voor allerlei klussen.

*Kranestraat 59, tijdens
de verbouwing.*

De zolder met onbeschoten kap, bleek ook een slaapkamer te bevatten. Een met blinderingsluiken afgetimmerde ruimte, uit het begin van de vorige eeuw, schermde de nog aanwezige bedstede af van weer en wind.

Het gehele pand biedt inmiddels ruimte aan drie woningen. De woning op straatniveau en de woning op de eerste verdieping hebben beide een stuk van de diepe tuin gekregen, waarbij de woning op de eerste verdieping met een buitentrap toegang geeft tot het achterste deel van de tuin. Voor de woning op de tweede verdieping is, om het gemis van een tuin te compenseren, een terras op het platte dak aangelegd.

Kranestraat 59, voorgevel voor restauratie.

Kranestraat 59, voorgevel na restauratie.

De Nieuwe Molstraat

Deze straat werd rond 1620 aangelegd. Zij dankt haar naam hoogstwaarschijnlijk aan de slager Cornelis Domincusz. van Bladen, die hier ten tijde van de aanleg grond in bezit had. De slager bewoonde namelijk het huis De Mol aan de Groenmarkt. Ter onderscheiding van de reeds bestaande (Oude) Molstraat ontstond de naam Nieuwe Molstraat.

De Nieuwe Molstraat in 1950.

8. Geschiedenis Nieuwe Molstraat 16

De eerste bebouwing van dit perceel stamt uit de jaren twintig van de zeventiende eeuw. Rond 1726 vond een ingrijpende verbouwing plaats waarbij het pand zijn huidige aanzien zal hebben gekregen. Tot het midden van de vorige eeuw was het de woning van notabelen zoals het lid van de Eerste Kamer Jhr. Maarten Bowier, het gemeenteraadslid Mr. M. Eyssel en de gymnasiumleraar A.D.J. Mioulet. Sinds ca.1848 herbergde het samen met het aangrenzende pand Stille Veerkade 31 de kurkenfabriek van J.J. van den Berg. Deze fabriek bleef hier tot na de laatste wereldoorlog in bedrijf. In 1960 werd zij overgenomen door de kurkenfabriek van de familie Kies en in augustus 1964 verhuisde zij tenslotte naar Rijswijk.

Nieuwe Molstraat 16, de restauratie

Het pand was in 1985 aangetroffen in een sterk verwaarloosde staat, waarbij slechts de begane grond in gebruik was als autospuiterij. De daarboven gelegen verdiepingen hadden toen al lang geen functie meer.

Het gehele pand had nog moer- en kinderbinten. In de aanwezige balklaag van de vloer op de eerste verdieping werden, halverwege het pand, twee strijkbalken aangetroffen, die de reeds gesloopte middenbouwmuur aan weerszijden flankeerden. De zoldervloer daarboven bevatte nog een balk op zijn plat, die de bovenkant van de middenbouwmuur afdekte en dienst deed als oplegging voor de kinderbinten. De zolder liep zodoende over het, door de middenbouwmuur ontstane, voor- en achterhuis door.

De originele kap van Nieuwe Molstraat 16 was voor een deel intact, de bovenjukken zijn ooit vernieuwd, maar het hout was dermate sterk door worm aangetast, dat het onmogelijk bleek balken en kapsanten te behouden.

Het pand heeft heel lang bij Stille Veerkade 31 behoord, maar heeft nu weer zijn eigen opgang aan de Nieuwe Molstraat gekregen.

De voorgevel werd op straatniveau lange tijd gedomineerd door een 10 kV trafohuisje van het GEB. Op de plaats hiervan zijn nu de twee entrees voor respectievelijk de woningen en de bedrijfsruimte gesitueerd. Zij vormen met de driedubbele deur van de bedrijfsruimte een evenwichtiger pui-indeling.

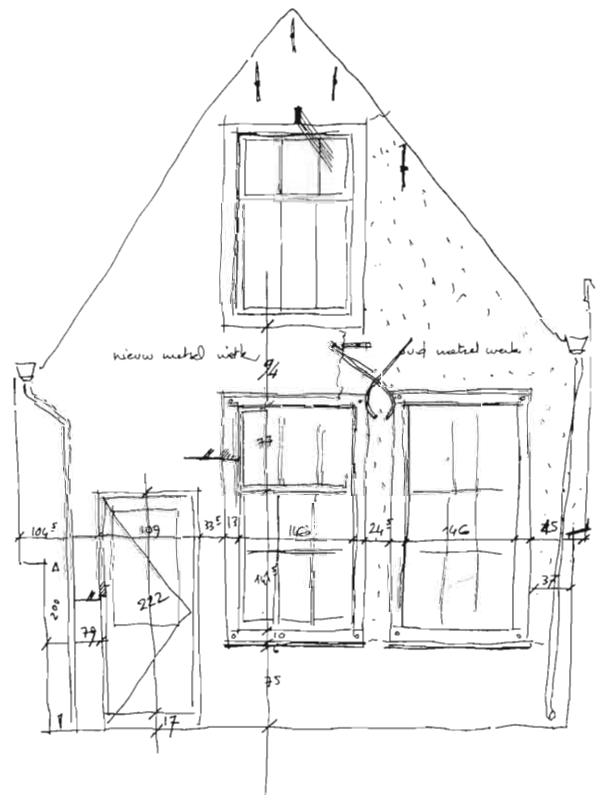
Op de eerste en tweede verdieping zijn nu een drie- en een twee-kamerwoning gesitueerd. De oorspronkelijke kapvorm bleef behouden over de laatste twee traveeën (afstand tussen twee moerbalken of spanten). De voorste drie traveeën hebben een plat dak gekregen, dat gedragen wordt door stalen portalen. De woning in de kap is door deze ingreep aanzienlijk ruimer geworden.

*De Nieuwe Molstraat 16,
voorgevel na restauratie met zijn
fraaie herstelde kroonlijst.*

*De Nieuwe Molstraat 16, voor-
gevel eerste en tweede verdieping
voor restauratie.*

De Nieuwe Molstraat 16,
opmetingstekening van de
achtergevel.

De Paviljoensgracht

Deze schuin lopende gracht werd rond 1614 gegraven, tegelijk met de daarop aansluitende Zuidwal. Het water werd vermoedelijk gegraven om samen met het water van de Lutherse Burgwal de aanvoerroute te verbeteren naar de in 1614 aangelegde nieuwe groentenmarkt of Grote Markt. Na 1640 zorgde de Prinsegracht voor de aanvoer van groenten vanuit het Westland. De gracht werd in twee delen gedempt, respectievelijk in 1863 en 1901.

De Paviljoensgracht, ca. 1880.

9. Geschiedenis Paviljoensgracht 60

Dit huis werd in 1764 gebouwd door Egbert van Ginkel. De familie Van Ginkel behield het tot omstreeks 1860. Het woonhuis werd rond 1885 door de toenmalige eigenaar, de fabrikant K.L. Enthoven, vergroot.

Paviljoensgracht 60, de restauratie

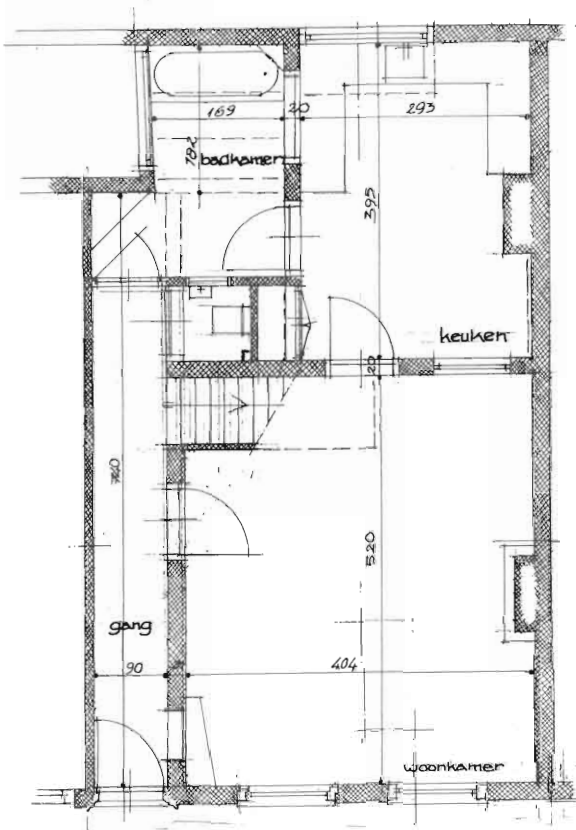
Het vreemde aan dit pand is dat de voorgevel geen ingang heeft. Bij het verwijderen van het stucwerk op de voorgevel zijn er geen sporen gevonden waaruit bleek, dat een van de ramen een deur geweest zou zijn. De entree is eigenlijk gelegen in het naast liggende pand. Aan de steens muur tussen gang en woonkamer is te zien dat de gang later aan het pand is toegevoegd.

Uit archiefonderzoek bleek dat het perceel Stille Veerkade 46 als toegang diende voor Paviljoensgracht 60. Dit was mogelijk doordat deze beide, tamelijk kleine, percelen aan de achterzijde aan elkaar grenzen en één eigenaar hadden. Waarschijnlijk heeft Paviljoensgracht 60 pas in 1860, bij het overgaan in andere handen, zijn eigen ingang gekregen.

Ondanks de kleine afmetingen van het perceel, dat geheel bebouwd is, levert het nu een ruime woning op met vier slaapkamers, waarvan er één een hoge zolder is met een trap naar het dakterras.

Voorgevel tijdens de verbouwing, waarbij bleek dat het pand gebouwd was zonder een toegang aan de straatzijde.

Paviljoensgracht 60: tekening begane grond, voor restauratie.

Voorgevel voor restauratie (links) en na restauratie, waarbij duidelijk te zien is dat de toegangsdeur zich in het buurpand bevindt.

Het Spui

Het Spui werd al in de veertiende eeuw gegraven. Het was niet alleen een afwateringskanaal voor het water van de Hofvijver, maar vormde tevens samen met de Vliet een belangrijke waterverbinding met het binnenland. De gracht vormde sinds de zeventiende eeuw het centrum van een levendig havengebied. Aan de kaden ter weerszijden verreesen talloze herbergen en kroegen. De markante Nieuwe Kerk, die in 1649 verrees en die de eerste in Nederland was die speciaal voor de hervormde eredienst werd gebouwd, kwam in de plaats van een oude achterbuurt, het Padmoes. Het water werd in twee fasen gedempt, respectievelijk in 1860 en 1903.

Het Spui, gezien vanaf de brug bij Het Zieken in de richting van de brug bij de Amsterdamse Veerkade, rond 1890.

10. Geschiedenis Spui 227

De bebouwing van de percelen aan dit deel van het Spui dateert van het eind van de zestiende eeuw. De huidige gevel kwam mogelijk tot stand tijdens een verbouwing die in 1802 plaats vond. Het woonhuis telde daarna zeven kamers, een keuken en een kelder. In 1897 werd het pand nog vergroot. Eigenaar was toen de beurtschipper J.C. de Munck. De winkelpui stamt uit begin twintigste eeuw. In deze eeuw was er onder meer een motor- en rijwielhandel gevestigd.

Spui 227, de restauratie

Tot voor de restauratie had dit pand een diep voorhuis van 16,5 meter, met daarop drie verschillende kappen. Dit zijn aanwijzingen dat het voorhuis na de bouw in meerdere fasen verder naar achteren toe is uitgebreid.

De uiterst magere lichttoetreding en de slechte kwaliteit zijn debet aan de sloop van de achterste kap met de daaronder liggende verdieping. Tijdens graafwerkzaamheden zijn de restanten van de kelder in dit achterdeel van het voorhuis teruggevonden. Ook het tussen- en achterhuis zijn wegens slechte kwaliteit gesloopt. Tijdens de planvorming hebben deze beslissingen ertoe geleid, dat de woningplattegrond geoptimaliseerd werd en de ruimten uiteindelijk beter tot hun recht komen. Het is een grote driekamerwoning geworden, gelegen op de eerste en zolder- verdieping. De ruimte die vrij is gekomen door sloop werd weer tuin, wat ook een positieve uitstraling naar de omgeving heeft, met zijn vele "dichtgeslibde" binnenterreinen.

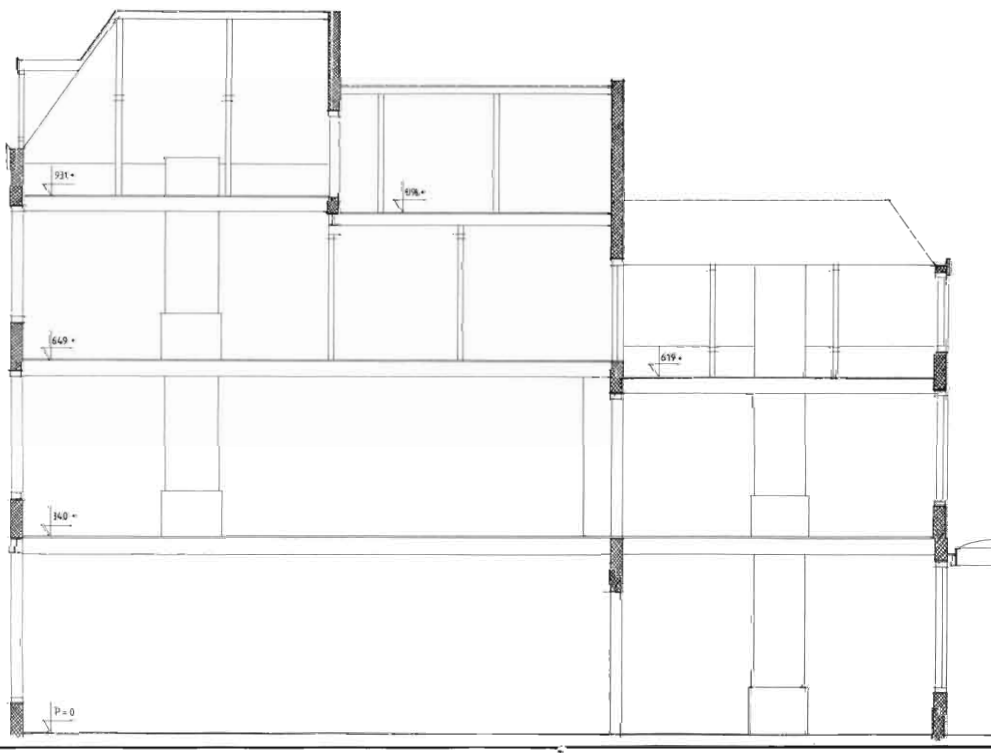
De begane grond leent zich in dit pand en op deze locatie uitstekend voor een bedrijfsfunctie. De nieuwe huurder heeft binnen de vier muren van het pand kans gezien de inmiddels voor het centrum ongebruikelijke samentrekking van wonen en werken te realiseren.

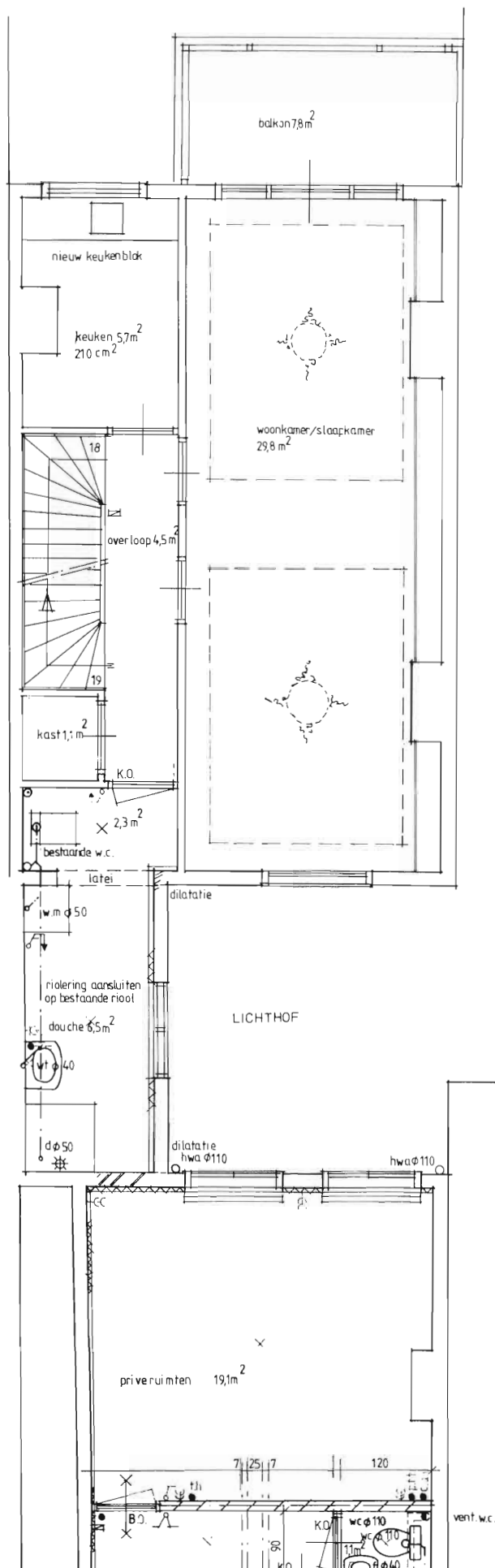
Spui 227 voor restauratie.

Spui 227 na restauratie.

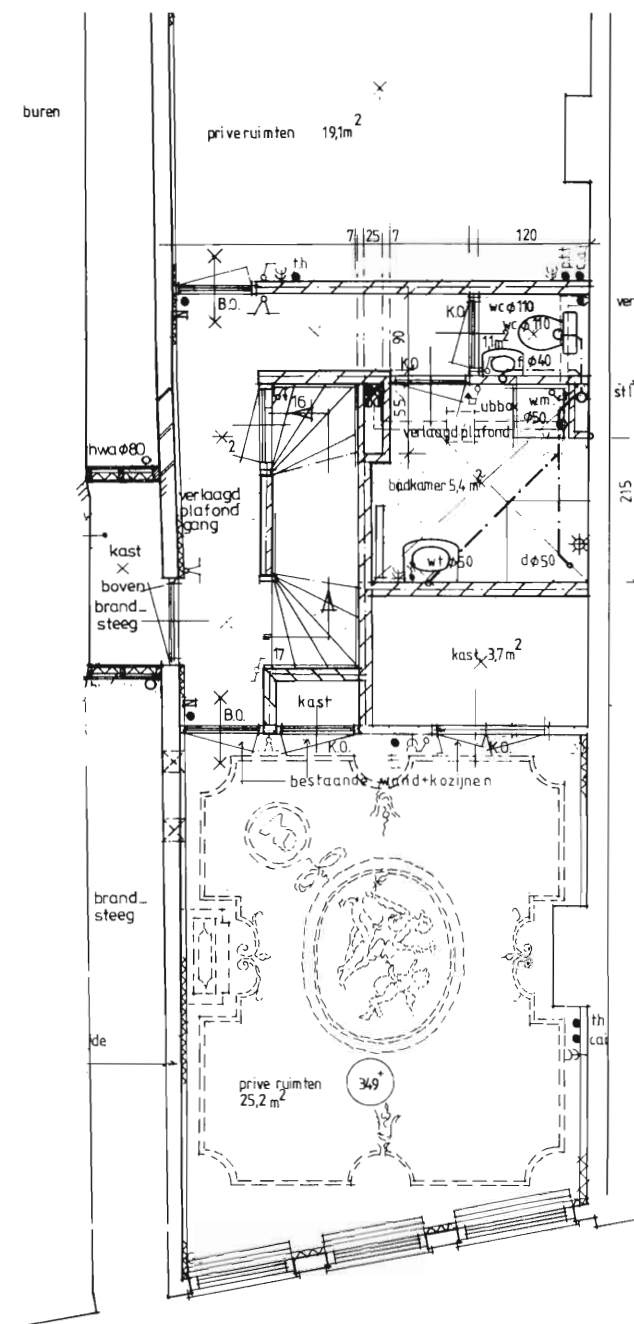
Doorsnede voor restauratie, met de verschillende uitbreidingen naar achteren.

11. Geschiedenis Spui 229

Het van oorsprong eind zestiende, begin zeventiende eeuw gebouwde huis kreeg in de achttiende eeuw een nieuwe rijk geornamenteerde gevel. Een van de eigenaren-bewoners was toen de grossier in sterke drank Willem van Wijn, die er ruim dertig jaar woonde. In 1881 onderging het pand een verbouwing waarbij de winkelpui zijn huidige gedaante kreeg. Er kwam hierna de winkel in herenconfectie van Wolff. Na de laatste wereldoorlog zat er een antiquair.

Plattegrond eerste verdieping na restauratie.

Spui 229, de restauratie

Het pand bestaat uit een voor-, tussen- en achterhuis. Een bouwvorm die vroeger gebruikelijk was om bij smalle diepe kavels een grote bouwdiepte te kunnen realiseren. Een lichte hof ter hoogte van het tussenhuis geeft de kamers, die hieraan gelegen zijn, daglicht.

Links van het pand bevindt zich een "brandsteeg", die als vluchtweg of juist als toegang voor andere bebouwing op het binnenterrein diende.

Het voorhuis heeft een voor de 17de en 18de eeuw gebruikelijke opzet, namelijk op de begane grond een lange gang van voor- tot achtergevel van het voorhuis, met in het midden een trap naar de boven gelegen verdiepingen. Op iedere verdieping treft men een voor- en achterkamer. In de voorkamer op de eerste verdieping is nog een fraai stucplafond uit de 18de eeuw aanwezig.

Het stucplafond in het voorhuis, eerste verdieping.

De voorgevel heeft een kroonlijst en op de eerste verdieping sierlijke raamomlijstingen. De oorspronkelijke voordeur was in het midden van de gevel geplaatst, wat nog te zien is in een aanzet onder het middelste raam op de eerste verdieping.

Er is bij de restauratie gekozen voor een roedeverdeling, zoals die in de eerste helft van de 18de eeuw gebruikelijk was. Bij gelijke ruitverhoudingen zijn de ramen ter weerszijden van de twee middenramen nu precies één strook met ruitjes breder dan deze middenramen zelf.

Alle ramen in de voorgevel zijn in principe schuiframen. De ramen van de tweede verdieping hebben echter, door de geringe hoogte, geen boven- en onderraam, maar schuiven in hun geheel achter de kroonlijst naar boven. De kozijnstijlen lopen door en bieden zo de mogelijkheid om de ramen te laten schuiven, en tevens vormen zij de constructieve ondersteuning van de kroonlijst. Deze oplossing is in veel 18de-eeuwse Haagse panden toegepast, bijvoorbeeld: Spui 265, Stille Veerkade 2B-4, Dunne Bierkade 22 en Kranestraat 59.

Het huidige achterhuis stamt uit het midden van de 19de eeuw met op de begane grond en eerste verdieping stucplafonds met Jugendstil-motieven van recentere datum.

Spui 229 voor restauratie.

Het voorhuis omvat een bedrijfsruimte met daarboven een ruime driekamerwoning en in het achterhuis een groeps-woning voor twee personen. De pui op de begane grond is in stijl aangepast zodat de bedrijfsruimte, gescheiden van de woningen, een eigen ingang kon krijgen.

Spui 229 na de restauratie, met de extra deur, noodzakelijk voor de woningontsluiting, en de 18de-eeuwse roedeverdeling.

12. Geschiedenis Spui 237

Het huis, dat in oorsprong uit de jaren rond 1600 stamt, stond aanvankelijk bekend als "De Landman". In de zeventiende eeuw huisvestte het een bakkerij en vanaf het midden van de achttiende tot in de jaren vijftig van de twintigste eeuw was hier een apotheek gevestigd, sinds 1834 bekend als apotheek Duymaer van Twist. De zaak had de naam ouderwets te zijn en verkocht een in Den Haag vermaard borststroopje.

Spui 237, de restauratie

Spui 237 is een pand, waarvan de historische structuur goed bewaard is gebleven. Het is opgebouwd uit een voor-, tussen- en achterhuis waarbij het achterhuis achter Spui 239 doorloopt, waardoor dit twee keer zo breed is als het voorhuis. Rechts van het pand bevindt zich een brandsteeg, die de binnenterreinen van zowel 235 als 237 ontsluit.

Het gehele pand is in de 18de eeuw grondig verbouwd. Alle kozijnen en binnendeuren hebben de voor die tijd kenmerkende profilering.

De voorgevel is toen ook vervangen (te zien aan de aansluiting van de voorgevel op de rechterbouwmuur).

De ingang van het pand bevindt zich in het midden van de voorgevel met daarnaast twee ramen, wat er op wijst dat er in elk geval vanaf de nieuwbouw van de gevel een winkel of bedrijf gevestigd is. Ter hoogte van de nu niet meer aanwezige midden- bouwmuur, in het midden van het voorhuis, begint de lange gang naar de tuin.

Onder het achterdeel van het voorhuis bevindt zich de kelder met de toegang onder de trap in het tussenhuis. De kelder is uitgevoerd als bak binnen de funderingsaanzet van de bouwmuren. Doordat men later de balken op de begane grond extra ondersteund heeft op de diep gefundeerde kelderbak, ontstonden funderingsproblemen. De bouwmuur werd nu ook door de kelderwand gedragen.

Om dit probleem het hoofd te bieden is besloten dit voorste deel van het voorhuis met palen op dezelfde zandplaat te funderen als de kelder. De palen zijn, vanwege de overlast voor belendende panden en constructief zwakke punten in de gevel van nr. 237, ingedreven met een hydraulische vijzel, wat zonder enige trilling gebeurde. De balklaag boven de kelder is vervangen door een gewapende betonvloer, die het gewicht van de bouwmuren op de diep gefundeerde kelder overbrengt.

Het pand vertoont veel overeenkomsten met Amsterdamse Veerkade 35, bijvoorbeeld het typische plafond in de kelder met zijn isolerende functie.

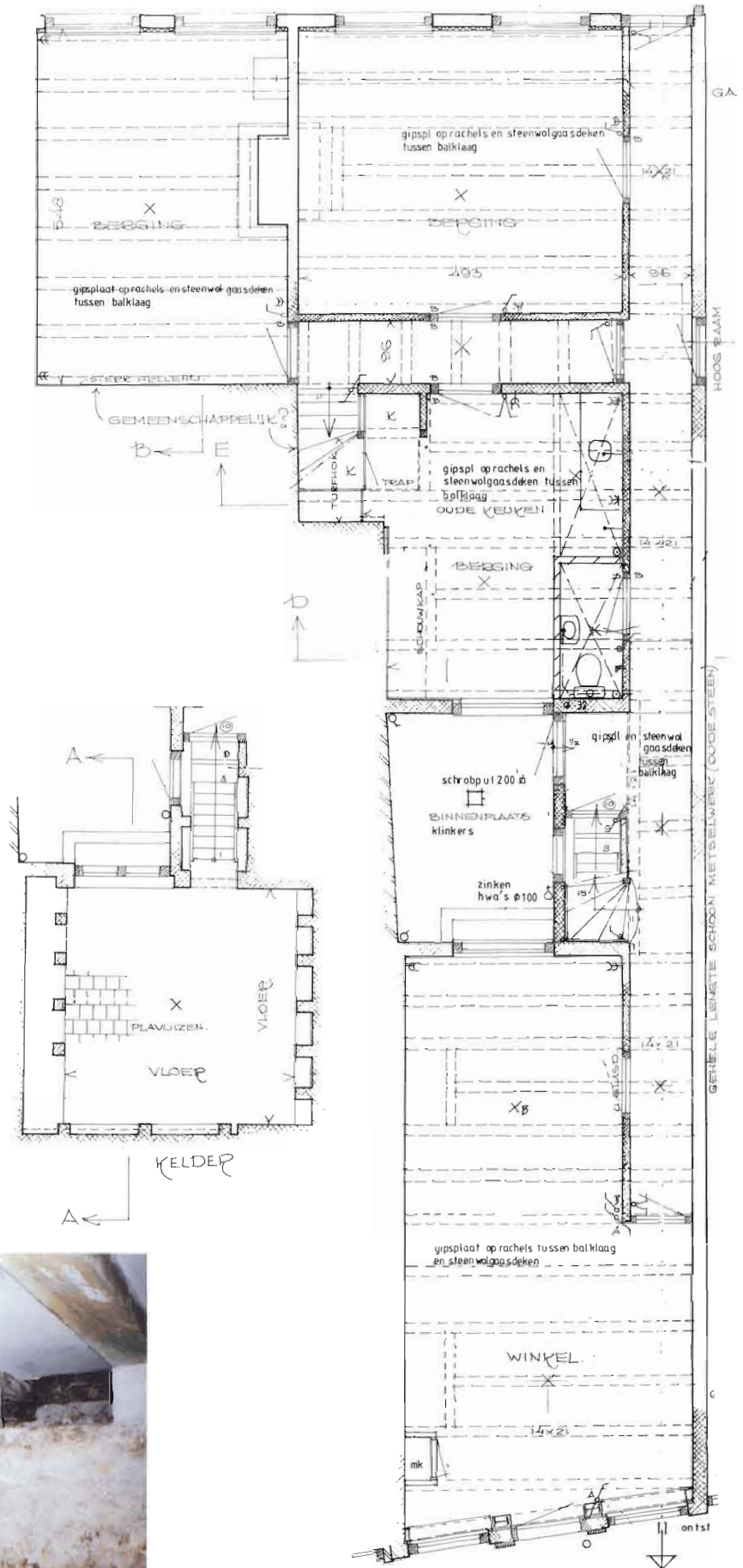
Op de vloer van de kelder lagen plavuizen met een formaat van 20 x 20 cm. De wanden zijn waterdicht gemaakt, in verband met het grondwater. Deze wanden bestaan uit klamplagen, die achter elkaar diagonaal gemetseld zijn. In tegenstelling tot Amsterdamse Veerkade 35 loopt de kelder hier onder de gang door. Hij heeft een koekoek voor daglichttoetreding aan de zijde van de binnenplaats.

Tijdens de restauratie bleek dat de bovendorpels van de voorgevelkozijnen op de eerste- en tweede verdieping gewijzigd zijn. Ook deze kozijnen hadden van oorsprong een aan de onderkant getoogde (kromme) bovendorpel, zoals bij de kozijnen op de begane grond en in de dakkapel. Toen de roedeverdeling in de 19de eeuw bij de eerste- en tweede verdieping gewijzigd werd in een "Empire" verdeling, stoorde de getoogde bovendorpel en is hij met een recht dekstuk aan het zicht ontnomen. De brede kraal is in het (nieuwe) dekstuk doorgezet. De kozijnen op de begane grond bevatten nog de oorspronkelijke ramen, waarvan men ooit de roedeverdeling (driedeling) verwijderd heeft.

Spui 237 na renovatie, met de roedeverdeling zoals die te zien is op een foto uit het begin van deze eeuw.

Spui 237 voor renovatie.

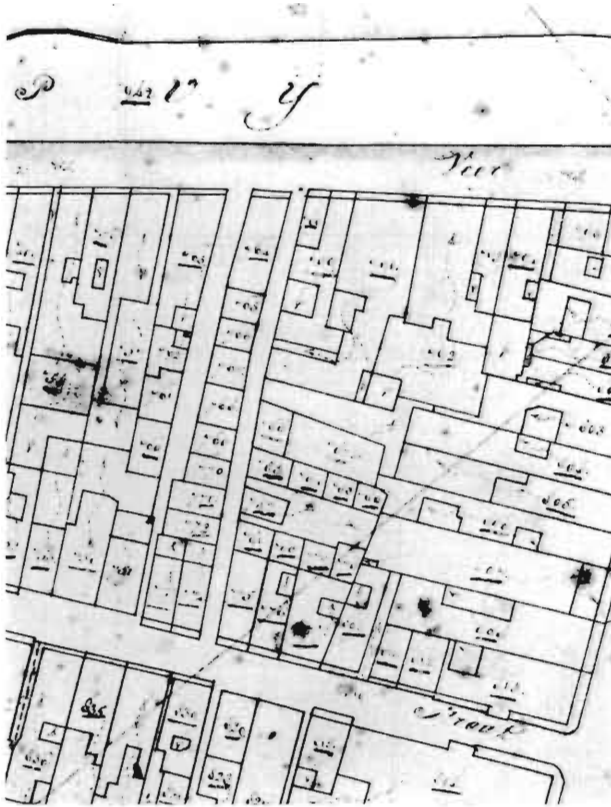
Rechts: plattegrond begane grond winkel, binnenplaats en achterhuis; links daarvan is de kelder getekend.

De kelder met zijn isolerende plafond

13. Geschiedenis Spui 263

Dit in aanzet uit het begin van de zeventiende eeuw stammende pand werd in 1764 ingrijpend verbouwd door Andries Hogestijn. In de jaren veertig was hier de kapsalon van Bosch.

Duidelijk is te zien de aaneengesloten bebouwing van Spui tot Bierstraat op deze kadastrale minuut uit 1832.

Rechts-boven: foto eind negentiende eeuw van het "slop" tussen Spui 263 (links) en Spui 243.

Rechts: verhoogde bouwmuur met boerenplechting.

Spui 263, de restauratie

Dit geheel vrijstaande en door openbare bestrating omgeven pand bestaat uit een voorhuis aan het Spui, met daarachter twee aanmerkelijk kleinere huisjes, gelegen aan de Aprochestraat. Deze straat is feitelijk niets meer dan een steeg. Aan weerszijden van Spui 263 bevindt zich een dergelijke steeg. Op het Minutenplan van 1830 (eerste kadastrale kaart) is goed te zien hoe de beide stegen een verbinding vormen tussen het Spui en de Bierstraat.

De twee huisjes zijn de laatste restanten van een gesloten bebouwingsstrook, die liep van het Spui tot aan de Bierstraat.

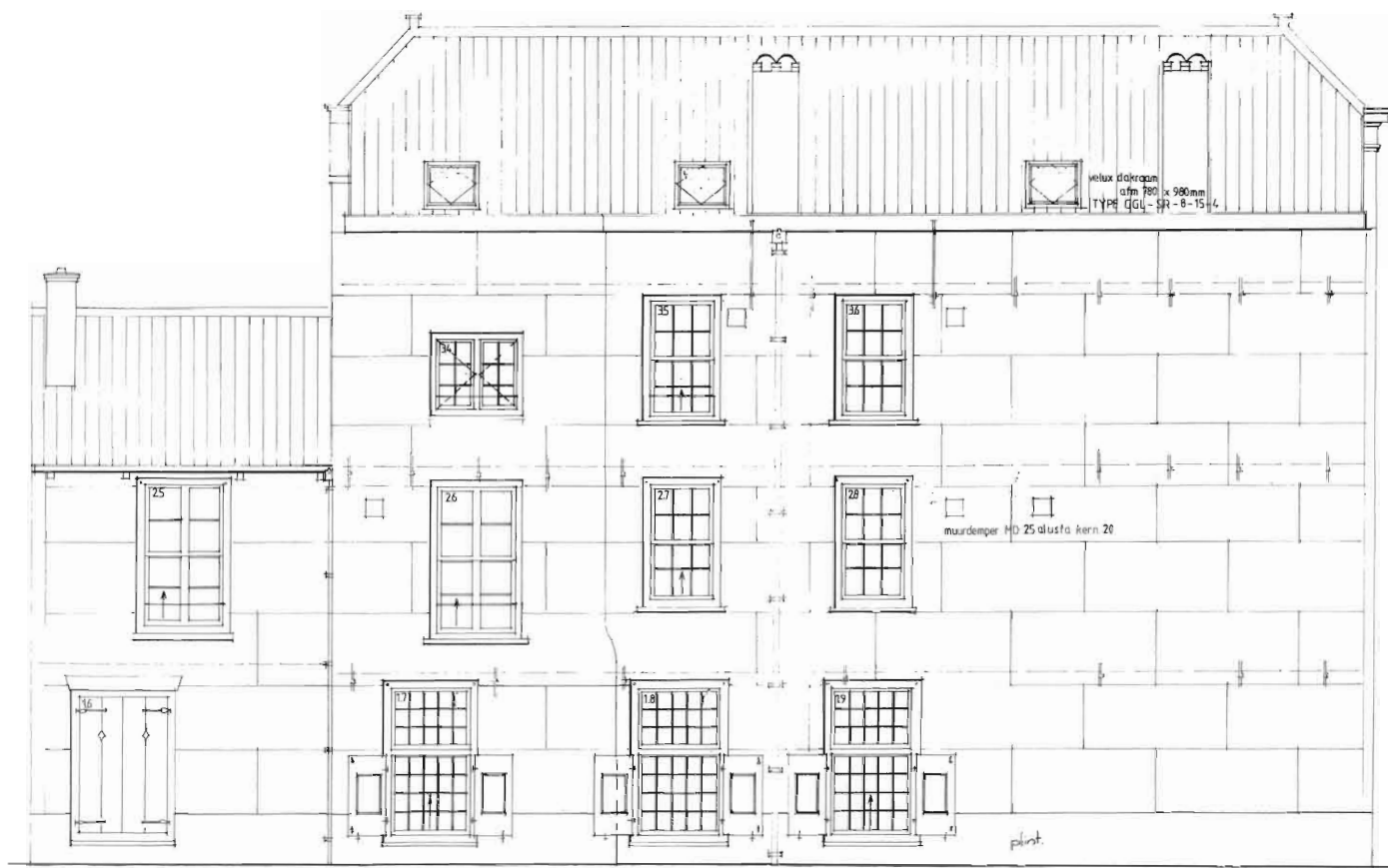
De zijgevels en balklagen dateren uit de 17de eeuw. De voorgevel is in de 18de eeuw geheel vernieuwd en voorzien van een kroonlijst. Echter in de 19de eeuw besloot men de ramen in de voorgevel alweer te vervangen door ramen met een "Empire" roedeverdeling.

Het eerste van de twee belendende huisjes bestond oorspronkelijk uit een begane grond met kap en is in de 18de eeuw verhoogd en bij het voorhuis aan het Spui gevoegd. Tijdens de restauratie zijn restanten van de moer- en kinderbinten aangetroffen en was op de eerste verdieping in de bouwmuur de oorspronkelijke lagere gevelbeëindiging met boerenplechting nog zichtbaar.

In de linker zijgevel zijn nog duidelijke sprongen zichtbaar, die er op wijzen dat het hier in totaal drie afzonderlijke panden betreft.

Het laatste pandje heeft nog zijn lage gootlijn en een "blinde" kopgevel (een gevel zonder ramen), waar vroeger de belendende bebouwing tegenaan heeft gestaan.

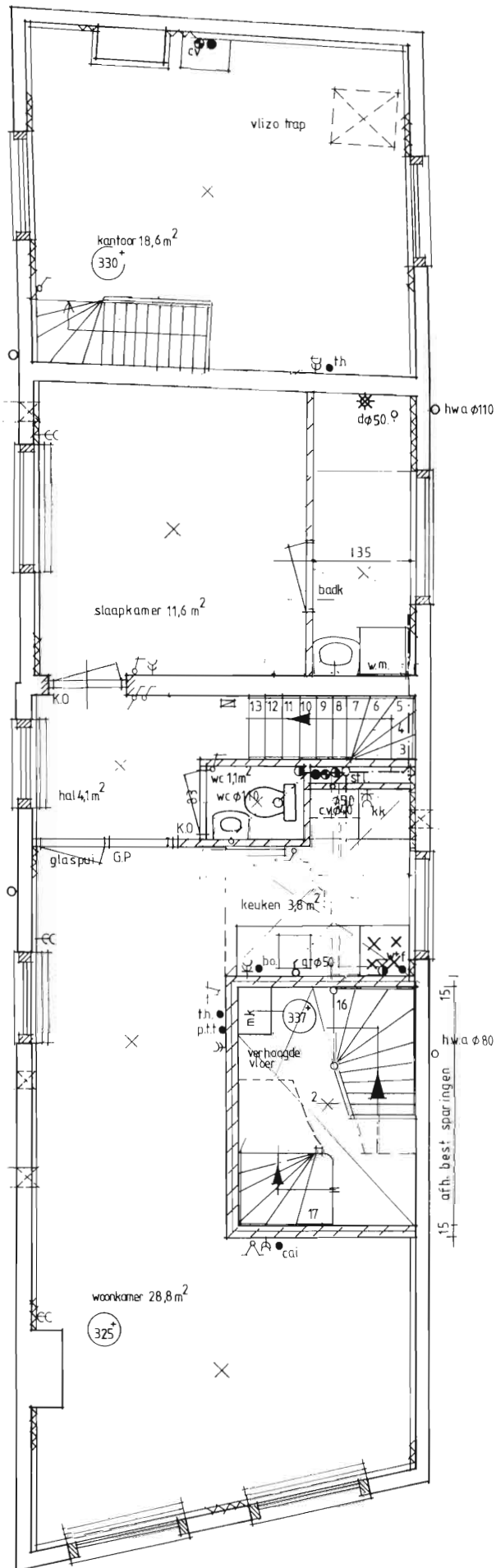
Tekening van de linker zijgevel met de kleine roedeverdeling en luiken, passend bij dit type kozijn op de begane grond.

Spui 263 voor renovatie.

De linker zijgevel met het restant van de rij huisjes.

Spui 263 na restauratie.

Plattegrond Spui 263 eerste verdieping na restauratie.

De Stille Veerkade

De gracht werd gegraven rond 1640, en vormde een uitbreiding van de vijftien jaar daarvoor tot stand gekomen Amsterdamse Veerkade. Zoals de naam al zegt speelde de nieuwe kade een minder belangrijke rol in het scheepvaartverkeer. Het was van oudsher een voorname woongracht, waar zich in de loop van de vorige eeuw echter tal van ondernemingen vestigden. In 1901 werd het water gedempt.

De Stille Veerkade omstreeks 1900.

Geschiedenis Stille Veerkade 2 – 4.

De Stille Veerkade werd rond 1640 gegraven om de havenfaciliteiten voor de toen zo belangrijke binnenscheepvaart te vergroten. In de daarop volgende jaren werden de erven langs de nieuwe kade uitgegeven en bebouwd.

Voor de percelen bij de hoek met de Wagenstraat, die ons hier in het bijzonder interesseren, lag dat anders. Zij behoorden bij de huizen die al veel eerder aan deze oude uitvalsweg waren verzezen, en vormden daarvan niet meer dan het achtererf: Stille Veerkade 2/2a is altijd een deel van Wagenstraat 139 gebleven en Stille Veerkade 2b en 4 behoorden achtereenvolgens bij Wagenstraat 141, 143 en 139. Deze “achterterreinen” waren toen hooguit met enkele schuren en loodsen bebouwd.

In de jaren 1675 – 1680 kwam het hele complex op de hoek van de Wagenstraat en de Veerkade in handen van de steenhouwer Pieter Mijne. Zijn bezit strekte zich in die tijd uit van de Wagenstraat 143 tot aan de Stille Veerkade 6. Zijn bedrijf oefende hij uit op de terreinen aan de Veerkade. Behalve loodsen voor de opslag van materialen stond er zo ook een slijpmolen. De natuursteen, die uiteraard de belangrijkste grondstof vormde, werd vanuit het buitenland per schip aangevoerd en, naar we mogen aannemen, voor de deur gelost. Na bewerking vond de steen zijn weg naar de afnemers in de vorm van bijvoorbeeld gevelementen of stoeppalen.

Het bedrijf ging rond 1700 over naar een familielid, Michiel de Rooy. Financiële moeilijkheden waren er oorzaak van dat het onroerend goed in 1717 in handen kwam

van een van de schuldeisers, Mr. Maurits Le Leu de Wilhelm. Het gehele complex werd vervolgens in onderdelen doorverkocht.

Het huis Wagenstraat 139 kwam met het erf ter plaatse van Veerkade 2 – 4 en de daarop staande schuur in 1723 in handen van de meester-metselaar Jan van den Eersten. Mogelijk heeft ook deze eigenaar er zijn opslag van bouwmaterialen gehad. Veel contant geld had de metselaar niet tot zijn beschikking gehad. Van de koopprijs van 4000 gulden had hij slechts 500 direct kunnen aanbetalen. Zijn vroegtijdige overlijden in januari 1731 dwong zijn weduwe dan ook het hele complex te laten veilen. De nieuwe eigenaar werd Mr. Gerrit Meerman, die sinds 1724 al het buurpand Stille Veerkade 6 in eigendom had. Voor Meerman vormde dit bezit aan onroerend goed in de eerste plaats een vorm van belegging. Op het voormalige bedrijfsterrein liet hij, ter plaatse van Veerkade 2b en 4, in 1732 twee nieuwe woonhuizen bouwen, een activiteit die het woonklimaat van het huis op nr. 6 ongetwijfeld zal hebben verbeterd. Het complex hield hij in zijn bezit. Het ging vervolgens over naar zijn dochter Soetea Françoise, die in 1742 was getrouwd met een kolonel der carabinieri, Aegidius van der Dussen. Na het overlijden van Van der Dussen, die tenslotte militair gouverneur van Den Bosch werd, deed zijn tweede vrouw – Soetea Françoise was al in 1753 overleden – de huizen aan de Wagenstraat en de Veerkade over aan vier verschillende kopers. Men schreef toen 1792. Hieronder zal nader worden ingegaan op wat er gebeurde met de drie panden Stille Veerkade 2/2a, 2b en 4.

14. Geschiedenis Stille Veerkade 2/2a

Het huis Wagenstraat 139, het bijbehorende erf en de daarop staande schuur ter plaatse van het perceel Veerkade 2/2a gingen over in handen van de blikslager Daniël van Dinteren. De schuur gebruikte hij ongetwijfeld voor de uitoefening van zijn bedrijf. Deze situatie veranderde niet wezenlijk toen nieuwe eigenaren-bewoners het hoekhuis aan de Wagenstraat betrokken, zoals de uitdrager Harloff en de apotheker Van Niekerken.

De uit Amsterdam afkomstige kruidenier Cornelius Antonius Jansen, die het huis rond 1855 betrok, was echter weinig tevreden met de opslagmogelijkheden die de schuur bood en liet er ca. 1860 een nieuw pakhuis bouwen. Het pakhuis telde niet meer dan een benedenverdieping en mogelijk een zolder. Het kruideniersbedrijf bleef hier tot in 1914 en werd na het overlijden van Cornelius Antonius voortgezet door Dominicus Cornelis Jansen en zijn zoon Bernardus Hendrikus, waarschijnlijk een broer en neef.

Overwegende dat grond in de binnenstad van het groeiende Den Haag zo intensief mogelijk moest worden gebruikt, liet kruidenier B.H. Jansen in 1896 boven het pakhuis een woning bouwen, bestaande uit twee etages en een zolder. De eerste bewoonster was Helena Maria van Leeuwen, dochter van een stalhouder uit het Prinsevinkepark. In 1899 trouwde zij met de winkelchef J.A.M. Sprenger, die daarop bij haar introk. Of hij een employé van zijn huisbaas was, is niet bekend. Vanaf 1905 werd het bovenhuis bewoond door de handelsagent H.J. Elfring en daarna door de directeur van de R.K. begraafplaats, W.N.M. Schwartz. Het kruideniersbedrijf op de hoek maakte in 1914 plaats voor het café van Johannes Leonardus Koehler, onder de voor de hand liggende naam 't Hoekje. De opslagruimte op de begane grond van het pand Stille Veerkade 2 verloor toen zijn functie en werd enige jaren later getransformeerd in een vishal. Bij die gelegenheid moet de gevel van het oorspronkelijke kruidenierspakhuis zijn verdwenen. De woning erboven werd zoals tevoren verhuurd. De bekendste bewoner was de clown Johan Buziau, die er op 17 maart 1920 kwam wonen met zijn vrouw Wilhelmina Hartemink en zijn schoonouders. Met zijn creatie professor Rikiri had hij successen in binnen- en buitenland geoogst en toen hij het huis aan de Stille Veerkade betrok was hij als medewerker aan de revue van Henri ter Hall bezig een onverwoestbare reputatie op te bouwen. Daar de vrouw van Buziau eveneens aan de Ter Hall Revue verbonden was, zorgden de inwonende schoonouders voor de opvang van het in 1917 geboren zoontje. Bovendien wil het verhaal dat schoonvader Hartemink, die van huis uit stoffeerder was, meehielp bij het uitwerken van de technische trucs die voor het clowns optreden nodig waren. Toen "Buus" op 23 februari 1925 definitief naar de Rijswijkse Geestbrugweg verhuisde, trokken zijn schoonouders dan ook met hem mee.

J.F. Buziau, bewoner van Stille Veerkade 2 sinds 1920.

Stille Veerkade 2 – 2a, de restauratie

Voordat men met verbouwingswerkzaamheden startte, werden de panden, die op hoog niveau gerenoveerd zouden worden, “ontmanteld”. Dat houdt in dat alle niet waardevolle plafonds, voorzetwanden, betimmeringen en indelingen gesloopt en de muren van stucwerk ontdaan worden. Deze werkzaamheden moeten voorzichtig plaatsvinden, omdat vaak niet duidelijk is of de draagconstructies nog voldoen. Tussenwanden kunnen bijvoorbeeld balkdragend zijn geworden, doordat de balkkoppen rot zijn en de muuroplegging dus niet functioneert. Ook komt veelvuldig voor dat grote delen van de kapspanten door bewoners weggezaagd zijn, alleen omdat ze in de weg stonden.

Het vrijwel geheel weggezaagde spant.

In deze fase komt voor het eerst het hele casco (bouwmuren, gevels, balklagen en kap) in het zicht. Allerlei ingrepen die in de loop der eeuwen plaats vonden, zijn in deze fase goed te zien.

Bij de balklagen moet onderzocht worden welke balken en balkkoppen rot, dan wel aangetast zijn door houtworm, boktor of zwam. Pas nadat de balken gemeten zijn kan er een definitief plan gemaakt worden voor herstel, vernieuwing of verstijving van de balklagen.

In dit pand liep de balklaag niet evenwijdig met de voorgevel, zoals gebruikelijk, maar stond er haaks op. De overspanning in die richting was het kleinst.

De constructeur controleerde alle balken op sterkte en op doorbuiging. Het bleek dat bijna alle balklagen te licht waren en niet voldeden aan de tegenwoordig gestelde eisen, in tegenstelling tot bijvoorbeeld de 17de- en 18de-eeuwse panden in Amsterdam, waar men veel zwaardere balken toepaste, dan noodzakelijk.

Als de bouwmuren van stucwerk ontdaan zijn, kan pas een exact beeld verkregen worden waar metselwerk vernieuwd moet worden en welke scheuren dichtgezet dienen te worden.

Stille Veerkade 2-2a voor restauratie.

Bij Stille Veerkade 2 – 2a bleek de rechterbouwmuur uit drie verschillende soorten metselwerk te bestaan. De onderste drie meter zijn waarschijnlijk restanten van de oorspronkelijke 17de-eeuwse schuur. De muur was aan de buitenzijde uitgevoerd in schoon metselwerk en geteerd als extra vochtwerende maatregel. Deze bouwmuur is bij de bouw van Stille Veerkade 2b met anderhalve verdieping verhoogd en gestucadoord.

In 1896 werd bij de verbouwing van Stille Veerkade 2 – 2a deze bouwmuur nogmaals met een verdieping verhoogd, dit alles op de fundering die van oorsprong voor een schuur van één bouwlaag bestemd was. Een nieuwe paalfundering was dan ook noodzakelijk.

Vóór de restauratie bestond het pand uit een bedrijfsruimte en één grote woning. Na deze ingreep werd de grote woning opgedeeld in een tweekamerwoning op de eerste verdieping en een vierkamerwoning op de tweede en de kapverdieping.

15. Geschiedenis Stille Veerkade 2b

Dit huis werd zoals gezegd in 1732 gebouwd, samen met het buurhuis op nr. 4. Over de eerste huurders is nauwelijks iets bekend. We weten hooguit dat het in de jaren 1742 – 1750 voor een jaarhuur van 165 gulden bewoond werd door een Maria Schadee, weduwe van de heer Hinlopen. Toen het in 1792 door de weduwe van Aegidius van der Dussen verkocht werd, kwam het in handen van een ongehuwde dame op leeftijd, Maria Catharina Brengolff. Zij verkocht het alweer tien jaar later. In de eerste helft van de vorige eeuw was het huis eigendom van een in de Venestraat wonende slijter, C.M. Keijzer. Het werd verhuurd aan mensen met een uiteenlopende achtergrond zoals de uit Pruisen afkomstige ambtenaar Bierhaus, de koopman Veneman, de komediant Leopold Soerd, de commissionair Scholte en de joodse godsdienstleraar Bromet.

Met de expansieve groei van de stad in de tweede helft van de negentiende eeuw veranderde ook het karakter van het oude centrum. Er concentreerde zich steeds meer bedrijvigheid. Veel woningen werden geheel of gedeeltelijk omgebouwd tot winkel of bedrijfsruimte. Veel bewoners van Stille Veerkade 2b zien we nu thuis een eigen bedrijf(je) uitoefenen. In de jaren 1873-1876 werkte en woonde er de kopergieter W.P. Heskes, een familielid van de toenmalige eigenaresse C.C.W. Heskes, en in de jaren 1890-'91 poogde Theo Willing er een café te drijven. Elisabeth Posman, die er in 1894 kwam wonen, verdiende haar brood met het wassen van handschoenen en wenste deze activiteit in de nieuwe woning voort te zetten. Dit had veel voeten in de aarde. De handschoenen werden namelijk met benzine gewassen en de omwonenden tekenden een fel protest aan. Alle burens bewaarden in huis voor hun bedrijf wel een of meer brandgevaarlijke stoffen of maakten gebruik van vuur: kleermaker Kelder op nr. 4 was doodsbenauwd voor zijn stoffen, kruidenier Jansen – inmiddels ook nog huisbaas van juffrouw Posman – had petroleum in opslag, buurman Köhler op het adres Wagenstraat 141 was hoefsmid, bakker Van Paassen daarnaast had zijn oven op de achterplaats, diens buurman op 145, spekslager Mumsen, rookte er zijn spek en hammen, terwijl ook koper- en blikslager Van Poeteren op 147 werkte dat de vonken er vanaf sloegen. Op uiterst strenge voorwaarden mocht juffrouw Posman tenslotte toch benzine in huis halen. Zij bleef tot 1908 aan de Stille Veerkade wonen, samen met enkele familieleden die eveneens actief waren op het gebied van textielbehandeling: een was kleermaakster en een ander gaf onderricht in handwerken.

In 1914 werd het huis voor enige tijd kantoor en fabriek van de heren J. van Nisius en J. Spin, die er een borduurinrichting dreven. Lang bleef deze fabriek niet draaien. Al in 1915 werd het huis eigendom en woning van de violist G.J. van Baaren, en spoedig hierna van de kleermaker Chr.J.Fr. Holtzhauser. In 1932 betrok W.G. Bredewold het huis, een handelaar in ongeregelde goederen, en tenslotte vestigde Adriana Guijt zich er. Onder de naam Maison Venus dreef zij een winkel in "hygiënische en verplegingsartikelen".

Verschillende soorten metselwerk zichtbaar na verwijdering stucwerk.

Stille Veerkade 2-2a, na restauratie.

16. Geschiedenis Stille Veerkade 4

Evenals het buurpand op nr. 2b werd dit huis in 1732 gebouwd. Ook hier weten we weinig over de eerste bewoners. In 1742 werd het bewoond door de weduwe Perissel, die uit haar renten een bescheiden inkomen trok. Toen het huis vijftig jaar later door de weduwe Van der Dussen werd verkocht, werd de broodbakker Dirk Jansen de nieuwe eigenaar.

Gedurende het eerste driekwart van de negentiende eeuw bestonden eigenaren en bewoners voor een belangrijk deel uit renteniers en ambtenaren, zoals de rentenier Hermanus Benjamin Valkenburg, eigenaar-bewoner in de jaren 1810 – 1833, de adjunct-commies Johannes Cornelis Willems, die er in de jaren 1833 – ca.1845 woonde, en de boekhouder van de stadsbank van lening Johannes Anthonius van der Ven, die er in de jaren vijftig huisde. Evenals dat het geval was met het buur- en tweelingpand op nr. 2b, kwamen er vervolgens mensen wonen die er ook een bedrijf uitoefenden. Vanaf 1878 was dat de kleermaker Kelder, en sinds 1898 had eigenaar Johan van Tol er zijn loodgietersbedrijf.

Naast het eigenlijke loodgieters- en fitterswerk repareerde Van Tol ook fietsen. Het bedrijf werd omstreeks 1915 omgevormd tot een smederij en overgenomen door de smeden Franciscus Augustinus en Petrus Antonius Vroegh, die op hun beurt in 1921 alweer werden opgevolgd door Jelle Tilstra. De smederij van Tilstra, bekend onder de naam “Het Centrum”, bleef hier zo’n twintig jaar in

bedrijf. In 1943 werd het pand tot een bar verbouwd. Exploitant was de toen 29-jarige Janneke Riemens, die daarvoor enkele jaren een café aan de Hoefkade had gedreven. De bar zou bekend worden onder de naam “Le Chat Botté” en bleef als bar “Ferdinanda” bestaan tot in de jaren tachtig.

*Stille Veerkade 2b en 4
voor de restauratie.*

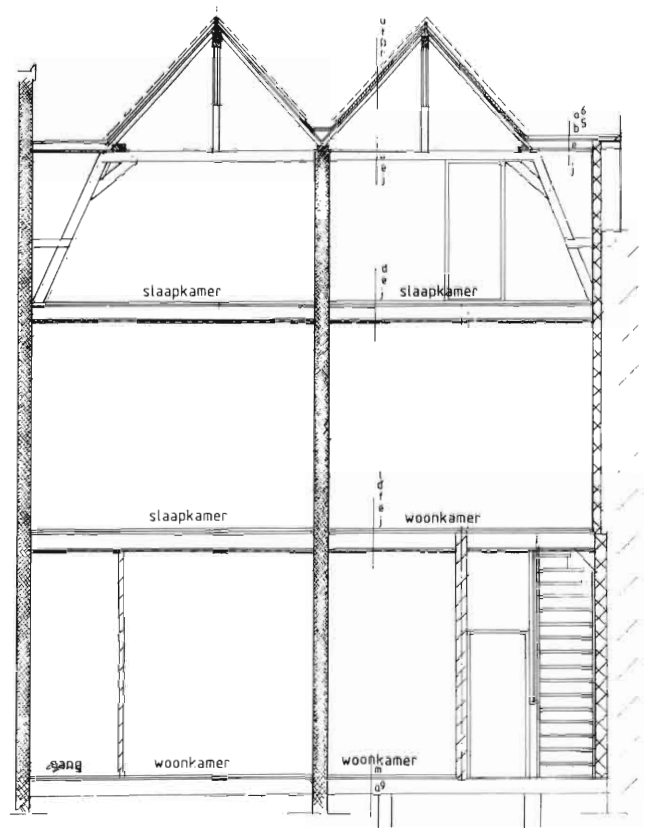
Stille Veerkade 2B – 4, de restauratie

Stille Veerkade 2b en 4 zijn gebouwd als tweelingpand, dat wil zeggen twee aparte panden met gespiegelde plattegronden en gevelindeling. Omdat de gevels één geheel vormen, wekken de twee panden de indruk één grote bouwmasa te zijn. De gevel van de twee panden krijgt zo een veel voor-
namer uiterlijk.

De kap kon eenvoudiger uitgevoerd worden door het hoger optrekken van de middenmuur met aan iedere kant een halve kap.

De twee panden hebben zeer lang hetzelfde gevelbeeld te zien gegeven. Aanpassingen aan de onderpui van nr. 4, uit begin deze eeuw, hebben het symmetrische gevelbeeld verstoord. Bij de restauratie werd de oorspronkelijke gevelindeling teruggerestaureerd.

In Den Haag kwamen in 17de en 18de eeuw veel tweelingpanden voor, maar er zijn er slechts weinige als paar overgebleven. Indien de ene helft van een tweelingpand is verdwenen, is het restant herkenbaar aan een asymmetrische gevelindeling (bijvoorbeeld Wagenstraat 106 en 108) of een asymmetrische kap (bijvoorbeeld Stille Veerkade 26).

Doorsnede 2b en 4 na de restauratie.

Achterzijde Stille Veerkade 2b en 4 tijdens restauratie.

Stille Veerkade 2b en 4 na restauratie, waarbij de symmetrie in het gevelbeeld werd hersteld.

17. Geschiedenis Stille Veerkade 7

De noordzijde van de Stille Veerkade werd later bebouwd dan de erven aan de overzijde. Het in aanzet zeventiende-eeuwse huis werd grondig verbouwd in 1902, toen het woonhuis plaats maakte voor een winkel met bovenwoning. Er waren daarna onder meer een groente- en fruitzaak, een firma in gas-, water- en electriciteitsleidingen en een café gevestigd.

Stille Veerkade 7, de restauratie

De bouwgeschiedenis van dit pand kent veel verbouwingen. Er is o.a. geïnvesteerd in balklagen die alle geheel vernieuwd zijn. Hierdoor is er weinig van de oorspronkelijke structuur behouden gebleven.

De eerste op tekening vast gelegde verbouwing was die van 1902. Daarbij werden een geheel nieuwe voorgevel en achteruitbouw opgetrokken. Ook het interieur en de schoorstenen werden vernieuwd. Het pand bestond hierna uit een begane grond, een eerste verdieping en een zolder. Later is de tuitgevel boven de onderpui weer afgebroken en vervangen door de huidige gevel met eenvoudige kroonlijst. Direct achter de voorgevel werd een deel van de kap vervangen door een plat dak. Het achterste deel van de kap bleef staan.

Voordat in 1958 het pand een moderne onderpui kreeg, de bouwmuur een verdieping hoger werden opgetrokken en het geheel van een plat dak werd voorzien, was de eerste winkelpui reeds een keer vervangen.

Stille Veerkade 7, na renovatie. Door de gevelreiniging zijn de verschillende kleuren in het metselwerk weer goed zichtbaar geworden.

De moderne pui uit 1958 heeft uiteindelijk toch nog 33 jaar dienst gedaan. Met de restauratie is de onderpui aangepast en werd een aparte ingang gecreëerd voor de bovenliggende verdiepingen.

Tot vóór de renovatie was het gehele pand als bedrijf in gebruik. Op de begane grond bleef na renovatie deze bestemming behouden, terwijl op de twee daarboven gelegen verdiepingen twee woningen gerealiseerd zijn, een twee- en een driekamerwoning.

Tekening van de voorgevel uit 1902; onder een foto voor restauratie.

18. Geschiedenis Stille Veerkade 9

Nadat het bestaande huis al in 1898 vergroot was, besloot de toenmalige eigenaar – dezelfde als die van het buurpand op nr. 7 – het in 1905 voor een belangrijk deel opnieuw op te bouwen. De gevel dateert dan ook van dat jaar. Het pand herbergde daarna onder meer het kantoor van een collector van de staatsloterij, een stucadoorsbedrijf en een kapsalon.

Stille Veerkade 9, de restauratie

In tegenstelling tot de belending no. 7 is de gevel van dit pand nauwelijks gewijzigd, alleen de twee ramen op de begane grond zijn vervangen door één groot raam.

Overigens geven de bouwtekeningen van 1905 aan, dat gebouwd is op oudere bouwmuren. Tijdens de bouw kwamen er echter bouwmuren te voorschijn die over de volle hoogte uit één bouwperiode stammen. Een gat in de rechter boumuur (1-steens) gaf een gepleisterde muur te zien met tengelwerk voor opgespannen behang. Dit duidt er op dat gekozen is voor een geheel nieuwe eigen boumuur, in plaats van de gemeenschappelijke boumuur te verhogen met het risico van verzakking onder het hogere gewicht. Een vergelijking van de opmetingen met de bouwtekening uit 1905 geeft aan dat het pand daadwerkelijk smaller is, een verschil dat varieert tussen 36 en 50 cm. Dit komt overeen met twee maal een 1-steens boumuur.

De restauratie van dit pand heeft tijdens de werkzaamheden bijzondere aandacht gekregen. De aannemer heeft dit pand kunnen gebruiken als leerlingenbouwplaats voor toekomstige timmerlieden. De leerlingen dienen om hun examen voor aspirant-gezel te behalen gevarieerde praktijkervaring op te doen. Daartoe behoren het timmeren en stellen, repareren dan wel restaureren van bijvoorbeeld kozijnen en ramen, spanten en balklagen, maar ook eenvoudig metselwerk. De leerlingen worden daarbij begeleid door een leermeester. Het vermelden waard is, dat deze leerlingen ook alle onderjukkan van de spanten van Zuid-

Leerling en leermeester aan het werk.

Stille Veerkade 9, voor restauratie.

wal 4 vervangen hebben, geheel volgens de oude tradities met pen-en-gatverbindingen.

De uiteindelijke nieuwe situatie bestaat uit een bedrijfsfunctie op de begane grond en een woonfunctie op de daarboven gelegen verdiepingen, bestaande uit twee tweekamerwoningen met een grote bergzolder.

Stille Veerkade 9, na restauratie.

19. Geschiedenis Stille Veerkade 11 en 13

Tot in de jaren zestig stonden hier twee huizen met een herkenbaar zeventiende-eeuws karakter. Het linkerhuis op nr. 13 was smaller dan het andere, maar bezat een fraaie ingangspartij. Toen de zakenman H.W. Albrecht in 1965 eigenaar van beide panden was geworden, liet hij ze ingrijpend verbouwen.

Stille Veerkade 11 – 13, de restauratie

Dit pand met zijn uit de zestiger jaren van deze eeuw stammende gevel, werd op laag niveau gerenoveerd. De winkel kon tijdens de werkzaamheden goed blijven functioneren.

De gevel, die alleen een kleine onderhoudsbeurt kreeg.

20. Geschiedenis Stille Veerkade 18

Dit pand dateert in zijn geheel uit de twintigste eeuw. Het oorspronkelijke zeventiende-eeuwse pand was namelijk in 1902 praktisch geheel door een uitslaande brand verwoest. De Antwerpse juwelier Aron Arons, die de restanten kocht, kreeg daarop een sloopvergunning en liet er een nieuw huis met Jugendstilmotieven neerzetten.

Stille Veerkade 18, de restauratie

Het nieuwe pand werd reeds tien jaar na de bouw vergroot door de kapverdieping uit te bouwen tot een volwaardige verdieping. Slechts de tekeningen en de sporen, waar de houten kapconstructie op de balklaag rustte, zijn daarvan het bewijs. Deze verbouwing is zo nauwkeurig uitgevoerd dat dit verder niet te zien is.

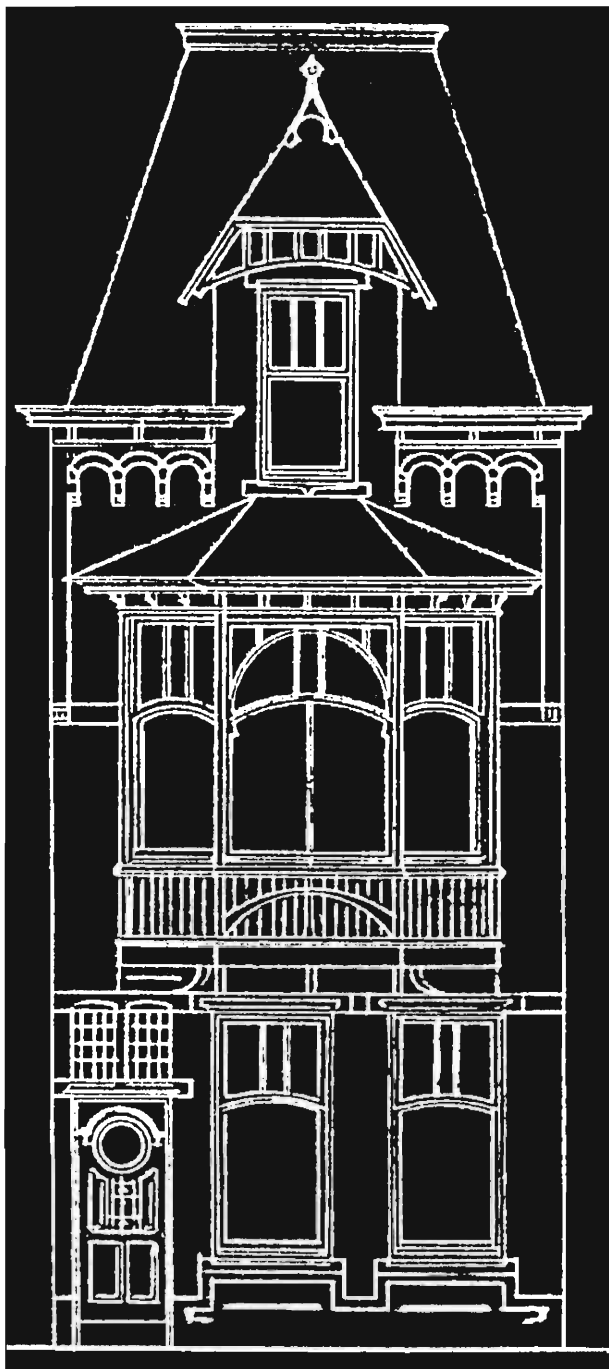
Van het oorspronkelijke interieur was nog veel aanwezig: schouwen, tegels met lelie-motief, een glaskast, houten lambrizering, binnendeuren en stucplafonds, verkeerden nog in redelijke staat.

In de gevels, het glas-in-lood, de trap en de stucplafonds komen veel Jugendstil-motieven voor.

Het pand was groot genoeg om er twee woningen in te realiseren. Om aan de eisen van geluidsisolatie en brandvertraging te voldoen zijn zwevende anhydrietvloeren aangebracht, waardoor de onderliggende plafonds in het zicht konden blijven. Door zo min mogelijk de bestaande ruimten op te delen of te wijzigen, was het mogelijk de lambrizeringen, kasten, deurlijsten en de trapbalustrade in de woningen te handhaven.

Stille Veerkade 18 voor restauratie.

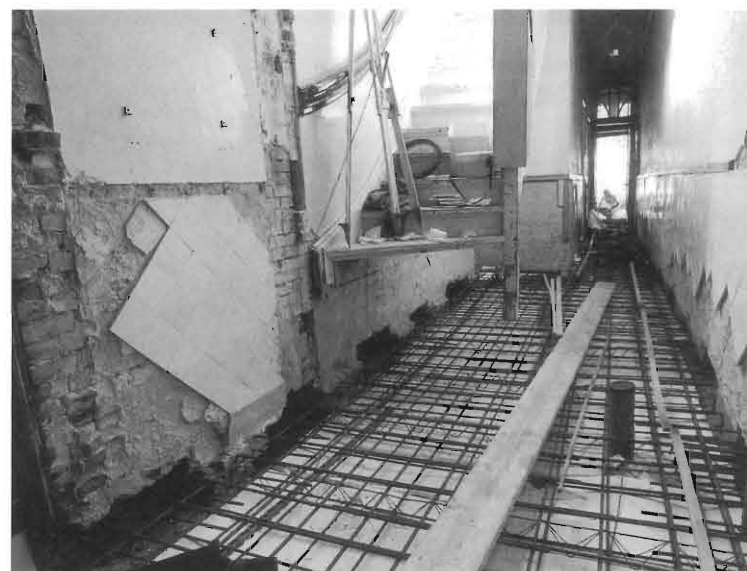

Stille Veerkade 18 voor de verbouwing in 1912.

Tijdens de uitvoering.

*Funderingsherstel Stille Veerkade 18.
Het gewicht van de muren wordt
overgebracht op de vloer, die op zijn
beurt op palen gefundeerd werd.*

Gerestaureerde stucplafonds.

*Boven: De woonkamer op de eerste verdieping.
Daaronder: Glas-in-lood ramen in het tussenhuis met de herstelde trap.*

*Stille Veerkade 18 na restauratie.
De verhoging uit 1912 is nauwelijks herkenbaar.*

21. Geschiedenis Stille Veerkade 19 en 21

In 1976 werden in dit complex kunstenaarsateliers gevestigd. Daarvoor huisde er de textielgroothandel Wed. E. Kan & Co. Deze firma was in 1914 vanuit Meppel naar Den Haag verhuisd, waar zij het speciaal voor haar gebouwde pand op nr. 19 betrok. Al gauw had de firma behoefte aan meer opslagruimte, maar daar het niet lukte de buurpanden te kopen, werd het toch al hoge pand van de firma in 1918 met nog eens twee etages verhoogd. Het brede pand op nr. 21, dat eigenlijk uit twee panden bestaat, verwierf de groothandel pas later: het linkerdeel, dat beneden onder meer de grammofoonplatenzaak van Van Gurp heeft gehuisvest, kon al in 1921 worden aangekocht, het rechterdeel, dat een werkplaats omvatte, pas in 1950.

Stille Veerkade 19 na restauratie, waarbij door middel van kleur het pand zijn individualiteit t.o.v. nr. 21 herkeeg.

Stille Veerkade 19, de restauratie

Dit in 1913 gebouwde, voor het oude centrum vrij hoge, pand (vier en een halve verdieping) is in 1918 nog eens met twee verdiepingen verhoogd tot 21 meter. Om de voornoemde verhoging mogelijk te maken is de fundering verbeterd en het opgaand metselwerk verzwaaard met beton. De vloeren, balken en kolommen zijn geheel uitgevoerd in gewapend beton, een bouwmethode die nog betrekkelijk jong was. De nieuwe verdiepingvloeren zijn niet meer van beton, maar om redenen van gewichtsbesparing van hout. Ook delen van het nieuwe opgaande werk werden van hout vervaardigd.

Tijdens deze verbouwing is ook de personen- en goederenlift aangebracht, welke met de jongste renovatie weer gedeeltelijk verwijderd werd.

Het pand bestond al geruime tijd geheel uit ateliers. Het souterrain en de hoofdverdieping werden bestemd voor Galerie H.C.A.K. (Haags Centrum voor Aktuele Kunst).

De ontsluiting van de gehandhaafde ateliers moest vanwege de aanpassing van de eerste twee bouwlagen veranderd worden. De ateliers zijn nu te bereiken vanuit Stille Veerkade 21.

Stille Veerkade 19 (boven) en 21 voor restauratie.

Stille Veerkade 21, de restauratie

In de gevel zijn de van oorsprong twee afzonderlijke panden nog zichtbaar aan de verschillende afmetingen van de raamkozijnen.

Begin deze eeuw zijn deze twee panden met elkaar verbonden, waarbij ze van een gezamenlijke kap en gevelijst werden voorzien.

De jongste bouwactiviteiten bestonden uit de nieuwe ontsluiting voor Stille Veerkade 19, het inrichten van een nieuw stookhok met centrale verwarmingsketel voor zowel Stille Veerkade 19 als Stille Veerkade 21 en het renoveren van gevels en dak.

Stille Veerkade 21 na restauratie.

De achtergevel van het veel bredere achterhuis voor restauratie.

22. Geschiedenis Stille Veerkade 20

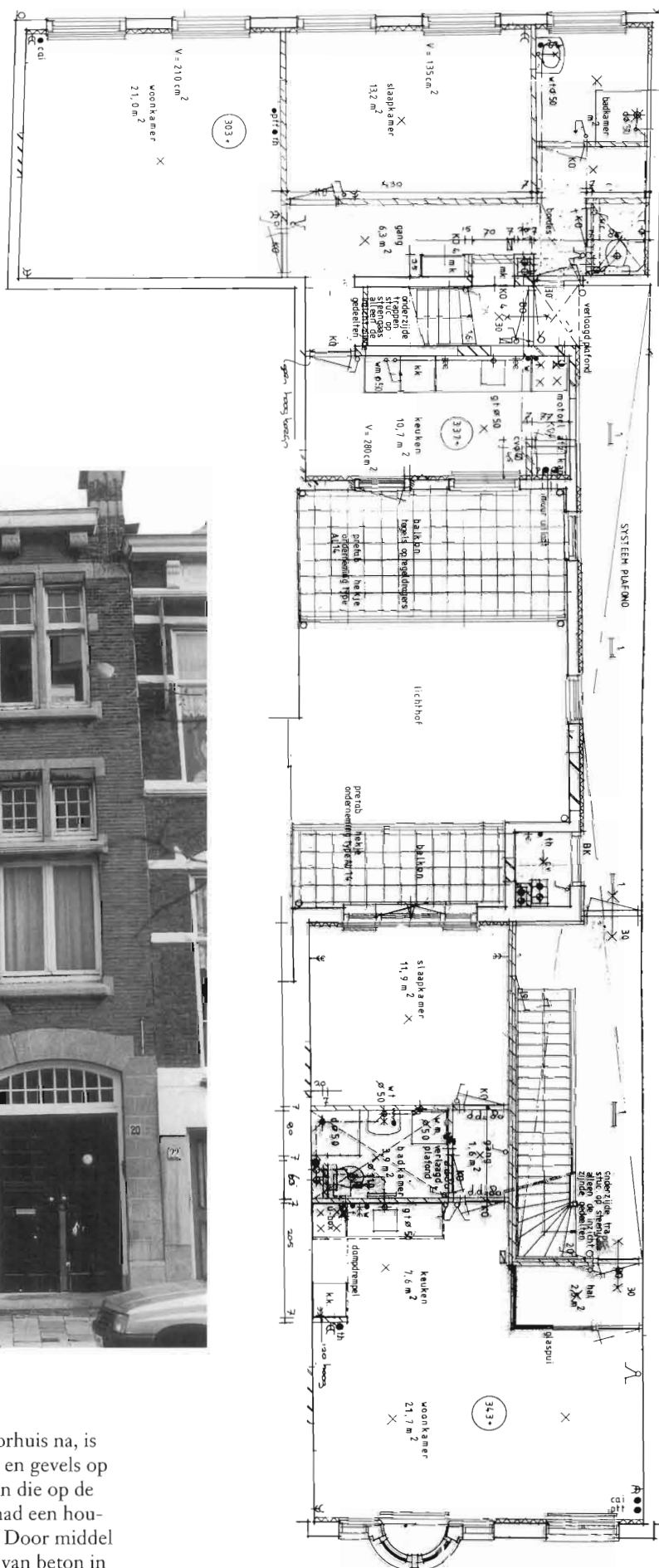
In het oorspronkelijk in de jaren veertig van de zeventiende eeuw gebouwde huis was tussen ca. 1877 en 1887 de later zo uitgegroeide papierfabriek ESVEHA van Simons gevestigd. ESVEHA staat namelijk voor S(imons) V(eerkade) H(aag). Ook dit pand werd zwaar gehavend door de brand die in 1902 het buurhuis op nr. 18 had geteisterd. De eigenares, de Vereniging voor verpleging van Minvermogenenden te 's-Gravenhage, liet het daarna gedeeltelijk slopen en opnieuw opbouwen. Het was de zetel van de 's-Gravenhaagse Wijkverpleging.

Stille Veerkade 20, de restauratie

Dit vrij grote perceel bestaat uit een voor-, tussen-, achter- en tuinhuis. Het voor- en tussenhuis stammen volgens de teruggevonden bouwtekeningen uit 1905. Het gehele achterhuis is, gezien de balklagen en kozijndetailleringen, in de eerste helft van de 19de eeuw gebouwd. Dit achterhuis is breder dan het voorhuis en loopt ten dele door achter het perceel Stille Veerkade 18.

Het interieur van het H.C.A.K. in pand nummer 19.

Plattegrond 1e verdieping Stille Veerkade 20 na restauratie.

De voorgevel van Stille Veerkade 20 voor restauratie.

Het gehele huis, op de achtergevel van het voorhuis na, is op staal gefundeerd, d.w.z. dat de bouwmuren en gevels op een breed uitgemetselde strook gefundeerd zijn die op de onderliggende zandlaag rust. De achtergevel had een houten paalfundering welke geheel weggerot was. Door middel van een Groutsysteem (onder druk inbrengen van beton in de ondergrond) werd de zandlaag voldoende draagkrachtig gemaakt voor de bestaande muur.

De dichtgebouwde lichteof.

Stille Veerkade 20 na restauratie met het volledig vernieuwde balkonhek.

In het voorhuis is op elke verdieping een driekamerwoning gesitueerd. In het achterhuis is de begane grond ingedeeld met bergingen en daarboven op de verdiepingen en in de kap respectievelijk een tweekamerwoning en een driekamerwoning. In het tuinhuis is een heel bijzondere tweekamerwoning tot stand gekomen, die langs twee zijden de tuin omsluit met een totale tuingevallengte van 22 meter.

Voor het totale project zijn 78 (fietsen-) bergingen noodzakelijk. De situering van de bergingen leverde bij de planvorming aanvankelijk grote problemen op. In het algemeen dient een berging met een fiets eenvoudig bereikbaar te zijn. Het ligt voor de hand dat zo'n berging op de begane grond gesitueerd wordt. Verder is een bergingsruimte aan de straat de beste plek. Vanuit het straatbeeld gezien is dit echter storend, omdat de onderbouwen juist een actieve functie en een open karakter moeten hebben. Om die reden is er in het hele project gezocht naar plekken waar binnenterreinen of achterhuizen, vanaf de straat redelijk toegankelijk zijn voor de fiets. Dit houdt in dat niet in elk pand fietsenbergingen opgenomen zijn, maar dat enkele panden een groot aantal bergingen hebben. Zo ook bij Stille Veerkade 20, waar de lange brede gang naar het achterhuis de mogelijkheid bood om daar 13 bergingen te plaatsen.

23. Geschiedenis Stille Veerkade 22

Het huis werd in aanzet gebouwd in de jaren veertig van de zeventiende eeuw door de bakker Adriaen Rietvelt uit de Poten. In 1897 werd het als eigendom van de koopman Abraham Sanders grondig verbouwd, waarbij het huis een nieuwe gevel kreeg en een andere indeling. Het is daarna onder meer door een pelterijenhandel gebruikt.

Stille Veerkade 22 voor restauratie.

Stille Veerkade 22, de restauratie

Doordat dit huis op laag niveau is gerenoveerd zijn er geen bijzondere gegevens naar voren gekomen. Op de begane grond bevindt zich de slaapzakkenfabriek EMHA waar met grote naaimachines de slaapzakken in elkaar gestikt worden. Daarboven bevindt zich een grote woning.

Stille Veerkade 22 na restauratie.

Stille Veerkade 23 en 25 voor restauratie.

24. Geschiedenis Stille Veerkade 23, 25 en 27

Ruim een eeuw was hier een wijnhandel gevestigd. Wijnkoper Straman begon in 1822 in het buurpand op nr. 29. De zaken noopten tot uitbreiding: rond 1840 kocht Straman eerst het buurperceel op nr. 27, waarop toen een koetshuis en een stal stonden. Ruim dertig jaar later kocht hij ook het daarnaast gelegen erf (de huidige nrs. 23 en 25). De daarop staande loods liet hij slopen om er een fors pakhuys te bouwen.

Nadat Straman in 1878 overleden was, verkocht zijn weduwe de firma Straman & Co. aan de wijnhandelaar J.A.J.M. Meijlink, maar het huis op nr. 29, waar de firma gestart was, deed zij over aan de kurkenfabrikant Van den Berg, die al sinds ca. 1860 in het belendende pand Veerkade 31 was gevestigd. Op de percelen nr. 23, 25 en 27, die wel waren overgegaan naar de nieuwe eigenaar van de wijnfirma, liet deze een geheel nieuw complex neerzetten.

Op nr. 27 verrees een nieuw pakhuys in eclectische stijl, terwijl het pakhuys op 23 en 25 daarbij werd aangepast. Op de begane grond kwam een directiekamer die vrijwel geheel intact is gebleven. De fa. Straman & Co. maakte in de jaren twintig plaats voor de wijnhandel Hoogewerff, Chabot & Visser, die hier gevestigd bleef tot deze omstreeks 1972 naar Schiedam verhuisde.

Stille Veerkade 27 voor restauratie.

Stille Veerkade 23 – 25 – 27, de restauratie

Het betreft hier twee panden, waarbij het rechter pand de nrs. 23 en 25 en het linkerpand nrs. 27 heeft. Eind vorige eeuw heeft de toenmalige eigenaar (de wijnman) op de begane grond voor de beide panden een nieuwe gevel laten plaatsen.

Stille Veerkade 23 en 25 na restauratie, waarbij de gevels vanwege het fraaie metselwerk gereinigd werden en waarbij de Empire raamverdeling van nr. 23 hersteld is.

In nrs. 27 is het volledige interieur van het wijnpakhuis bewaard gebleven. Op de begane grond bevindt zich nog steeds het directiekamertje, compleet met een houten lijstenplafond, lambrizeringen, muurbespanning, een schouw en een kroonluchter uit de vorige eeuw. Heel curieus zijn de geschreven namen, boven de schouw, van de opvolgende eigenaren/directeuren met de bijbehorende dienstperioden. In de rest van het pand bevinden zich de gemetselde wijnvakken, terwijl ook de kleine, met de hand aangedreven goederenlift nog aanwezig is.

De verdiepingvloeren bestaan uit gemetselde troggewelfjes tussen stalen I-binten, die door slanke gietijzeren kolommen ondersteund worden. Deze bouwwijze is ook aangetroffen in Wagenstraat 169, waar eveneens een wijnkoper handel heeft gedreven.

Het pakhuis wordt nu gebruikt als opslagplaats voor elektronische- en electrotechnische dumpgoederen. Het pand is qua interieur en exterieur de gehele 20ste eeuw vrij ongeschonden doorgekomen en ook nu heeft de renovatie zich beperkt tot het rechterpand, waar zich op de verdieping één woning bevindt, die op laag niveau is opgeknapt.

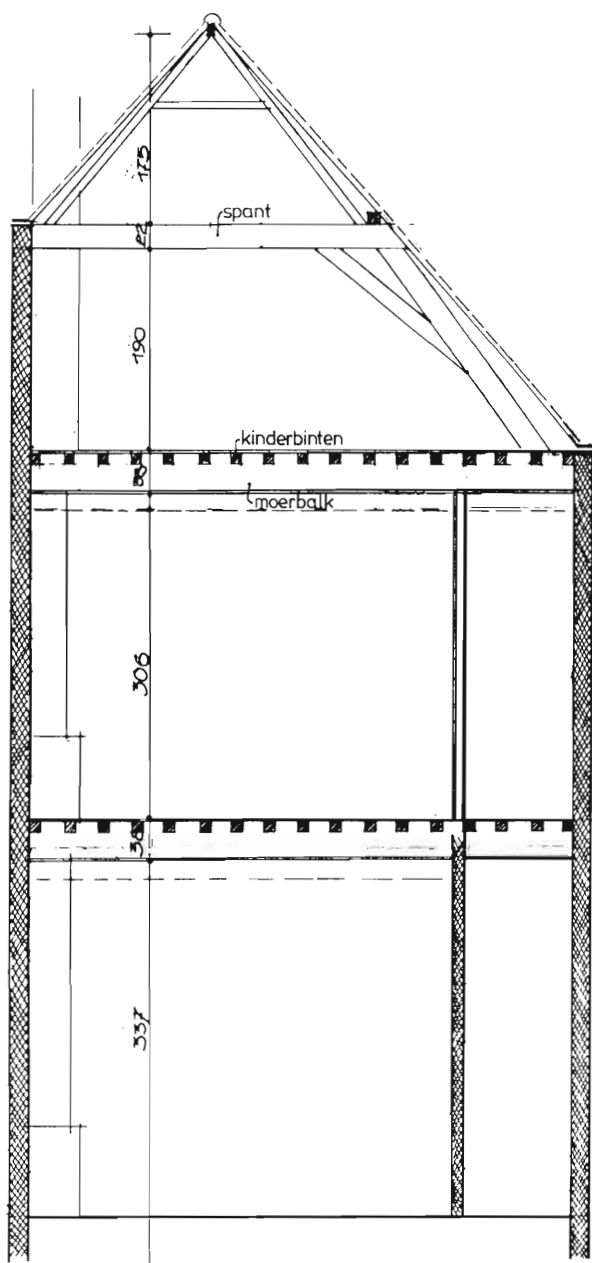
Het interieur van de directiekamer.

Stille Veerkade 27 na restauratie.

Stille Veerkade 26 voor restauratie met onder een doorsnede na restauratie.

25. Geschiedenis Stille Veerkade 26

Dit pand stamt evenals de belendende huizen in aanzet uit de jaren veertig van de zeventiende eeuw. Bouwheer was bakker Philip Rietvelt uit de Spuistraat. De gevel stamt uit de negentiende eeuw. In de jaren veertig was er de Hollandse Lijstenfabriek van W. Schippers gevestigd.

Stille Veerkade 26, de restauratie

Het voorhuis is veel ouder dan de voorgevel zou doen vermoeden. De balklagen van de eerste- en tweede verdieping bestaan uit originele moer- en kinderbinten uit eerste helft van de 17de eeuw. De moer- en kinderbinten van de eerste verdiepingvloer zijn van eiken en zijn met een zwaluwstaart oplegging in de moerbalken verankerd, een traditionele oplossing, waardoor de balklaag een constructief geheel vormt.

Ook in dit pand bevond zich oorspronkelijk in het midden tussen voor- en achtergevel een middenbouwmuur. In de balklaag van de tweede verdieping is de plaats van de muur te herleiden uit een platte balk die op de middenbouwmuur lag.

Een lange gang geeft toegang tot het later gebouwde achterhuis. De oorspronkelijke trap in het voorhuis is tegelijk met de bouw van het achterhuis in de 19de eeuw vervangen door een trap in het tussenhuis. De huidige kap stamt, net als de balklagen, uit de eerste helft van de 17de eeuw en heeft spanten met zware hout-afmetingen. Uit de kapvorm en de achtergevel blijkt dat het samen met nr. 24 als een tweelingpand gebouwd is. Door een verbouwing van nr. 24 is dit echter niet meer herkenbaar.

Naast de mooie moer- en kinderbinten en de kap, zijn er uit die eerste bouwperiode geen interieurelementen teruggevonden. In de nieuwe atelierwoning op de zolder- en tweede verdieping zijn zowel de kasspanten als de moer- en kinderbinten voor een belangrijk deel in het zicht gehouden. De begane grond van het voorhuis biedt ruimte aan een tweekamerwoning, terwijl het achterhuis geschikt is gemaakt als atelierwoning.

Moer- en kinderbinten op de eerste verdieping.

Werkzaamheden aan de kap:

boven:

de onbetimmerde kap

midden:

kap gedeeltelijk geïsoleerd

onder:

*de kap na de restauratie met
zijn asymmetrische opbouw,
kenmerkend voor tweeling-
panden.*

Stille Veerkade 26 na restauratie.

26. Geschiedenis Stille Veerkade 30/30a

Dit huis werd tussen 1645 en 1649 gebouwd door de meester-metselaar Dirck Arensz. Tol. Van ca. 1863 tot 1876 was het de woning van de Haagse kunstschilder en tekenaar C.C.A. Last. Het huis werd in 1888 vergroot. Eigenaar-bewoner was toen de papierfabrikant Philip Simons, die door de groei van zijn bedrijf genoodzaakt was het huis op nr. 20 te verlaten en twee andere panden op de Veerkade te betrekken: de nummers 14 en 30. Het als ESVEHA bekend geworden bedrijf verliet in 1916 de Veerkade om zich aan de Rijswijkseweg te vestigen. In 1918 kreeg het huis een serre en in 1930 kwam hier de nikkel- en galvaniseerinrichting van Hubeck, die voorheen op nr. 19 was gevestigd.

Stille Veerkade 30, de restauratie

Een groot pand dat bestaat uit een voor-, tussen- en achterhuis. Ondanks het feit dat het pand op laag niveau is gerenoveerd, zijn er toch wat gegevens naar voren gekomen. Het voorhuis heeft nog gedeelten met moer- en kinderbinten, wat er op wijst dat het casco vóór de tweede helft van de 17de eeuw gebouwd is.

In het midden van het pand is weer een 1-steens midden bouwmuur aangetroffen. De moerbalken liggen niet evenwijdig met de voorgevel maar staan daar haaks op, omdat de overspanning in die richting kleiner is. Langs de bouwmuren kon met een veel lichtere moerbalk, een zogenaamde strijk balk, volstaan worden.

De kap bestaat uit lichte spanten, met daartussen sporen van rond hout, waarschijnlijk uit de 17de eeuw.

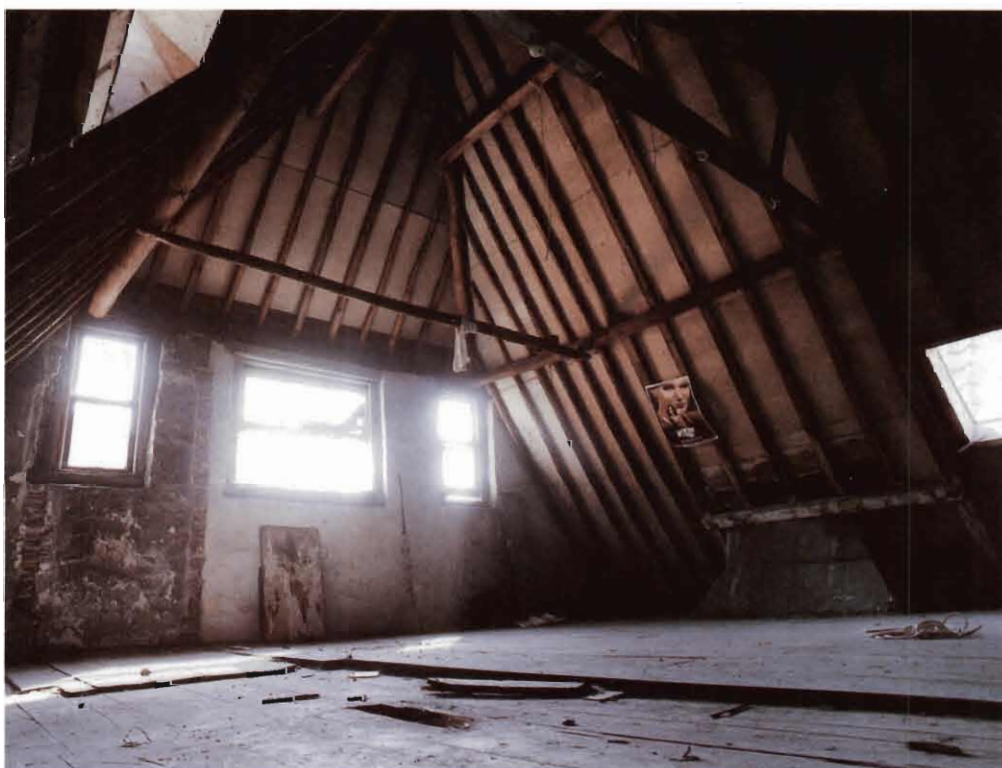
Doordat de voorgevel tijdens de restauratie niet ontleisterd is, is moeilijk te zeggen welke verandering de gevel in de loop der eeuwen heeft ondergaan. In ieder geval zijn de dubbele deuren en kozijnen op de begane grond later aan-

Stille Veerkade 30 voor restauratie.

gebracht, een gebruikelijke ingreep rond de eeuwwisseling, noodzakelijk voor een horizontale splitsing van het pand in twee aparte woningen. In de achterkamer op de eerste verdieping kwam tijdens de restauratie een eenvoudige houten plafondbetimmering met biesje te voorschijn, die weer in ere is hersteld.

De twee grote woningen die zich in het pand bevinden zijn qua indeling niet veel veranderd, maar voorzien van nieuwe keukens en badkamers. De woning op de verdieping heeft een balkon gekregen.

De kap tijdens de restauratie.

Het tijdens de restauratie te voorschijn gekomen houten plafond.

Stille Veerkade 30 na restauratie, met nieuwe paneeldeuren.

27. Geschiedenis Stille Veerkade 31

De geschiedenis van dit pand is nauw verbonden met die van het aangrenzende huis Nieuwe Molstraat 16. Het werd in de jaren veertig van de zeventiende eeuw gebouwd door de timmerman Wijnand Jansz. Prick, de eigenaar van het huis in de Molstraat. In de jaren zestig van die eeuw werd het verhuurd aan de Schotse schilder van stillevens en landschappen William Gowe Ferguson. In 1772 vond een verbouwing plaats waarbij mogelijk de huidige lijstgevel werd opgetrokken. Vanaf 1860 vormde het één geheel met het pand Nieuwe Molstraat 16, waar al zo'n tien jaar de kurkenfabriek van J.J. van den Berg draaide. Deze fabriek bleef hier gevestigd tot augustus 1964.

Stille Veerkade 31 voor restauratie.

Stille Veerkade 31, de restauratie

Het bouwperceel was over de gehele diepte tot aan de Nieuwe Molstraat volgebouwd. Het bestaat uit een oud voorhuis, een tussenhuis en een groot achterhuis, dat doorloopt tot het voorhuis van de Nieuwe Molstraat en heeft een totale bouwdiepte van 50 meter.

Het voorhuis is in 1850 ingrijpend verbouwd, waarbij alle huidige interieurelementen aangebracht zijn, zoals de rijk geornamenteerde gang, de trap, stucplafonds en schouwen. De kapsanten zijn van vóór 1772 en de kap had aan beide zijden een wolfseinde. In dit pand is een gedeelte van een terracotta schouw uit de eerste helft van de 17de eeuw teruggevonden, die waarschijnlijk in dit huis gestaan heeft.

Het tussenhuis en een deel van het achterhuis zijn gedeeld door een gevelsteen met datum en naam van de eerste-steenlegger.

De bebouwing aan de Stille Veerkade en Nieuwe Molstraat is op hoog niveau gerenoveerd. De vele monumentale onderdelen van het pand zijn daarbij alle gerestaureerd. Vooral de twee nieuwe woningen op de begane grond en de eerste verdieping worden nu gesierd door de fraaie plafonds, betimmeringen en schouwen. Daarentegen heeft de

woning in de kap geen monumentale toevoegingen maar wel een bijzonder karakter, alleen al door het zonneraam.

De monumentale gang is een gemeenschappelijke ruimte en biedt ook toegang aan het tussen- en achterhuis, waarin zich een drietal ateliers bevindt.

De tegelvloer in deze gang is een ontwerp van een der bewoners.

Bij de restauratie werd een compleet pilasterstuk van terracotta gevonden. Het stuk is met behulp van een mal gevormd en heeft een reliëfversiering met engelen. Details van de versiering werden pas duidelijk na verwijdering van zeven lagen kalkverf die het (rode) terracotta bedekten. Dergelijke pilasterstukken maakten deel uit van vier- of vijfdelige schouwpilaren. In het nabijgelegen hofje van Wouw is zo'n terracotta schouw, daterend uit 1647, bewaard gebleven. De datering van het pilasterstuk van de Stille Veerkade is vermoedelijk gelijktijdig met de eerste aanleg van het huis, kort na 1645. Terracotta schouwpilaren komen binnen de Haagse regio in ruime mate voor, terwijl ze daarbuiten nauwelijks worden aangetroffen. Vermoedelijk vormen ze een specifiek regionaal bouwelement in de zeventiende eeuw. *

* Literatuur: Carmiggelt, A., Een beeld van een vondst. VOM-reeks 1991-4, Den Haag 1991.

Stille Veerkade 31, de gang na de restauratie.

Stille Veerkade 31 na restauratie.

Stille Veerkade 31, het interieur van de eerste verdieping.

Terracotta pilasterstuk.

28. Geschiedenis Stille Veerkade 46

Het huis werd in 1763 gebouwd door Egbert van Ginkel, die kort daarvoor eigenaar was geworden van het onderhavige erf waarop toen drie schuren en nog een klein schuurtje stonden. Sinds ca. 1862 was het eigendom van de kurkenfabrikant Van den Berg, die zelf in het complex Nieuwe Molstraat 16/Stille Veerkade 31 zetelde. De familie Van den Berg hield het in bezit tot het in 1964 aan de gemeente Den Haag verkocht werd. Tussen ca. 1910 en de Tweede Wereldoorlog was het woning en kantoor van makelaar-taxateur Reyers. Daarna kwam hier de muziekhandel annex muziekschool Zwaag. De gevel werd in 1935 vernieuwd.

Stille Veerkade 46, de restauratie

Dit pand is oorspronkelijk als tweelingpand samen met nr. 44 gebouwd. Door de nieuwe voorgevel is dat bij nr. 46 niet meer herkenbaar. Het is een ondiep kavel, dicht bij de hoek met de Paviljoensgracht en het is volgebouwd met een klein voor- en achterhuis. Op een aantal plaatsen zijn er verbindingen geweest met Paviljoensgracht 60, wat goed mogelijk was omdat het tot 1860 dezelfde eigenaar had (zie Paviljoensgracht 60).

Stille Veerkade 46 is een van de weinige panden waar de achtergevel van het voorhuis nog een tuitgevel is, gemetseld van gele stenen met als gevelbeëindiging een boerenvlechting en hardstenen "tafeltjes", wat er op wijst dat we met een 17de-eeuws casco te maken hebben. In de eeuwen

erna is men meestal de kap gaan afschuinen met een wolfs-eind, wat in die tijd een goedkopere gevelbeëindiging was. Aan de achtergevel is nog wel herkenbaar dat het als tweelingpand is gebouwd.

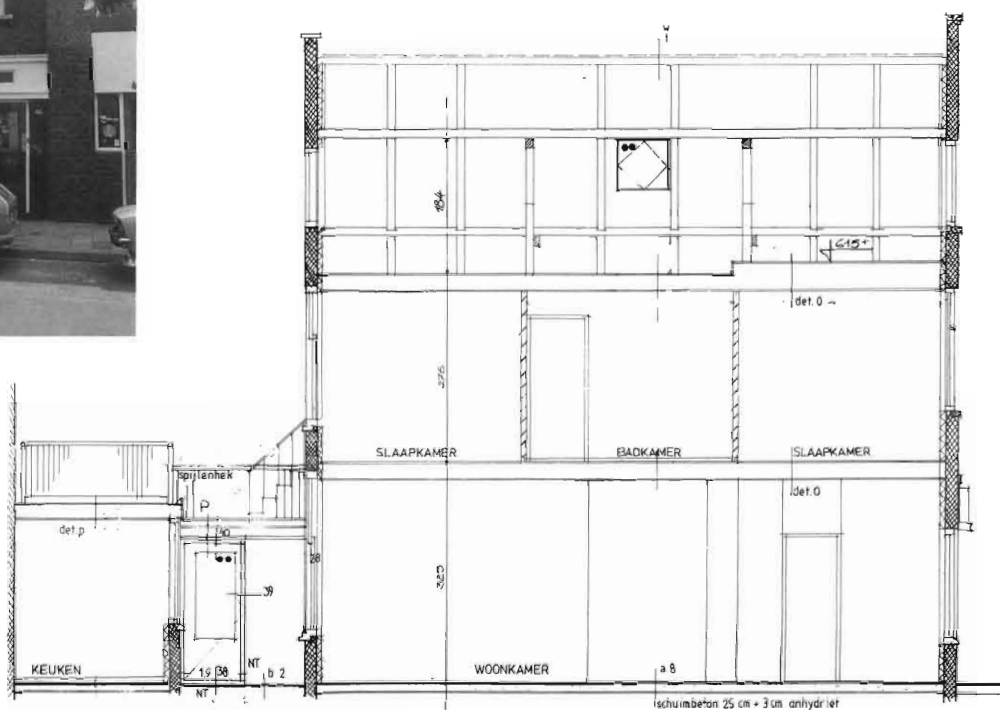
Het pand is door z'n geringe afmeting één woning gebleven: zelfs de bedrijfsruimte op de begane grond is aan het woongedeelte toegevoegd, waardoor het een ruime driekamerwoning geworden is.

Stille Veerkade 46 na restauratie.

Stille Veerkade 46 voor restauratie.

Doorsnede na restauratie.

De Wagenstraat

Lange tijd was deze straat voor voetgangers en rijverkeer de enige toegangsweg vanuit het binnenland. Aanvankelijk had dit verkeer een relatief geringe betekenis. Tegen het eind van de zeventiende eeuw, toen de Rijswijkseweg door bestrating en drainage beter begaanbaar werd, kwam er al meer verkeer door de Wagenstraat. Vaak was zij het toneel van plechtige optochten: buitenlandse diplomaten en hoge gasten die over water naar Den Haag voeren, werden bij de Rijswijkse Hoornbrug plechtig ingehaald en trokken op weg naar het regeringscentrum door de Wagenstraat. Ook de begrafenistoeten van Oranjetelgen trokken hier langs op weg naar het familiegraf in de Delftse Nieuwe Kerk. In de negentiende eeuw kwam zij tot bloei als winkelstraat. De joden die de buurt in grote concentraties bewoonden, hadden hier hun synagoge (thans verbouwd tot moskee).

De Wagenstraat omstreeks 1890.

Wagenstraat 104 voor restauratie.

29. Geschiedenis Wagenstraat 104

De bebouwing van dit deel van de Wagenstraat kwam tot stand in de jaren twintig van de zeventiende eeuw. Het huis op nr. 104 werd verbouwd in 1778. Het grote pand werd in de vorige eeuw in twee gedeelten bewoond. Van ca. 1838 tot 1917 dreef de familie Hols er een zaak in grutterswaren. In 1927 onderging het pand een verbouwing en sindsdien was er tot in de jaren tachtig de meubelzaak Van Vriesland gevestigd.

Wagenstraat 104, de restauratie

Als de voorgevel van dit pand bekeken wordt, dan valt meteen op dat de kozijnen op de eerste verdieping niet verantwoord verdeeld zijn over het gevelvlak. In dit geval waarschijnlijk omdat er oorspronkelijk een "brandsteeg" ter linkerkant langs heeft gelopen, die later overbouwd is (vóór 1830). De gang, die op de begane grond naar achteren loopt, wijst sterk in die richting door de ruwe afwerking van het muurwerk van de belending, nr. 102, en door de zijgevel met buitenramen die op de steeg uitzien. De brandsteeg wordt nu gebruikt als toegang tot een aantal bergingen.

Het voorste deel van het pand heeft reeds lang een plat dak, maar had van oorsprong een eigen kap, waarvan de nok evenwijdig liep aan de as van de straat.

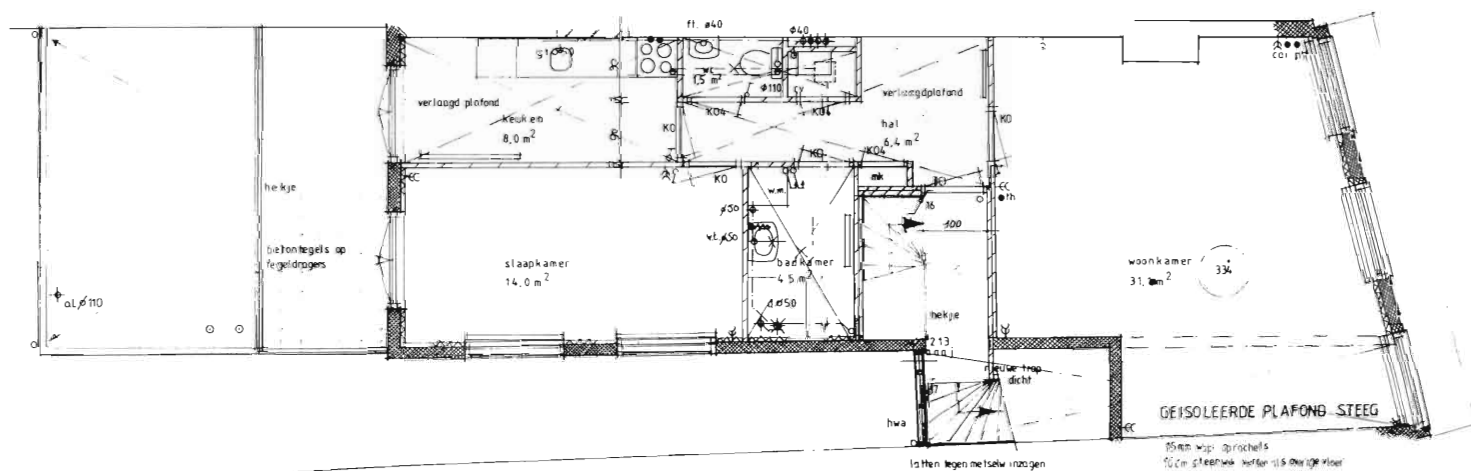

Wagenstraat 104 na restauratie, waarbij de onderpui en de kroonlijst in oude glorie hersteld zijn.

De nog gedeeltelijk aanwezige kap op het achterste gedeelte stamt uit de 17de eeuw. In de nieuwe situatie bevindt zich hier de slaapkamer waarin de twee spanten van deze kap zichtbaar zijn.

In de gerestaureerde situatie herbergt het pand een bedrijfsruimte en twee woningen op respectievelijk de begane grond, de eerste en de tweede verdieping.

Plattegrond eerste verdieping na restauratie.

30. Geschiedenis Wagenstraat 115

De bebouwing van dit deel van de Wagenstraat dateert van het begin van de zeventiende eeuw. Het huis op nummer 115 kreeg, zoals uit het opschrift boven de eerste etage valt op te maken, in 1683 een nieuwe gevel. Eigenaar was toen Pieter van Texel, die vermoedelijk timmerman van beroep was. De fiscale waarde werd daarbij met tweederde verhoogd. In de vorige eeuw was hier een apotheek gevestigd. Na een verbouwing in 1911 kwam er eerst een pianozaak. Daarna bood het onder meer onderdak aan een sigarenhandel, "De Taschenkoning" en café "Metrobar".

Wagenstraat 115, de restauratie

Zoals het jaartal in de cartouche op de gevel aangeeft, stamt de voorgevel van het pand uit 1683. Het vreemde aan de voorgevel zijn de sierlijsten naast het kozijn op de tweede verdieping. Deze zijn de restanten van de aanzet voor de halsgevel, die er oorspronkelijk op zat (zie gravure van S. Fokke op blz. 10). De versierde muurankers en het jaartal wijzen er op dat de eigenaar hiermee een rijk aanzien heeft willen creëren.

Wagenstraat 115 voor restauratie.

De tekening van de verbouwing uit 1909 geeft aan dat de gevel er toen al zo uit zag. Voor die tijd bestond de onderbouw uit een omlijste entreepartij met twee raamkozijnen ernaast.

De gehele begane grond is particulier eigendom, en werd om die reden niet in de restauratie meegenomen. Op de verdiepingen is echter een comfortabele driekamerwoning ontstaan, met in de kap twee slaapkamers waarin de kappantanten mooi tot uitdrukking komen.

Wagenstraat 115 met complete halsgevel in 1759.
Detail gravure S. Fokke.

Wagenstraat 115 na restauratie.

31. Geschiedenis Wagenstraat 125

Dit pand kreeg zijn huidige gedaante toen bakker Van Cussenhoven het in de jaren rond de eeuwwisseling een aantal verbouwingen liet ondergaan. De eerste daarvan vond plaats in 1890, de laatste in 1909. De huidige gevel dateert van 1901 toen het pand er een verdieping bij kreeg. Tot in de jaren dertig bleef hier een bakkerszaak gevestigd. Na de laatste wereldoorlog was er onder meer een zaak in levensmiddelen gedreven.

Wagenstraat 125 voor restauratie.

Wagenstraat 125, de restauratie

Dit perceel heeft een grote bouwdiepte, bestaande uit verschillende opstallen en loopt van oorsprong door tot aan de dwarssteeg in de Nieuwe Molstraat. De bebouwing bestaat uit een groot voor- en tussenhuis, dat voor een belangrijk deel uit 1909 dateert, met in het tussenhuis de statige trappen, en een achterhuis dat eveneens verbouwd is in 1909. Na dit achterhuis volgt dan weer een tussenhuis en een voorhuis, dat uiteindelijk aan de steeg ligt. Dit voorhuis hoort nu niet meer bij de Wagenstraat 125.

De gehele begane grond en de verdiepingen van het achterhuis hebben een bedrijfsfunctie. De eerste, tweede en zolderverdieping vormden bij de aanvang van de restauratie één grote woning.

De belangrijkste opgave in de planvorming was om de drie geplande woningen zo in de bestaande monumentale structuur in te passen, dat deze onveranderd gehandhaafd zou kunnen blijven. De mooie voorzaal met haar rijkelijk geornamenteerde plafond en schouwpartij (1909) is nu de ruime woonkamer van de woning op de eerste verdieping. De keuken van deze woning is door middel van de oude schuifdeuren af te scheiden van de woonkamer. De woning op de tweede verdieping is volledig in de bestaande indeling opgenomen, zodat ook hier het monumentale plafond en de schouw gespaard konden blijven. De plattegrond van de

Interieur woonkamer eerste verdieping voor restauratie.

woning in de kapverdieping kon, door het afwezig zijn van een authentieke indeling, geheel vrij tot stand komen. De woonkamer heeft over drie zijden een weids uitzicht over het Oude Centrum.

Om de stucplafonds te kunnen handhaven en technisch gezien toch woningscheidende plafonds en vloeren te creëren, zijn de houten dekvloeren op verende stroken gemontereerd. Door de geringe eigen massa van deze vloeren bleek het niet nodig de balklagen te verzwaren met extra balken.

Wagenstraat 125 na restauratie.

32. Geschiedenis Wagenstraat 141

De bebouwing tussen de Stille Veerkade en de Dunne Bierkade werd gerealiseerd tussen ca. 1615 en 1625. Het pand op nr. 141 vormt architectonisch thans één geheel met pand op de hoek met de Stille Veerkade. In het hoekhuis nummer 139 zat rond 1900 een kruidenier en later het café 't Hoekje'. In het huis op nr. 141 was eerst een smederij gevestigd. De verandering ter plaatse van de twee huizen Wagenstraat 139 en 141 vond ca. 1939 plaats. De huidige gevel dateert van dat jaar. Daarna was in nr. 141 onder meer de juwelier Havik gevestigd.

Wagenstraat 141, de restauratie

Dit pand is op laag niveau gerenoveerd, waarbij de kapper en de huurder van de woning daarboven tijdens de werkzaamheden het pand niet hebben hoeven te verlaten.

Het werk bestond uit het aanbrengen van geluid-isolerende voorzieningen in de voorgevel van de bovenwoning, het herstellen van de achtergevel, sloop van een houten opstal en het plaatsen van een nieuwe bergingsruimte op de binnenplaats.

Wagenstraat 141, de gevel na de restauratie waarbij alleen de ramen in de erker vervangen werden.

Wagenstraat 143 voor restauratie.

33. Geschiedenis Wagenstraat 143

Gegevens wijzen erop dat dit pand in eerste aanzet gebouwd werd in of even voor 1625 door Gerrit van Druyvesteyn. De huidige voorgevel stamt waarschijnlijk uit de achttiende eeuw, maar van welk jaar is onbekend. Over de onderpui weten we meer. Deze was in 1902 het werk van aannemer W.F. Hessing. Rond 1948 was hier een winkel in patentgeneesmiddelen.

Wagenstraat 143, de restauratie

De bebouwing van dit niet al te grote perceel had de gebruikelijke opzet, bestaande uit voor-, tussen- en achterhuis. Tussen voor- en achterhuis werd een kleine lichteof aangetroffen met een breedte van slechts 11/2 m. Door de geheel omsluitende bebouwingen van de belendingen was de lichttoetreding in de aangelegen ruimten zeer matig.

Het hele binnengebied vanaf Wagenstraat 147 tot en met Stille Veerkade 4 is om voldoende licht, lucht en ruimte te verkrijgen, opgeschoond. Om die redenen zijn alle overbodige opstellen gesloopt. Zij verkeerden vrijwel alle in uiterst slechte staat. Sommige waren nog in gebruik als opslag en de rest was in onbruik geraakt.

Ook het achterhuis van nr. 143 werd niet meer gebruikt en was deels ingestort, waarop besloten is het af te breken en te vervangen door een opslag van één bouwlaag. Van het tussenhuis is om dezelfde redenen de bovenbouw gesloopt en de begane grond gehandhaafd. Er is daarmee voldoende ruimte over voor de winkelier die, mede gezien het nu overdekte lichthofje en de nieuwe achterbouw, de resterende ruimten efficiënter kan gebruiken. De grote en mooie driekamerwoning op de eerste en zolderverdieping heeft eveneens van de gedeeltelijke afbraak van het tussenhuis geprofiteerd en de beschikking gekregen over een groot zonnig terras en een veel beter uitzicht.

Wagenstraat 143 na restauratie.

34. Geschiedenis Wagenstraat 145 en 147

Nadat spekslager Johannes Hendricus Fokke in 1903 eigenaar van beide panden was geworden, liet hij door architect J.P.J. Latour twee nieuwe winkelhuizen ter plaatse ontwerpen. De spekslagerij op nr. 145 maakte later plaats voor een café. Ook in het buurpand op nr. 147, waar eind vorige eeuw nog een koper- en blikslagerij werd gedreven, kwam een café.

Wagenstraat 145 en 147 voor restauratie.

Wagenstraat 145-147, de restauratie

Vóór aanvang van de restauratiewerkzaamheden had een brand de panden geteisterd en leek het erop dat vooral nr. 147 geheel was uitgebrand. De trappen waren geheel verbrand en alles was verder zwart geblakerd. Na de ontmanteling bleek dat de balklagen alleen hier en daar door het vuur aangetast waren en daarom nog grotendeels hun oorspronkelijke draagvermogen hadden. Zelfs van de kap, die er het ergst aan toe was, kon een deel gehandhaafd blijven.

In de twee direct naast elkaar gelegen panden zijn uiteindelijk vijf woningen gerealiseerd. Doordat de beide panden aan elkaar grenzen was het mogelijk met één trappenhuis te volstaan, dat beide panden ontsluit. Vanwege de zeer smalle perceelbreedte van nr. 145 zijn het nieuwe trappenhuis en de gemeenschappelijke entree in nr. 147 gelegen; hierdoor kan de bedrijfsruimte op de begane grond van nr. 145 de volle oppervlakte van het perceel beslaan.

De vijf nieuwe woningen zijn op ingenieuze wijze in de twee panden ingepast en hebben ieder een andere indeling of op zijn minst iets eigens. Zo heeft de woning op de eerste verdieping van nr. 147 een ronde panoramische erker in de woonkamer, de daarboven gelegen woning beschikt over

*Wagenstraat 145 en 147
achterzijde na voltooiing.
Op de voorgrond de vele
fietsenbergingen (zie ook
Stille Veerkade 20).*

*Wagenstraat 145 en 147
achterzijde na de ontmanteling.*

een brede pui met openslaande deuren naar het balkon, gelegen boven deze erker. De woning op de eerste etage van nr. 145 heeft daarentegen weer een groot zonnig terras en de daarboven gelegen woning is een maisonnette, waarvan de bovenste verdieping de oude zolder bevat met twee slaapkamers en de badkamer. Daarmee is in de beide panden een zeer gevarieerd woningaanbod tot stand gekomen.

Wagenstraat 145 en 147 na restauratie.

35. Geschiedenis Wagenstraat 169

Dit pand werd in 1848 opnieuw opgebouwd door de timmerman Johannes van Kol. Hij was waarschijnlijk familie van de eigenares Petronella van Kol. Haar schoonzoon George H.G. Meijknecht begon in het nieuwe pand, dat een pakhuys met een bovenwoning omvatte, een wijnhandel. De familie Meijknecht bleef er het bedrijf uitoefenen tot in 1941. Daarna kwam er de wijnhandel Knokke van der Meulen. Hij verdween nadat de gemeente in 1968 het pand in eigendom had verworven.

Wagenstraat 169, de restauratie

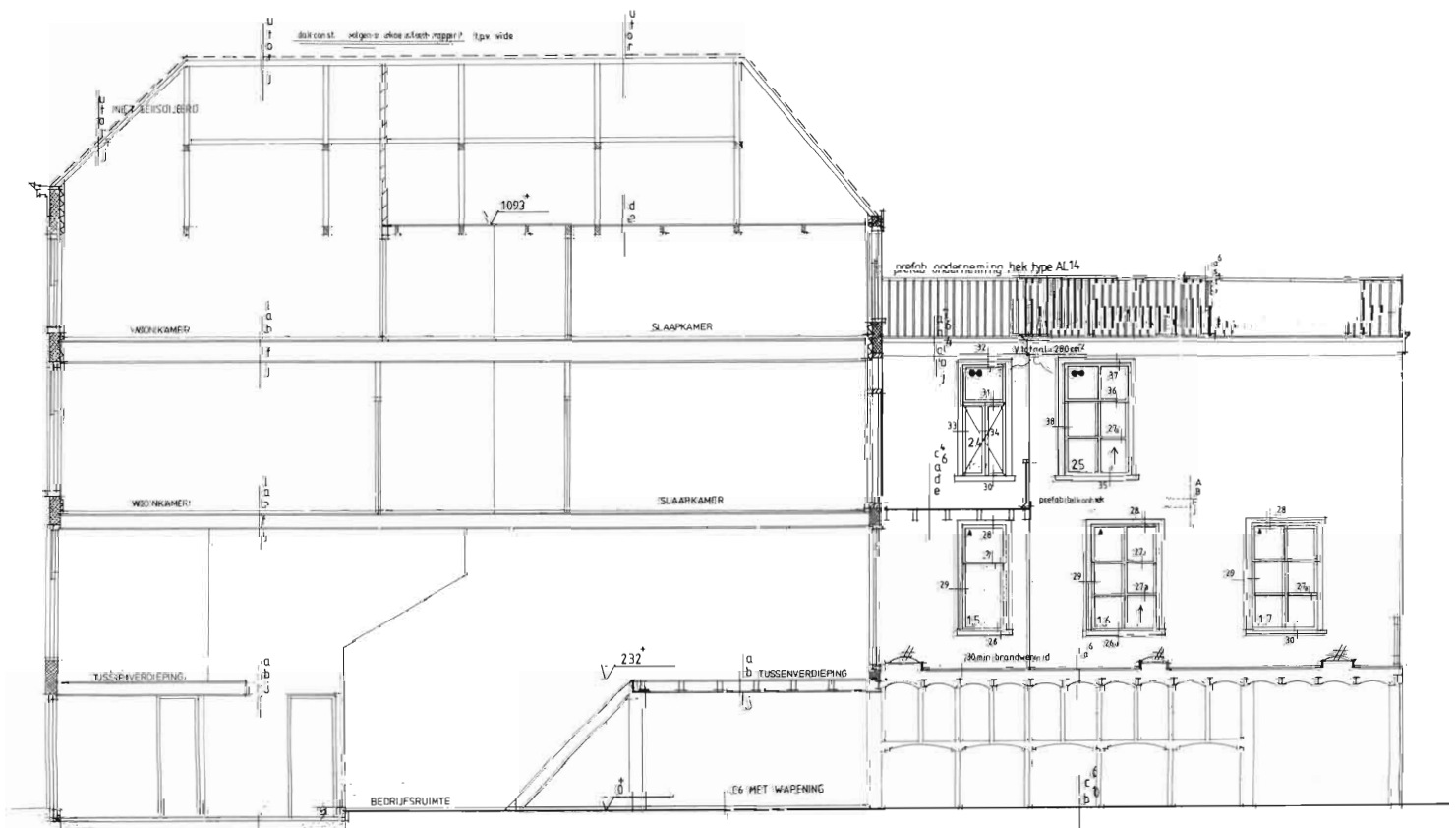
Achter de gevel gaan vijf bouwlagen schuil, te weten: een lage onderbouw met daarboven twee hoge verdiepingen, dan een lage verdieping en tenslotte de kap. Op een van de spantbenen is een jaartal aangetroffen, het jaar waarin de kap is gewijzigd: 1874.

De vrij lichte balklagen van de tweede en derde verdiepingsvloer zijn op een bijzondere manier van verstijvingen voorzien. Per vloerveld zijn om en om balken wel en niet voorzien van een onder voorspanning aangebracht stalen hoekprofiel. De aangewende profielen waren echter te gering van afmeting om effectief te zijn. In de meeste andere bekende situaties, waarbij getracht wordt om een balklaag te verstijven, is over het algemeen gekozen voor het aanbrengen, tussen de balken onderling, van zogenaamde houten Andreaskruisen. De idee is om een last op één balk ook door de naast liggende balken te laten dragen, met als resultaat het minder doorbuigen van de direct belaste balk. Een Andreaskruis bestaat uit kruiselings geslagen houten regels die van de bovenkant van de ene naar de onderkant van de andere balk lopen.

Wagenstraat 169 voor restauratie.

Wagenstraat 169, doorsnede nieuwe toestand.

De begane grond is onder de balklaag slechts twee meter hoog en is daarom ongeschikt om te dienen als een volwaardige bedrijfsruimte. Om die reden werd de eerste verdieping bij de bedrijfsruimte gevoegd. Met een grote vide zijn de twee bouwlagen met elkaar verbonden, waardoor er een goed bruikbare ruimte is ontstaan. In het achterste deel, dat gelegen is onder het tussenlid en het achterhuis, zijn de gemetselde wijnschappen gehandhaafd. Ook hier, gelijk Stille Veerkade 25-27, bestaat het plafond uit een troggewelf tussen stalen I-liggers, waardoor, toen er nog een wijnhandel in het pand was gevestigd, een konstant koel binnenklimaat gehandhaafd kon blijven.

Boven de bedrijfsruimte zijn twee bijzondere woningen ontstaan. De woning op de tweede verdieping wordt vooral gekenmerkt door de deurpuien van de woon- en slaapkamer, die bestaan uit glasdeuren met aan weerszijden smalle glaspanelen, waarbij de achtergevel een fraai, open karakter krijgt. De woning op de lage derde en zolderverdieping heeft haar meerwaarde gekregen door de indrukwekkende gevelbrede woonkamer, van waaruit men op alle zichtbare constructieve elementen van de kap kijkt.

Wagenstraat 169 na restauratie.

Wagenstraat 169 interieur, begane grond naar voren en naar achteren gezien.

De gemetselde wijnschappen van de voormalige wijnhandel zijn gehandhaafd.

De Zuidwal

De gracht werd evenals die langs de Bierkaden rond 1614/15 gegraven als onderdeel van een verdedigingsgordel rond Den Haag. De bebouwing van het deel tussen de Paviljoensgracht en de Boekhorststraat kwam het eerst tot stand.

De Zuidwal omstreeks 1900.

Zuidwal 4^{ABC} voor restauratie.

36. Geschiedenis Zuidwal 4^{ABC}/4^{DEF} en 4^G

Het rechterdeel van het complex (nr. 4^{ABC}) is het oudst. De geschiedenis daarvan gaat terug tot in de zeventiende eeuw. Nadat het linkerdeel van het perceel gedurende de eerste helft van de negentiende eeuw braak had gelegen, werd het rond 1860 door de timmerman Willem Johannes Helwig opnieuw bebouwd. In 4^G was in de jaren veertig van deze eeuw de werkplaats van de beddenmakerij van J.A. van Langen gevestigd.

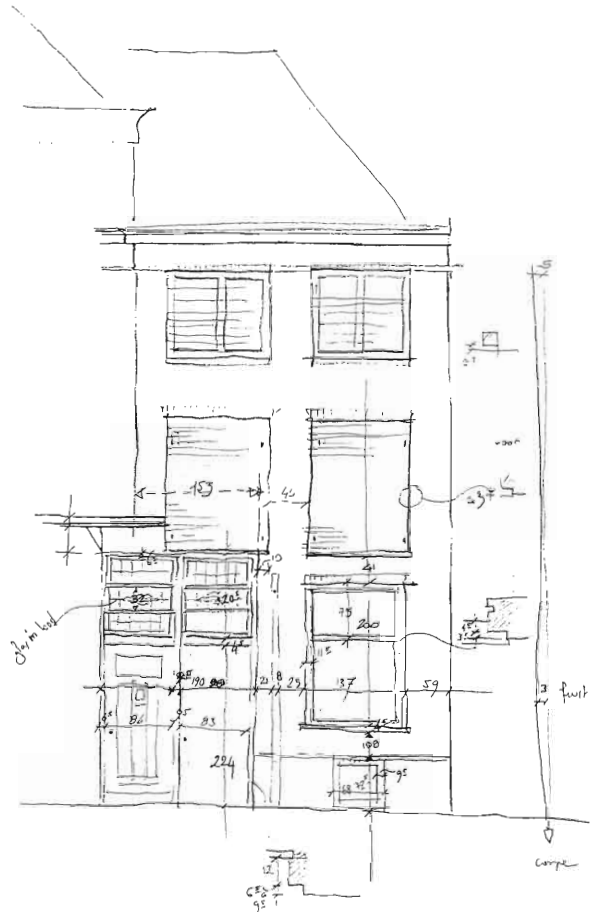
Zuidwal 4^{ABC} na restauratie.

Zuidwal 4^{ABC}, de restauratie

Het pand is als tweelingpand gebouwd, dat wil zeggen twee panden met gelijke voorgevel waardoor de suggestie van een voornaam, breed pand gewekt werd. Dit is te zien aan de kapvorm en gevelindeling. Karakteristiek voor tweelingpanden is het onderjuk van de kap, dat beide panden overspant. Aan de voorzijde worden deze twee kappen door een dwarskap verbonden. In de doorsnede is te zien hoe hiervan de helft in Zuidwal 4 nog aanwezig is.

Onder de voorkamer, die ongeveer 70 cm boven het straatpeil lag, bevond zich een kelder met plavuizen. Op een foto uit het begin van deze eeuw is dit nog te zien. Later werd de kelder dichtgegooid en het vloerniveau verlaagd. In het midden van het pand bevond zich nog de originele spiltrap met treden die in de gemetselde muur waren opgelegd, met op de begane grond nog een klein gedeelte van de oorspronkelijke marmeren zwarte en witte vloertegels (29 x 29 cm). Op de begane grond is na de restauratie een kleine tweekamerwoning gekomen en op de eerste- en kapverdieping een ruime driekamerwoning, die haar woonkamer in de kap heeft in verband met de geringe verdiepingshoogte van de eerste etage.

Zuidwal 4, opmetingstekening.

Zuidwal 4^{DEF}, de restauratie

Dit pand is in de vorige eeuw opnieuw opgetrokken. De kap is opgebouwd uit zogenaamde "schenkelspanten". De spanten zijn, vanwege de gebogen spantbenen, samengesteld uit korte, dunne, rond gezaagde stukken hout die verspringend tegen elkaar gespijkerd werden. Deze spantvorm werd in de vorige eeuw vaker toegepast.

De verdiepingen hadden geen eigen toegangsdeur aan de straatzijde. Ook nu, in de nieuwe situatie met twee wonin-

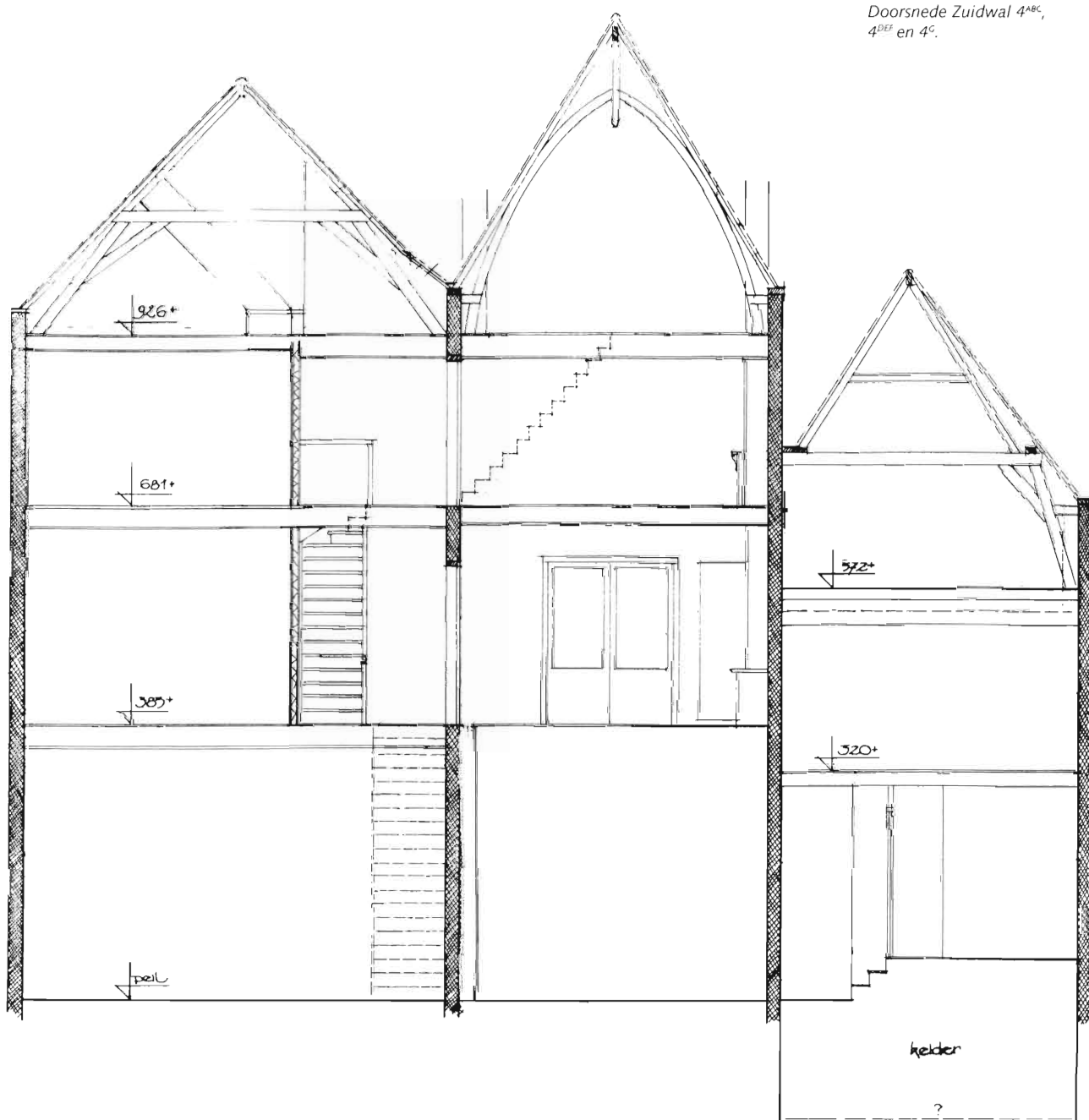
Zuidwal 4^{DEF} en 4^C na restauratie. Het verwijderen van de witte verf heeft tot gevolg gehad, dat de begane grond een lichtere kleur kreeg.

gen, hebben zij deze niet gekregen. De gevel laat zien dat de toegangsdeur van de begane grond zich slechts voor de helft op het eigen perceel bevond. De bouwmuur tussen beide panden was om deze reden achter de gevel zeker 2 meter verwijderd.

Zuidwal 4^G, de restauratie

Het vreemde van dit pand was dat op de verdiepingen een strook van 2 meter breed over de volle diepte alleen voor nr. 4^{DEF} toegankelijk was. Deze strook fungeerde als gang en slaapkamer van dat pand. De scheidingswand tussen de twee huizen werd gevormd door een wand van "Brabants werk" d.w.z. een houten stijl- en regelwerk met aan weerszijden zware houten tengels, gedekt met riet en stucwerk. Bij de restauratie is deze vreemde en onlogische situatie niet gehandhaafd. In dit pand bevinden zich in de nieuwe situatie een bedrijfsruimte op de begane grond en twee woningen op de verdiepingen, waarvan een op de eerste verdieping en een op de tweede verdieping en zolder.

Doorsnede Zuidwal 4^{ABC},
4^{DEF} en 4^G.

37. Geschiedenis Zuidwal 5

Dit huis dateert van 1898. Het werd gebouwd door de aannemer J.J. Vellekoop in opdracht van de zakenman Christiaan de Lange. Na de laatste wereldoorlog was hier onder meer bakkerij De Samenwerking gevestigd.

Zuidwal 5, de restauratie

Bepalend in het gevelbeeld zijn de bovenramen van de eerste verdieping. Zij hebben een horizontale driedeling, waarvan elke ruit getoogd is. Gedurende de afgelopen eeuw heeft het pand weinig ingrijpende verbouwingen gekend. Ondanks dit is er van het authentieke interieur weinig teruggevonden. De begane grond vormde tot vlak voor de restauratie één geheel met Doubletstraat nr. 10. Bij de restauratie werd de oorspronkelijke scheiding weer hersteld. De begane grond herbergt thans een flink aantal noodzakelijke bergingen. De woning boven de begane grond werd een zeer royale driekamerwoning met zolder.

Zuidwal 5 voor restauratie.

Zuidwal 5 na restauratie, voorzien van nieuw voegwerk en een nieuwe voordeur.

Verklarende woordenlijst

boerenvlechting: (vlechting)	gemetselde beëindiging van een topgevel, waarbij schuin geplaatste vakken metselwerk wigvormig in het horizontale metselwerk worden ingewerkt, ter afwerking van de dikte-kant van de gevel.	roedeverdeling:	de verdeling van het glasoppervlak in een raam d.m.v. houten- of ijzeren roeden.
bovenjuk:	bovenste deel van een kapconstructie, bestaande uit twee schuin geplaatste stijlen.	schenkelspant:	een kaspant, opgebouwd uit rond gezaagde houten delen, die in twee of meer lagen verspringend op elkaar zijn gespijkerd.
blinderingsluiken:	meestal aan de binnenzijde geplaatste draai- (blinden) of schuifbare elementen om een raamopening tijdelijk dicht te zetten.	standvink:	midden in een ruimte geplaatste stijl ter ondersteuning van een balk, welke d.m.v. schoren daarmee verbonden is.
cartouche:	afgeleid van het Italiaanse woord "cartoccio", wat opgerold papier betekent. Het is een met versiering (opgerold papier) omgeven vlak met opschrift.	strijkbalk:	balk van een balklaag tegen een muur of gevel liggend.
dagkant:	de naar elkaar toegekeerde vlakken van de stijlen en dorpels van een raam- of deurkozijn.	tengelerk:	houten deeltjes, op regelmatige afstand van elkaar geplaatst tegen een wand of onder balken, waartegen een beplating of pleisterwerk wordt aangebracht.
empire:	een stijlperiode eerste kwart 19de eeuw. De stijl van het eerste Franse keizerrijk (Napoleon), geïnspireerd op de Romeinse bouwkunst. In deze periode paste men in ons land schuiframen toe met 4, 6 of 8 grote ruiten.	troggewelf:	een tussen een houten- of stalen balklaag horizontaal gemetselde laag stenen, die haaks op de balklaag een welving heeft (een gedeelte van een halve cirkel). De bovenzijde is met cement opgevuld, zodat er een vlakke vloer ontstaat.
kinderbinten:	kleine korte balken op geringe afstand van elkaar, ingelaten in een zwaardere "moerbalk".	tuitgevel:	puntgevel, waarvan het bovenste gedeelte rechthoekig van vorm is.
kopgevel:	eindgevel van een huis.	vlijlaag:	laag stenen op z'n plat als onderlaag voor een vloer.
kraal:	in doorsnede driekwart-ronde afwerking van een uitwendige hoek van een stuk hout of natuursteen.	vloerveld:	een vlakke ondergrond, samengesteld uit houten- of stalen balken, met daaroverheen houten vloerdelen.
kraaldeeltjes:	smalle houten delen, die aan één zijde voorzien zijn van een in doorsnede halfronde beëindiging.	zakgoot:	goot tussen twee dakvlakken of tussen een dakvlak en een muur.
moerbalk:	zware balk, waarin kortere, lichtere balken ("kinderbinten") zijn opgelegd of ingelaten.	zonneraam:	prefab dakraam, waarbij het te openen gedeelte over het dakvlak heen schuift, zodat je op die plek in de zon kunt zitten.
onbeschoten kap:	dakvlak waar geen dakbeschot aanwezig is. De dakpannen zijn van binnenuit zichtbaar.	zwevende anhydrietvloer:	4 cm dikke, steenachtige vloer, die op een verende onderlaag van vilt ligt t.b.v. de geluidsisolatie tussen twee boven elkaar liggende woningen.
onderjuk:	onderste deel van een kapconstructie, bestaande uit twee schuin geplaatste stijlen, afgedekt door een horizontale balk.		
pen-en-gatverbinding:	houtverbinding, waarbij het ene element gedeeltelijk dunner gemaakt is om in een passend gat van het andere element vastgezet te worden, vaak versterkt met een houten nagel.		

Nog verkrijgbaar in de VOM-reeks (april 1992):

- 1985 nr. 1 Landarbeiders en leerbewerkers in de late
middeleeuwen
Opgravingen in 's-Gravenhage
- 1986 nr. 1 Putten uit het verleden
Opgravingen in Loosduinen, Kazernestraat
en Mauritshuis
- 1987 nr. 1 Monumenten in het Hart van Den Haag
- 1988 nr. 3 De Laakmolen
De restauratie en nieuwbouw van de
Laakmolen te 's-Gravenhage
- 1988 nr. 4 De vergeten verzamelingen van
Ockenburgh
Romeinse vondsten uit 's-Gravenhage
- 1989 nr. 2 Franken aan de Frankenslag
Een vroeg-middeleeuwse nederzetting in
's-Gravenhage
- 1989 nr. 3 Terracotta beeldjes van de Scheveningseweg
Romeinse vondsten uit 's-Gravenhage II
- 1989 nr. 5 Het verleden in de toekomst
Het gemeentelijk archeologisch beleid 1990-1995
- 1990 nr. 2 De watertoren aan de Pompstationsweg
Een monument van bedrijf en techniek

- 1991 nr. 1 Sprekende muren die verstommen
De geschilderde muurreclames in Den Haag
- 1991 nr. 2 De archeologie van Den Haag
Deel I: de prehistorie
- 1991 nr. 3 Het Kabinet der Koningin
Geschiedenis van het instituut en het huis
aan de Korte Vijverberg
- 1991 nr. 4 Een beeld van een vondst
Haagse archeologische vondsten
in particulier bezit
- 1991 nr. 5 De Laakhaven
Een beeld van een Haags industrielandchap
- 1992 nr. 1 Tussen Hof en Herberg
Archeologisch onderzoek aan de zuidzijde van het
Binnenhof in Den Haag
- 1992 nr. 2 Het Korenhuis
Een monumentaal complex van kunst en cultuur

Exemplaren van de boekjes zijn -zolang de voorraad strekt-
o.a. verkrijgbaar bij:

- Gemeentelijk Informatiecentrum,
Groenmarkt 1, Den Haag
- Haags Historisch Museum,
Korte Vijverberg 7, Den Haag

